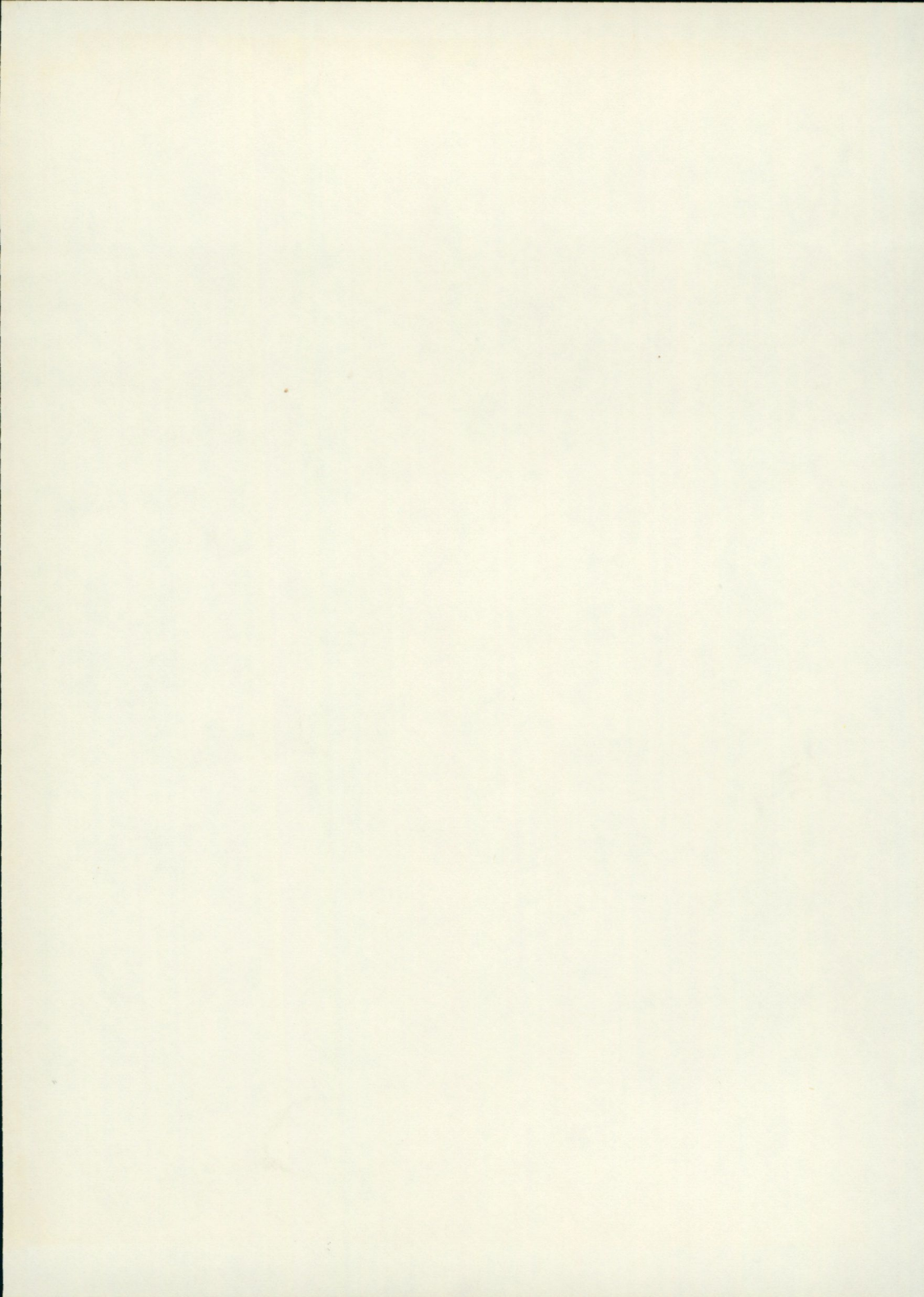

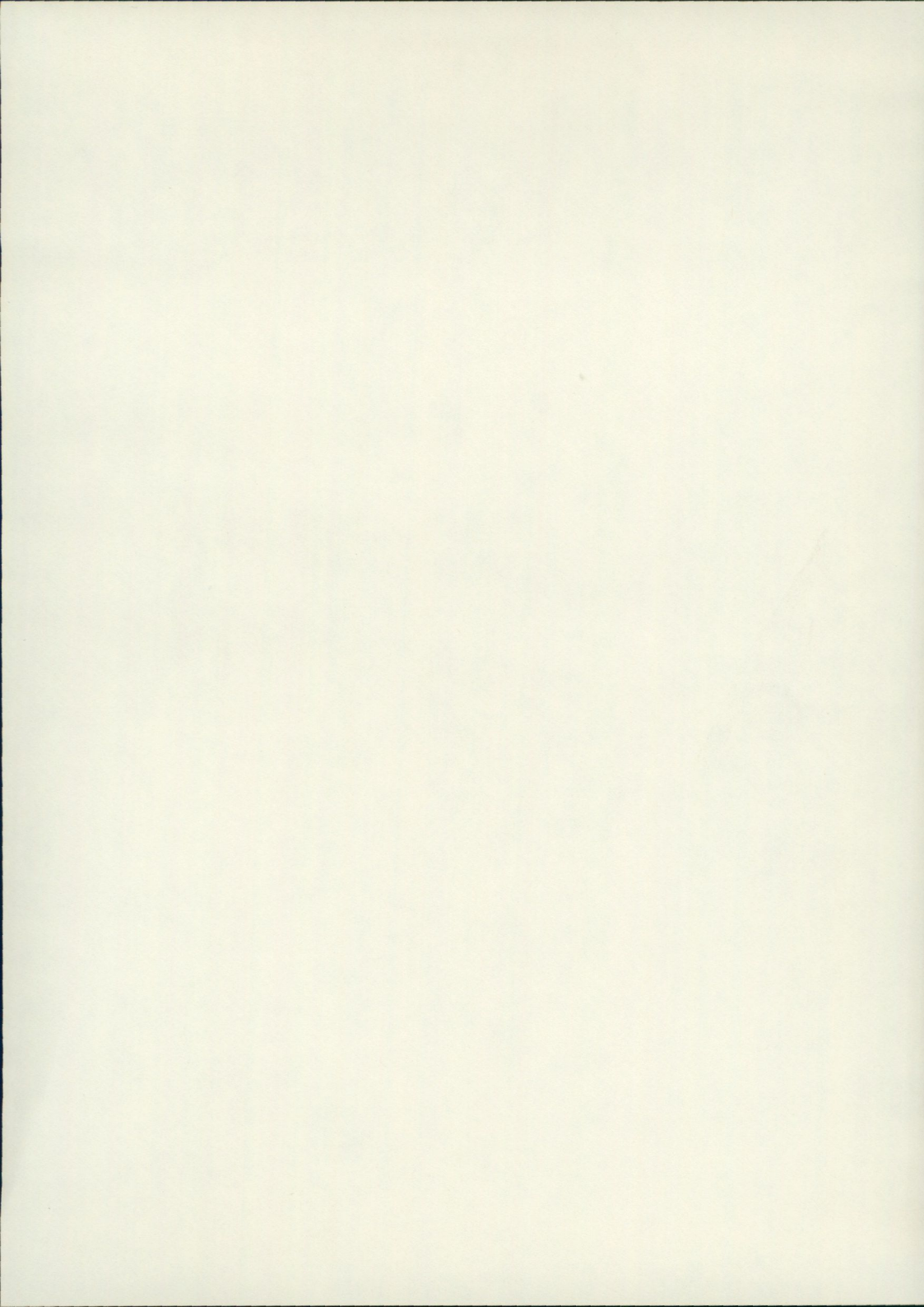
FATABUREN 1973

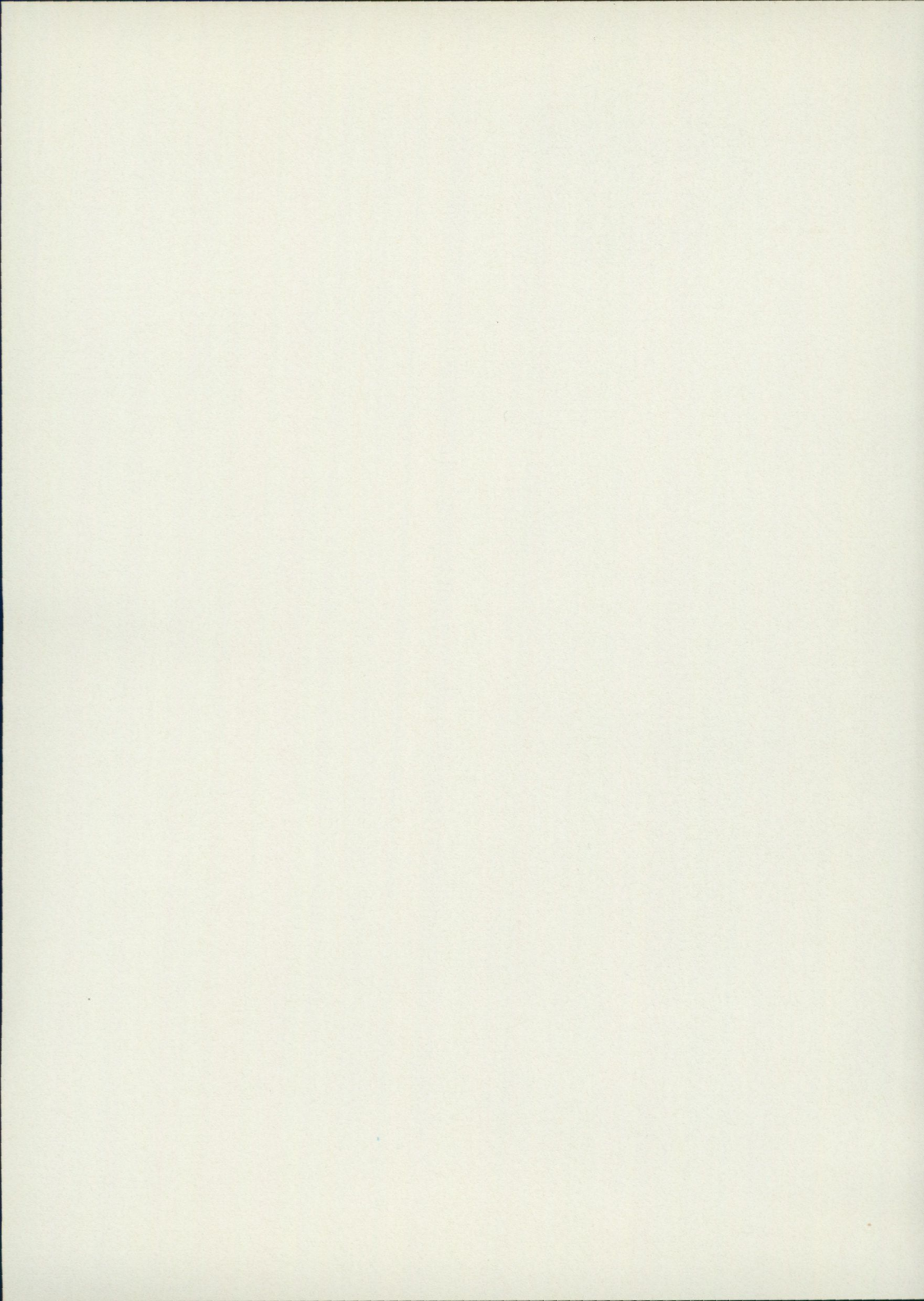
fataburen

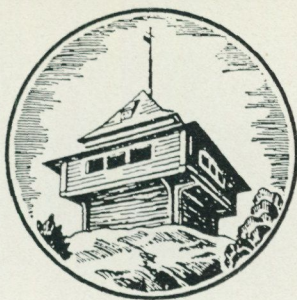
Nordiska museets och Skansens årsbok 1973

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1973

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz
Harald Hvarfner · Skans Torsten Nilsson
Layout: Torsten Stäåf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1973
ISBN 91 7108 068 6

Pärmens färgbild: Veteranen berättar. Detalj av en akvarell av
Bengt Nordenberg 1854. Privat ägo.

Folket i Norden berättar

Då Artur Hazelius för jämnt 100 år sedan grundade den institution, som några år senare fick namnet Nordiska museet, gav han sitt verk en nordisk inriktning. Genom att intresset för folkkulturen växte och slog rot även i de övriga nordiska länderna skapades liknande institutioner på flera håll, och Nordiska museet kunde koncentrera sin verksamhet på dokumentationen av det egna landets kultur. Därmed har inte museets utblickar mot och intresse för det totala nordiska kulturområdet försvagats. Tvärtom har systerinstitutionerna i de övriga länderna möjliggjort ett fruktbärande samarbete.

Inför museets 100-årsjubileum ville redaktionen låta årsboken erinra om museets ursprungligen nordiska karaktär och samtidigt visa hur den nordiska kulturen i våra dagar bäst belyses genom samarbetande institutioner i de olika länderna.

Vad vi ville åstadkomma var en samling berättelser där »folket självt» skulle få komma till tals och skildra sina levnads- och arbetsförhållanden. För ändamålet ville vi utnyttja museernas stora samlingar av uppteckningsmaterial.

Programmet har kunnat genomföras tack vare systerinstitutionernas välvilliga beredvillighet att hjälpa till, inte bara med urval av lämpliga skildringar utan även med redigeringen av dem. Det bör anmärkas att endast de isländska berättelserna tidigare har publicerats och då på isländska.

Till Nationalmuseerna i Köpenhamn, Helsingfors och Reykjavik samt till Norsk Folkemuseum i Oslo framföres ett varmt tack för medarbetarskapet i jubileumsårets årsbok.

De tio berättelserna i Fataburen 1973 utges även i en särupplaga för Föreningarna Nordens Förbund. Den skriften kommer att utgöra föreningarna Nordens gåvobok 1974.

Redaktionen

Innehåll

- 7 *Harald Hvarfner, Nordiska museet och det nordiska kulturarvet*
- 11 *Axel Thrane, Danmark: Herskab og tyende på en lille herregård*
- 25 *Anna Møjen, Danmark: Börnelege*
- 41 *Alma Kiiski, Finland: Min första kyrkfärd*
- 51 *John Nyman, Finland: Arbetsåret på landsbygden*
- 65 *Eyjólfur Guðmundsson, Island: Farfar och farmor*
- 75 *Ólöf frá Hlöðum, Island: Mitt barndomshem*
- 89 *Johan Slåtterøy, Norge: På skreifiske og markedsferd i Nord-Norge 1870–1900*
- 107 *Olav Kirkhorn, Norge: Minner fra en norsk vestlandsbygd på 1880- og 90-talet*
- 121 *Ernst Carlsson, Sverige: I arbetarrörelsens tjänst*
- 143 *Lilly Fritz, Sverige: Vid spisen och tvättbaljan*
- 169 *Nordiska museet under år 1972*
- 187 *Skansen under år 1972*

Nordiska museet och det nordiska kulturarvet

Den 24 oktober 1873 kunde Nordiska museets skapare Artur Hazelius öppna portarna till sina förhyrda museirum i »Södra paviljongen», Drottninggatan 71 i Stockholm. På ett år hade han kunnat gå från idé till en första etapp i den stora plan, som småningom skulle resultera i Nordiska museet. Det var en lycklig förening av en enskild mans entusiasm och energi och en tidsanda som var öppen för hans idé.

Under 1800-talet följde den ena strömningen på den andra med starka nationella inslag. De kom från skilda håll, hade skilda orsaker och bars upp av olika grupper. I historien har de också fått olika namn: göticism, skandinavism etc. De grep allt flera och nådde efter hand också djupare i folklagen. Av lärda fornminnesföreningar blev folkliga hembygdsföreningar, när 1800-talet gått över i nästa sekel.

Det var i decenniet kring år 1900 som den nationella entusiasmen kulminerade, och frivilliga gåvor räckte till både för anläggandet av Skansen och för uppförandet av Nordiska museets stora huvudbyggnad. Men samtidigt fanns det många som hade svårt att leva med i den nationella självhävdelsens känsloutlevelser. Deras liv och deras arbetsdag ville inte ge utrymme härför.

I närheten av huset vid Drottninggatan, där Artur Hazelius visade sina samlingar av en försvinnande folkkultur, växte under bostadsbrist och ofta i spekulationssyfte det ena kvarteret upp efter det andra. Stundom erbjöds flanören en anslående fasad i gatubilden, men där bakom och i gårdshusen fylldes de många enrummarna med inflyttade i mycket små omständigheter. De hade sällan varit välbeställda. De hade råkat födas i de stora barnkullarna strax före 1800-talets mitt, och de skulle komma att bli föräldrar till de ännu större omkring 1870, då folkmängden i många socknar nådde sitt maximum. För dem var utvandring lösenordet, en del till de större städerna i hemlandet, andra till ännu obrutna nybyggesland i norr och åter andra till Amerika eller andra länder, som man hoppades på.

Inflyttarna i de nya husen och de nya stadsdelarna i Stockholm hade sina djupa rötter i de flesta svenska landskap, inte minst i det Dalarna, som Artur Hazelius besökt flera gånger, och där han sommaren 1872 hade mottagit de starka intryck, som skulle bli den direkta orsaken till Nordiska museet. Artur Hazelius hade då blivit medveten om att en folkkultur med ålderdomliga drag var på väg att starkt förändras och kanske t.o.m.

upplösas. Generation efter generation hade dalkullor och dalkarlar på arbetsvandring mött nyheter i huvudstaden och annorstädes. De hade införlivat ett och annat nytt med sitt hemmaliv, men de hade alltid förblivit sin tradition trogna. Nu blev arbetsvandringen för många definitiv — den blev utvandring. Sina idéer, sina kunskaper och sina värderingar hade de med sig hemifrån till enrummaren i Vasastan, men nyheterna därhemma hade på sistone flödat rikare och gjort att många utvandrare ifrågasatt mycket av det vanda och ärvda. I den nya miljön var allt om inte helt nytt så dock främmande. I tvivel på värdet av det gamla och utan förankring i det nya blev utvandringen en ensam människa. Det hemmavanda gav trots allt trygghet oavsett var man mötte det. Det fanns ett litet stycket av det, där två eller tre landsmän stötte ihop eller råkade få arbete tillsammans, men det fanns också i Nordiska museet och på Skansen. Man erinrar sig Artur Hazelius ord: »Hela folklivsbilder borde framställas, varigenom ett livligt intryck kunde vinnas av befolkningens lynne och seder.» I en tid av stora folkomflyttningar och stora yttre förändringar rörde Hazelius vid något nära mänskligt, behovet av identitet och kontinuitet, rätten till ett förflutet.

Det var således inte bara den förmögne tågresenären som från sitt kupéfönster såg ett land i förändring. Där fanns en mängd människor, som till priset av sin ursprungliga identitet kom att delta aktivt i denna förändring. Därför fick den nationella entusiasm som bar Artur Hazelius verk en djupare dimension. Därför

fick Nordiska museet och Skansen en stark förankring i en rad av 1800-talets folkrörelser. När Artur Hazelius misslyckades i sin strävan att trygga Nordiska museets och Skansens framtid som statsinstitution, gjorde han dem till en stiftelse och till »hela svenska folkets egendom». Så kunde också vid Artur Hazelius död i maj 1901 tidningen Socialdemokraten, som då hade mycket i övrigt att önska vad gäller fosterlandet, erkänna »det storslagna i tanken och strävandet att skänka vårt folk en mångsidig totalbild av framfarna seklers utvecklingsskeden i vårt land till ovärderlig förståelse för oss själva». Tidningen konstaterar också att Hazelius museum »är byggt att vidare byggas på, det har från början lagts ut efter en ram nog vid och utvidgningssbar att period efter period upptaga allt som är karakteristiskt för varje ny tidsålder i vårt folks liv...»

Redan 1880 ändrade Artur Hazelius namnet på museet från Skandinavisk-etnografisk samling till Nordiska museet. Hos Hazelius och många av hans samtida hade fosterlandskärleken också utrymme för en skandinavisk och nordisk samhörighetskänsla. I hans ungdom hade Danmarks öde gripit djupt i unga sinnen. Storfurstendömet Finland — en gång i Stockholm benämnd den östra rikshalvan — blev alltmera ett nationellt begrepp för de finska landskapen och upplevdes alltmera som en medlem i den nordiska syskonskaran. Att Norge och Sverige var två skilda nationer kunde inte en politisk union undertrycka. Med den nationella entusiasmens förtecken började de nordiska länderna alltmera finna varandra.

Den nordiska samhörighetskänslan motiverade samnordiska företag, som hade varit otänkbara sedan Kalmarunionens dagar. Nordiska museet kom också under Artur Hazelius att tillföras betydande samlingar från de övriga nordiska länderna, men detta samlande avbröts ganska snart. »Nordiskt blev Hazelius museum blott till namnet», skriver Nils-Arvid Bringéus i Fataburen 1972.

Det kunde inte bli på annat sätt. Hazelius hade rört vid ett intresseområde, som kändes så angeläget att det angick var man och därför krävde en manifestation ända ned i minsta by. Det visade sig således snart att det inte var nödvändigt att ge museet med det anspråksfullt storslagna namnet ett helt täckande innehåll. Systemuseer växte snabbt upp i Helsingfors, Köpenhamn och Oslo. Island, Åland och Färöarna har följt efter. Den som vill kan i detta sammanhang räkna upp snart sagt alla landsdelar i de nordiska länderna och där finna motsvarigheter i kulturhistoriska museer, friluftsmuseer och hembygdsgårdar. Skansen blev Artur Hazelius största insats på det pedagogiska området. Där kunde han i en trogen natur- och kulturmiljö åter framkalla det folkliv, som Nordiska museet fått i uppgift att dokumentera. Alldeles samma förutsättningar erbjuder i dag för sin bygd eller landsdel de tusentals motsvarigheter till Skansen, vilka ligger spridda över hela Norden och senare även därutanför. Så har också Skansen i många språk blivit ordet för friluftsmuseum.

Den centralisering, varom Nordiska museets namn erinrar, var en beredskapsplan som aldrig behövde

sättas i verket. Artur Hazelius idé hade större bärighet än han någonsin vågade hoppas under Nordiska museets första år. Om museet hade blivit nordiskt inte bara till namnet utan även till gagnet, hade det betytt att Artur Hazelius idé bara haft en begränsad räckvidd. Hans framgång blev i själva verket så stor att man i dag kan säga att Nordiska museet blev ett bland många. Större framgång kunde pionjären knappast ha haft.

Till bilden av en försvinnande folkkultur hör också upptäckten av regionala särdrag, av bygders enhet. 1700-talets vakna och beresta iakttagare i de nordiska länderna lade ofta märke här till, men ekonomiprofessorn i Uppsala Anders Berch var troligen den förste som uttryckte sig mera översiktligt. »Här i Sverige», skriver han t.ex. 1759, »äger nästan var landsända sin särskilda skapnad på plog.» Orsakerna till detta och till mycket annat sådant olikhet har sedan fångslat kulturhistoriker i flera generationer ända in i vår tid. Det har visat sig att även många industriprodukter är underkastade ett sådant folkets val som gör bygd till fortsatt bygd. Dessa olikheter hör också till det som ger vår tids turistresor ett särskilt innehåll.

Redan under Artur Hazelius tid var man klar över sambandet naturkultur, och i Skansen såg Hazelius bl. a. en möjlighet till denna frågas belysning. Med den rikt varierande natur som de nordiska länderna äger är det mest närliggande att söka det olika. Mera sällan har man gripit sig an att söka det lika, att analysera det gemensamma, som ger begreppet nor-

diskt ett innehåll och gör Norden till en internationell verklighet.

Trots olika bedömningar i t. ex. utrikespolitiska och ekonomiska frågor framstår de nordiska länderna som en grupp med speciella förutsättningar att samverka. Till en del kan vi kanske i dagens praktiska samarbete se en frukt av det 1800-tal, varav Artur Hazelius verk är en gren, men där måste också finnas flera och mera substantiella skäl i vår egen samtid. Att identifiera, beskriva, analysera och fortlöpande observera historiska, sociala och synkront geopolitiska förutsättningar för nordiskt samarbete, oavsett om de är av äldre eller yngre slag, bör vara en angelägen uppgift i det nordiska samarbetet inte minst för Nordiska museet och dess systerinstitutioner.

Det gemensamt nordiska är en tillgång men en tillgång, som kräver vård för fortsatt utveckling. Därför är kunskapen om det gemensamt nordiska viktig. Den vidgar också erfarenheterna ett gott stycke utanför det nordiska. De nordiska länderna har alltid var för sig haft impulsgivande relationer åt skilda håll, vilka har berikat det gemensamma nordiska kulturarvet.

Bidragen i årets Fataburen kommer från skilda håll i Norden. Nordiska museet gjordes en gång till »folkets» egendom. En handfull tjänstemän där hade inte kunnat göra museets samlingar till vad de är i dag. Den långa raden av medarbetare inom alla samhällsgrupper har varit ovärderlig. I denna årgång har museet genom samverkan med sina nordiska systerinstitutioner velat knyta an till betydelsen av de många frivilliga medarbetarnas insatser genom att låta representanter för dem svara för bokens innehåll. Läsningen av de olika bidragen kommer också att belysa den förvandling som människans villkor har undergått i våra länder på de ett hundra år under vilka Nordiska museet och dess systerinstitutioner verkat som dokumentationscentraler och folkens minnen. Bidragen skildrar livet i nu helt förändrade eller försvunna miljöer eller steget från en gammal till en ny tid — mot det industrialiserade samhälle, där det kulturhistoriska museet blev svaret på ett behov av identitet och kontinuitet. Trots de skilda utgångspunkterna skall den vaksamme läsaren finna vardagsnära drag av ett gemensamt nordiskt kulturarv.

Herskab og tyende på en lille herregård

Følgende beskrivelse vil udelukkende være fra mit hjem, som mine forældre overtog 10 dage efter min fødsel, altså i 1892. Hovedgården "Hejselt" ligger i Torslev sogn, Sæby Jurisdiktion pr. Dybvad station. Oplysninger om gården de sidste tyve år af forrige århundrede har jeg fra min mor (min far døde allerede i 1895) og ældre pårørende op til første Verdenskrigs udbrud.

For at kunne forstå den flid og sparsommelighed, som mine forældre udviste, er det nødvendigt med en kort karakteristik af dem. Som unge og forlovede var de uden midler. Min far var snild til al slags arbejde, både som tømrer og murer. Min mor lovede at vente 3 år, medens far rejste til Amerika. Ventetiden strakte sig til 5 år, men da han kom hjem med 7.000 dollars, var han efter danske forhold en velhavende mand.

Min mor var i disse år husjomfru og mejerske på større gårde. Der var meget dårlige tider dengang. Efter at far havde startet et bageri og en vognmandsforretning i Sindal, købte han en ejendom med mølleri, men alt dette blev realiseret i 1892, da han overtog Hejselt, som da var en meget forsømt gård. Min far var en streng, men en god arbejdsgiver efter datidens forhold, og ikke mindre end 5 af hans medhjælpere flyttede med.

Der var på Hejselt to forskellige slags husmænd. Nogle havde lidt jord til ejendommen og holdt en ko eller to køer samt nogle svin og høns. De skulle arbejde visse dage på gården uden betaling, men var næsten tvungen til at komme oftere, da de manglede korn og ligeledes måtte betale for at slå hø på alle grøftekanter. Andre var faste husmænd, som mødte hver dag. Fælles for dem var, at de hver fik 10.000 törv årligt, de lånte gårdens heste om søndagene for at køre törvene hjem. Der var tre faste husmænd til gården, hvoraf de to selv ejede jord. Husene lå alle i udkanten af markerne. Der var kun tale om løse daglejere i høstens tid, og det var for det meste »bisser«, der ikke var til at holde på, så snart de fik penge.

Husmændene mødte en halv time før udrykning for at spise, om sommeren kl. 6 og om vinteren kl. 7. Spisningen foregik i borgestuen sammen med gårdens staldkarl og de øvrige 5 à 6 faste karle.

Forvalteren gav ordre i hestestalden, og alt markarbejde gik forud. Var det dårligt vejr, blev der tærsket dels med plejle eller med maskine med hesteomgang. Der måtte altid være rigeligt med plejltærsket halm (tag), da alle udhusene var stråtækkede. Ved maskintærskning skulle der

stort mandskab til, da maskinen selvfølgelig var faststående, så at kornet måtte bringes hen til den, og al den löse halm bæres bort i reb. Forkarlen lagde altid i maskinen; denne mand var en autoritet på sit område. Han var en ældre ungkarl på ca. 30 år. Ham skulle de alle lystre, og han holdt orden såvel ude som inde ved bordet. Hvis ikke de andre fulgte skik og brug eller var næsvisse, kendte han kun een måde, nemlig at slå. Den yngste av karlene körte altid hesten for omgangen. Uden hensyn til vind og vejr sad han på et bord ovenover »rosværket«, og havde han ikke holdt hestene jævnt igang, fik han prygl om aftenen.

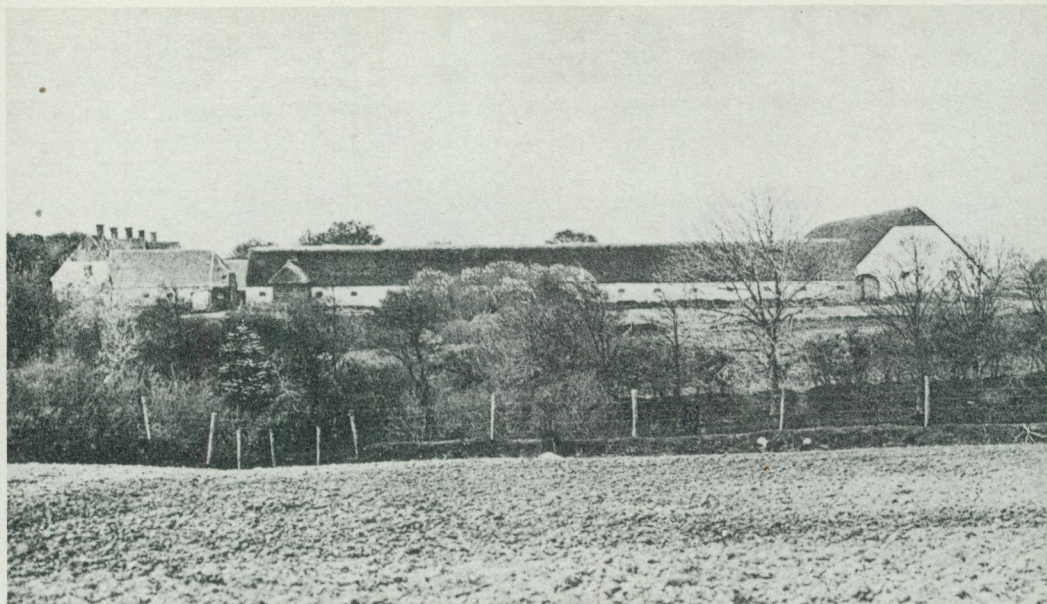
Udover dette mandskab var der en rögter, som sammen med kone og börn passede besætningen. Han var den eneste gifte, som boede på gården. Först senere gik man over til at holde gift fodermester; denne sidste stod for slagtning af kreaturer og kalve, men ikke svin.

Foruden husjomfru var der stuepige, kokke- og bryggeripige, og ofte en yngre hjælpepige. I tiden da der var rögter, forestod husjomfruen malkningen, og hver ko blev eftermalket, hvortil man benyttede et pottemål. Hun veg ikke fra spanden, för de var låset inde i kælderen. Bryggeripigen og hjælpepigen hjalp med malkningen, disse fik yderligere støtte af to af husmandskonerne. Disse sidste fik betaling pr. ko — vistnok 5 öre ved årshundredskiftet. Man skiftedes til at malke de forskellige köer, fordi man mente, köerne derved blev bedre malket. Mælken var under kontrol, da den ellers blev stjålet; men set fra anden side var

husmændene nödt til at tage selv for overhovedet at kunne leve. Den yngste pige passede höns og andet fjerkræ. I modsætning til de mindre gårde havde pigerne ingen markarbejde på herregårdene, men der var også nok at tage vare på inde, såsom brygning, bagning og behandling af uld.

Brygning af öl var den såkaldte bryggeripiges arbejde, dog under opsig af husmoderen, især når gæren skulle tilsættes i de store kar. Karrene blev altid holdt meget rene, men til trods derfor blev ölet ikke altid godt. De förste dage havde det i reglen en fersk og mat smag, således var det så nogenlunde i to uger; men de sidste fjorten dage var det som oftest pivesurt, men blev dog alligevel altid drukket med synlig velbehag. Det hændte, at det blev så surt, at een af karlene listede ned i kælderen og åbnede hanerne, så det hele löb ud, og der måtte hurtigst muligt brygges igen.

Bagningen foregik i en af sideflöjene, hvor der også var snedkerstue og værelse til forvalteren. I skoven lå der altid udhugstbunker af fyr, og med dette materiale blev der fyret. I et stort aflangt kar blev dejen »kneget«¹ ofte af 2—3 kvinder, hvoraf den ene altid stod for det. Det var altid en ældre kone, i reglen fra et af de nærliggende huse. Fra tidlig morgen begyndte fyringen, og når det så skönnedes nok, blev ovnen rensed, fejdet og vasket over med en våd klud, efter at temperaturen var taget, derefter sættes de formede bröd ind, og nu var ovnen under stadig opsig, da brödene som regel ikke blev bagt lige godt over det hele. Brödene var på

1. Hejselt, postkort fra kort efter 1900.

2. Folkene på Hejselt för 1916. Sittende fra venstre ejeren (enke), underforvalter, hushomfru, kokkepige (som deltog i malkning), fast tjenestekarl, bryggeripige (som deltog i malkning), fast karl, rögter. Stående fra venstre forvalteren (søn af ejeren), 3 gifte husmænd, staldkarl, fast karl, 2 stuepiger (som også deltog i malkning) og endelig forkarlen. Dertil kom i roesæsonen 6 polakker.

ca. 12 pund, og i reglen blev der bagt for 6 uger ad gangen. Nybagt brød var godt, men altid med en hård skorpe, senere hen var det ofte nødvendigt at vaske brødene og tørre dem, da de ellers ville mugne og muldne de sidste par uger, selv om de altid blev opbevaret på et køligt og tørt sted, for at intet skulle gå til spille. Af brødene blev den hårde skorpe altid brugt til öllebrød, som var en stadig middagsret hver lørdag, og da var eftermaden altid sild. Disse sild blev taget direkte op af salttønden og serveret — een til hver mand. Selv om der var kartofler og sovs, var det i reglen kun husmændene, der spiste dem eller tog dem med hjem. De andre karle var misfornøjede med disse ikke rengjorte sild og lavede tit sjov med dem. Jeg husker engang, at alle sildene var sat i en lang række på det lange bord med fire tændstikker som ben under hver. Dette forandrede dog ikke lørdagsmiddagene.

Der var mange får på gården, og to gange om året blev de klippet, efter at de var vasket i store kar og havde fået lov at tørre. Det var altid husmændenes koner, der foretog klipningen med en solid mand til hjælp, hvis opgave bestod i at binde fårene og overvåge, at der ikke gik svind i ulden. Betalingen var ikke stor. Det kunne ske, at de stak lidt uld til side. Uldens bearbejdning skete i vinterhalvåret. I et særligt kammer sad pigerne og ofte en husmandskone, de kartede og spandt, dette foregik som regel om eftermiddagen, kun sjældent om aftenen.

Aftenen var mere forbeholdt stopning og lapning, og da var det sjældent, at pigerne deltog. Derimod var

husjomfruen og lærerinden altid beskæftiget med noget, dog oftest deres eget sytøj.

Arbejdstiden var delt i sommer- og vintertid. Sommertiden var fra 1. april til 1. oktober, i denne tid blev der normalt ikke fyret i kakkelovnen, uanset hvorledes vejret var. Staldkarlen var første mand oppe og kaldte på det øvrige mandskab. Malkepigerne kaldte fodermesteren på, og de øvrige piger var det husjomfruens pligt at få op. Om vinteren blev der først forrettet staldtjeneste, og bagefter spist. Morgenmålet var skummet varm mælk i store lurfade med rugbrødsterninger i og dertil 2 skiver smurt rugbrød med ost og andet pålæg, ofte kalveost².

Der var mellemmader til formiddagen, da der var hvil en halv time. Kl. 12 var der middag (»öhne«), denne var i reglen dagsbestemt. I store lurfade, hvoraf 4 kunne söbe sammen, var der altid rigelig af suppe, vælling eller grød. Derimod var der altid portionsvis af eftermaden, som madmoderen eller jomfruen stod for.

Der holdtes i reglen 1 1/2 times middag, hvor alle sov middagssövn pånær køkkenpigerne, som havde fri til kl. 3. Igen var der hvilepause på en halv time midt på eftermiddagen, og medens hestene åd af muleposen, spiste karlene de til middag udleverede 2 skiver brød.

Der var aften kl. 8, men var der noget vigtigt arbejde, fortsattes der ofte en time. I hö- eller kornhöst blev man ved så længe, man kunne se, og ofte ved hjælp af petroleumslygten. Til aftensmåltidet (»natter«) stod den på skummet mælk, dog ofte

Axel Thrane:
Herskab og tyende
på en lille herregård

med kold grød til fra middagen, dertil 2 skiver smurt rugbrød, og ønskede karlene mere, var brødet uden margarine.

Husmændene gik i reglen straks hjem efter måltidet for at hvile efter den lange dag. Karlene blev siddende for at vente på, at pigerne skulle blive færdige i køkkenet og derefter komme ned i borgestuen. Så blev der ofte livligt dernede, og hyl og skrig hørtes ofte blandet med et eller andet musikinstrument. På stengulvet blev der danset ofte med bare ben eller på strömpesokker. Kortspillet blev også dyrket og var vistnok mest »fedtmule«. Når den store petroleumslampe brændte ud, som hang over bordet, var det slut med denne lystighed, da denne væske var rationeret og

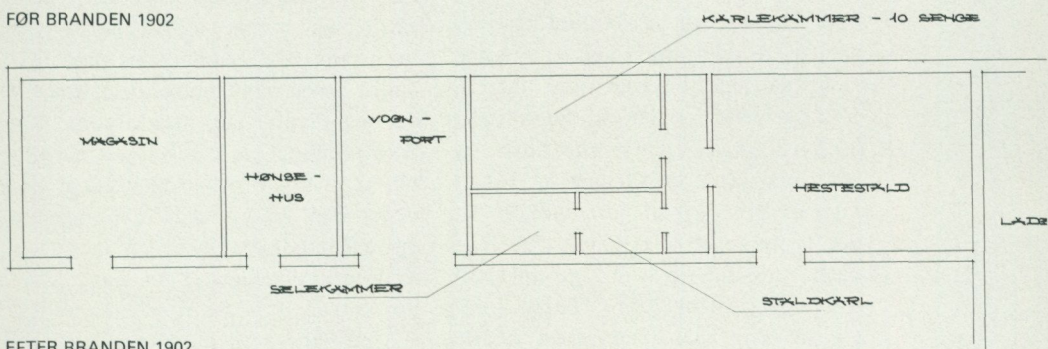
ikke kunne fås uden husjomfruens nøgler.

Man gik til ro, pigerne havde deres værelser ovenpå den ene ende af hovedbygningen, 2 senge i hvert værelse. Det var selvfølgelig halm-senge med grov undermadras, lagener og en tung fjerdyne, men ingen hovedpuder. Således havde karlene det også, disse skulle over gården og igennem hele hestestalden for at komme til deres store kammer. I dette rum med stengulv stod der til stadighed 8—9 enkeltmandssenge (se tegningen). Ved gårdens brand i 1902 blev der dog forandring.

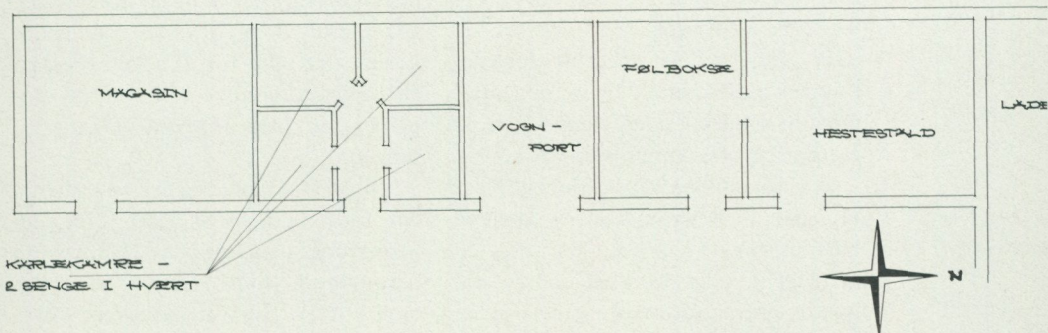
Som allerede nævnt opholdt tjene-stefolkene sig i borgestuen om aftenen, idet det var det eneste sted, der var varme om vinteren, dog skiftedes

3. Axel Thrane
har efter hukom-
melsen tegnet belig-
genheden af tjeneste-
karlenes kamre i
Hejselt för og efter
branden i 1902.

FØR BRANDEN 1902

EFTER BRANDEN 1902

pigerne til at hjælpe med huslige sysler om aftenen, vistnok et par timer. Foruden stopning, også af sække, var der rulning, strygning og støbning af lys. Ved de sidste ting var husmoderen eller husjomfruen til stede. Rulningen foregik med de gamle vipperuller, en kasse hvori der var en masse kampesten. Den betjentes af 3 kvinder, een i var ende af kassen, og een til at lægge på stokken. Strygningen var med boltejern, som holdtes varme i komfurilden. Lysestøbningen foregik i kælderens. I en høj, smal tønne var der lunken talg, hvor tanerne af bomuldsgarn kastet over en pind blev dyppet adskillige gange, indtil de havde en tykkelse som en finger.

Til trods for den lange arbejdsdag, var der meget lidt frihed. Udover de almindelige helligdage fik ingen fri, uden det var til større familieanliggender, det var vanskeligt at komme langt, da man kun kom frem til fods. Ved overarbejde eller på anden måde at have udvist flid kunne karle og piger dog få en enkelt dag fri, for at tage til byen for at gøre indköb. Et årligt markedsbesøg blev heller ikke nægtet, og det var som regel til Hjalperup eller Brönderslev. Turen foregik til fods, men som oftest fik de køre med bönderne. Da de store dyrskuer begyndte, blev det for de store gårde en fast regel at tjenestefolkene blev kørt til byen, dog altid med en solid kusk, da stemningen på hjemturen ofte kunne være høj.

Om söndagene gik karle og piger ofte hen til husmændene og hjalp til med et eller andet, det var dog en ufravigelig pligt først at spørge om lov, ingen måtte forlade gården uden

lov, hvis det skete, kom det ind under almindelig hustugt.

Det var så at sige ingen omgang med nabogårdenes³ tjenestefolk. I Hejselt skov var der lagt dansegulv, og der blev holdt adskillige sommerfester, som i reglen altid endte med slagsmål. Sognefogeden blev hentet, og undertiden måtte nogle køres til Sæby arrest. Sommerfesterne blev derfor nedlagt af samme grund.

Hvis der kom fremmede karle til gårdens höstgilde, blev der ofte slagsmål. Brændevinen kostede 28 öre pr. pot, og når den flöd i rigelig grad, kunne den nok få til eksempel gammelt nag til at blusse op, hvad tit hændte, eller også var der kamp om pigerne.

Under arbejdsdagen har jeg nævnt karle- og pigeværelserne på Hejselt, disse forhold eksisterede ikke på alle gårde; på mange større gårde var hver seng til to karle eller piger, på andre gårde var rummene så små, at der var etagesenge; men det var dog ikke almindeligt. Udover det nævnte udstyr af sengene kan nævnes, at linnedet blev udskiftet hver 6. ugedag og rent håndklæde hver 14. dag, dette ændredes dog senere til mere rene forhold.

Med hensyn til at sove ude eller i höet, så var det kun lösarbejderne, der gjorde dette, de var ofte ældre karle, som kom for at søge arbejde i en travl tid. Som regel havde de utøj på sig og blev forment adgang til sengene.

Husbond og madmoder var navne, der blev benyttet i daglig omtaleform, dog skete det, at førstnævnte blev omtalt som »Ham si'el« eller også »Maj«. Der var på de lidt større

4. Hovedbygningen
til herregården Hejselt
set ind over
gårdspladsen. Foto-
graferet 1934 af
Hugo Mathiesen.

5. Herregården
Hejselt fotografe-
ret 1934 fra haven.

gårde og herregården et føleligt skel mellem parterne. Det føltes i det daglige, og ville tjenestefolkene opnå en gunst, måtte der tit både höflighed og ydmyghed til. Kun på de mindre og lidt større gårde spiste tjenestefolkene med husbonden, men på de helt store gårde fandt dette ikke sted. I borgestuen sad forkarlen for enden af bordet, og för han begyndte, vovede ingen at stikke til fadet. På hver side af ham sad de ældre karle, derefter husmændene og knægtene, hvis der var sådanne. Pigerne spiste i kökkenet og sad under måltidet på det lange bord. På de mindre gårde var maden ens til begge parter, men på de større var den mad, herskabet fik, den bedste.

Tjenestekarlene havde ikke samkvem med gårdmandens sønner eller døtre; men på de mindre gårde hændte det dog, at de unge fik lov at gifte sig, selv om de ikke hørte til samme stand. På de større gårde var det sjældent med helt unge karle; men ofte kom husmandens søn på den større gård efter at have tjent nogle år hos bönderne.

Det var ikke rart at være den yngste, thi når der skulle hentes brændevin om aftenen hos hökeren, så blev han sendt afsted, og han blev ofte misbrugt under arbejdets gang; havde forkarlen ikke autoritet og holdt hånden over ham, havde han det ikke godt. Det skete under husbondens fraværelse, at den unge karl blev sendt til en anden gård for at låne et »öjemål« og på mange andre måder forsögte man at genere ham.

Forholdet mellem karlene og pigerne kunne ofte give husbonden hovedpine. Selv om yderdören blev låst

hver aften, kunne den altid åbnes af en villig pige, og karlene kom ind. Når så husjomfruen begyndte at tale om, at nu var Maria begyndt at spise rugbröd med et tykt lag grøn sæbe på, så vidste alle, at forholdet havde fået følger. Var det i den tid, da der var grønne hyldebær, så konsumerede de en masse af dem, men var alle midler forgæves, kom de til husmoderen og lagde kortene på bordet. Pigen fik lov at blive så længe som muligt, men skulle dog bort inden födselen. Engang midt om vinteren i et frygteligt snevejr, fik en pige veer. Hurtigst muligt blev der spændt for en slæde, og under store vanskeligheder nåede de hendes hjem. En anden, förövrigt meget dygtig pige, havde altid to kavalerer, til stor fortrydelse for hendes ældre og grimme medsöster i værelset. Den siste klagede til min mor, og da denne foreholdt pigen det upassende i forholdet, svarede hun: Det er let for Dem at sige dette til mig, Deres dör er der ingen der banker på (min mor havde da længe siddet som enke).

Tjenestekarlene kom i almindelighed fra husmandssteder, og först efter nogle års tjeneste hos gårdmændene lod de sig fæste til de større gårde, da var de övet i at bære 200 pund korn op på magasinet, det var en af de opgaver, de måtte udföre for at få fuld lön. Fra det faststående tærskværk og til magasinet var der ofte en lang vej, og det var derfor en jobspost med kornbæring.

Gårdsmandsbörnene tog i reglen plads hos andre gårdmænd, og det gav ofte anledning til giftermål, dette sidste forhold ændredes dog ved århundredeskiftet, idet de unge fra de

almindelige gårde tog plads på herregårdene som landvæsenselever, og ofte til en meget lille løn. Ved en større gård med meget moderne maskiner og et lige så moderne landbrug måtte eleverne ofte betale fra 400 til 600 kroner for at udføre alt forefaldende arbejde. Eleverne spiste og havde ofte ophold inde. Efter et sådant ophold, var det med at få en god anbefaling, og når de unge havde haft flere års ophold på forskellige gårde, var der udsigt til at få en fodermesterplads, som mange drømte om, men som altid var dårligt lønnet. Andre rejste hjem, og forsøgte ofte med held at præstere det i hjemmet, som de havde lært ude.

Som regel var det på hjemegnen, at karle og piger tog tjeneste, og skete det, at en karl eller pige kom langvejs fra, var der som regel en årsag, ofte kunne deres skudsmålsbog fortælle lidt herom, selv om det længe var forbudt arbejdsgiveren at skrive noget i bogen udover fæstemålets længde. Engang fik vi en pige, i hvis skudsmålsbog der foruden tjenestetiden havde en tilføjelse, der lød: Er dygtig, men meget kælen anlagt. Begge dele viste sig at være sandt.

Sidst i forrige århundrede kom der en del svensk arbejdskraft her til landet indenfor landbruget, og mange blev her i landet, og mange giftede sig med danske. Endvidere kom der også mange polakker her til landet. Efter de dårlige landbrugstider i 1880 begyndte landmændene at dyrke roer, og efterhånden som arealerne blev udvidet betydeligt, blev det vanskeligt at få roerne luget; til dette arbejde var polakkerne dygtige, og da det kun var for sæsonen, blev denne arbejds-

udøvelse ikke forbudt før den første verdenskrig. De fleste var kvinder, og mange af disse blev gift med danske mænd og eliminerede derved opholdstilladelsen. De fleste kvinder var dygtige, arbejdsomme og sparsommelige, og var kun vant til små fornødenheder fra deres hjemland.

På Hejselt var der i flere år 6 kvindelige polakker. De kunne tjene 3—400 kroner i en sæson, og udover dette fik de kun udleveret kartofler og skummet mælk. Som romersk katoliker holdt de deres mange helligdage strengt efterretteligt, og kun ved henvendelse til deres overhovede, den katolske biskop i Ålborg, kunne der dispenseres i en travl tid. De 6 kvinder lå i et mindre værelse i to senge; de sov skavfest, d.v.s. to med hovedet i den ene ende og een i midten med hovedet i fodenden.

Fæstemålene for langt de flestes vedkommende gik fra 1. november og blev i reglen forlænget, selv på de store gårde, hvis blot forholdene var nogenlunde; der var jo rigeligt med arbejdskraft, og ofte kom karle og piger fra de mindre gårde og søgte arbejde på herregården, hvor der var flere folk og mere livligt. Mange fæstemål blev også indgået på de store efterårsmarkeder, som f. eks. i Brønderslev og Sæby. Det var markeder for dyr, men også folkemarked, og dertil kunne karle og piger få fri for at søge ny tjeneste.

Arbejdsgiveren gav fæstepenge, og det var i reglen 2 kroner over hele linien, dertil kom, at arbejdsgiveren ofte fik skudsmålsbogen udleveret i pant eller skrev i den om fæstemålets indgåelse. Dette ændredes dog totalt, da fæstekontorerne oprettedes først i

halvfemserne. Der kunne såvel arbejdsgiver som tjenestefolk for nogle få kroner vælge mellem tilbudene. Disse fæstkontorer gik efter mange års forløb over til arbejdsanvisningskontorer.

Der var to skiftedage: 1. maj og 1. november, hvoraf den sidste var langt den største. Det var almindelig skik og brug, at man holdt op med at arbejde kl. 12 middag på skiftedagene, derefter fik man de penge, man havde tilgode. De fleste havde skab, kuffert eller kommode, og den nye arbejdsgiver sendte heste og vogn om eftermiddagen for at afhente vedkommendes bagage og person. Hvis karlen eller pigen havde betinget sig en fridag, dels til indkøb eller besøg i hjemmet, kom de først gående dagen efter, og det kunne ofte være en vandring på 2—3 mil. Cykler var der ingen der ejede dengang.

Var der flere karle og piger, der rejste samtidig, fik de ofte lov at holde afskedsgilde med dans. Der blev indkøbt rigeligt av brændevin, som man slet ikke regnede for billig dengang, selv om en helflaske kostede 28 öre, og derefter billigt bagværk, de såkaldte mögstænger, 1 pund kaffe og 5 pund cikorie blev brugt til ca. 50 mennesker; for alle husmændene med koner samt de nærmeste pårørende var inbuddt. Ofte blev det til slagsmål, og borgestuen lignede en slagmark. Et sådant gilde blev altid holdt en lørdag aften.

Man fæstede sig aldrig længere end for et år ad gangen, men ofte blev fæstemålet forlænget, især på de gode arbejdssteder. Det skete også, at pigerne skiftede således at kokkepigen blev stuepige og omvendt. En dygtig

kokkepige kunne også avancere til at blive husjomfru, og derved pludselig blev kaldt »Fröken«. En dygtig karl, der stod respekt om, fik ofte forkarlepladsen og dermed større løn. En karl eller pige, der havde været vrövl med, beholdt man ikke, og han fik heller ingen anbefaling. Hvis fæstekontoret fik det at vide, stod kun de dårligste pladser åben for dem.

For at være fuldgod karl skulle vedkommende helst have aftjent sin værnepligt, og som tidligere fortalt kunne bære 200 pund korn på »nakken«, som man sagde. Ligeledes skulle han ved græsslåningen kunne følge med forkarlen og husmændene. Han skulle kunne læsse et stort læs korn i marken og köre det hjem uden at vælte, skete det, måtte han böde med en pot brændevin til den, der stak det op til ham igen. Ligeledes var det skik, at den, der mistede forken ved afstikningen i laden, måtte böde med 1 pot brændevin til ham, der stod i »stanghullet«.

Helt unge piger var en sjælden ting på de større gårde, og foruden at kunne gøre deres arbejde i almindelighed, skulle de kunne malke et hold köer på 20 stk. på 2 timer.

Aflønning af karle og piger var meget forskellig fra gård til gård. På de større gårde var der som regel kun tale om aflønning i rede penge, men hos bønderne blev der så sent som op til århundredskiftet ofte betalt en stor del i naturalier, for eksempel uld eller klæde.

De ganske unge, som tjente hos bønderne, blev kaldt »bæls« og lillepige. Deres arbejde bestod i at passe köer, får og gæs, ofte havde foræld-

rene får eller en enkelt ko på græs hos bonden for en del af lönnen. Derudover fik de ofte et par træsko eller strømper, der altid var uldne og lange og selvfølgelig hjemmestrikkede. Dertil kunne de få en mindre skilling (pengebelöb). Denne tjenende stilling i de unge år var meget krævende og ofte alt for hård, tidligt skulle de op om morgenen, og hvis der var lösdrift, kunne kreaturerne volde store vanskeligheder. Hvis der var dårlig græsgang, søgte köerne hen i kornet, og var det »bissevejr«, var de slet ikke til at styre. Megen gråd i den anledning er blevet afgivet, især når husbonden var urimelig og skældte ud.

För århundredskiftet var de ældre karle og piger gået over til lön, altså et fast pengebelöb. For de faste husmænds vedkommende var aflönning- en delvis i naturalier. I reglen havde de tre törveskær umiddelbart efter forårssåningen, derudover havde de gårdens heste og redskaber at bruge til egen jordlod, dog som oftest kun i fritiden om söndagen. Overgangen til ren pengelön skete langsomt, eftersom der blev varer i forretningerne at købe. Det kunne ikke betale sig med det meget hjemmearbejde, men den væsentlige grund var sikkert politisk, idet socialismen havde fået grobund i Danmark, og tyendet begyndte at rejse hovedet og stille fordringer.

De faste karle, som tit var husmandssønner fra egnen, fik deres töj vasket og repareret hjemme, men karle langvejs fra fik en husmandskone til at ordne töjet, og i mange år var betalingen 5 kroner.

På de større gårde var der altid

husmænd, nogle var faste og arbejdede hver dag på gården og fik ugelön hver lördag aften; andre sad i små huse med en mindre jordlod til og skulle arbejde visse dage om ugen, men uden betaling. Dog var disse husmænd noget afhængig af gården og fik flere naturalier, da de ellers ikke kunne klare sig. Ofte var der en enkelt lejlighed på gården, og da det blev almindeligt med at holde foder-mester, boede vedkommende på gården. De faste husmænd fik morgenmad og middag på gården og selvfølgelig formiddags og eftermiddags mellemmad.

Karlene og de faste husmænd var altid samlet på gården juleaften og til höstgildet. Disse aftner blev store mængder av suppe og steg konsumeret. Ved höstgildet blev der bagefter danset og senere drukket kaffe. Ved denne fest kunne det undertiden gå livligt til. Der blev ikke i mit hjem givet spiritus, men folkene bragte det med, og ofte kom der fremmede karle med en dunk brændevin. De fremmedes nærværelse gav tit anledning til slagsmål, og så var det altid en urolig nat. Höstgildet blev altid holdt en lördag aften, for at rusen kunne soves ud om söndagen.

De husmænd, der selv havde jord, arbejdede ofte på akkord eller på deling. Ved plejltærskning fik de ved opmåling af kornet en vis part, og ved kartoffeloptagning ligeledes, for eksempel hver tiende eller hver ottende række. Disse rækker skulle blive stående og tages op allersidst. I rede penge fik husmændene för århundredskiftet ca. 35 öre om dagen om vinteren, og 50 öre om sommeren. Ved gödningskörsel stod husmændene

altid i möddingen, de fik da på akkord fra 3 til 5 öre pr. læs til deling og kunne da ved hårdt arbejde erholde nogle öre udover daglönnen.

Husmændenes koner hjalp til i höst og med kartoffeloptagning, ligeledes ved den ret store törveproduktion til gårdens forbrug, ved det sidste arbejde var de med til at »rane« og stable törvene, dette arbejde var altid på akkord, deres lön var dog altid under mændenes. En kone hjalp også ofte til inde i huset og i haven, eller forestod den endelige bagning.

Forholdet mellem husbond og husmænd var i almindelighed godt; men det afhang dog af, hvorledes arbejdsgiveren var, således var det også i tilfælde af sygdom og död. Husbonden var dog pligtig til at hente læge og jordemoder. Ved död ordnede husbonden tit hele begravelsen og stöttede familien på anden måde. Husmændenes stilling var efter vor tids målestok, uværdig. Husmanden og hans familie kunne ikke leve af den ugelön, de fik, hvilket førte til, at man tog selv. Han rapsede lidt hist og her og holdt på den måde livet oppe. Det var et træls liv at være husmand, og som eneste tröst havde han kun brændevinen. At der samtidig blev set ned på husmanden, vidner følgende om. Ved sygdom blev lægen hentet i vogn fra landsbyen Øster Vrå. Hvis ikke han var hjemme, måtte man vente somme tider i flere timer. Før han satte sig i vognen, havde han altid foruden taske 2 store stoppede træpiber, een til vejen hen og een til vejen hjem. Hvis det så var en husmandsfamilie, besøget gjaldt, udbrød han altid: Det skravl er ikke værd at reparere på.

Den löse medhjælp blev i reglen leveret fra egnens arbejdslöse. Det kunne være unge og ældre folk. Det var mest i höstens tid eller om efteråret, når det store »62« tærskværk, hvis trækraft var et stort lokomobil, blev lejet for at tærske en del af sæden. Der skulle stort mandskab til, idet kornet skulle föres til det faststående værk, og den löse halm samt korn og avner skulle bæres væk. Også til at rense de mange kilometer lange åbne gröfter blev der brugt lös medhjælp. Her gaves der altid akkord, men ved andre arbejder fik de den gængse daglön samt kosten. Disse arbejdere var henvist til lediggang, især om vinteren, men i stedet for at få fattighjælp, satte kommunen tit arbejde i gang med stenslagning eller henviste til skovarbejde. Ved snerydning kom disse arbejdere også til at virke med. Dengang blev landmændene også tvunget af kommunen til at rydde vejen for sne uden betaling, men i stedet for selv at möde, lejede de så de arbejdslöse til at göre arbejdet.

Foruden landarbejderne kom der ofte nogle af landevejens börn i höstens tid og tilbød sig. I reglen var det forhutlede stakler, der nok ville arbejde, men ofte forsvandt efter den første udbetaling. De kaldtes »bisser«, og da de oftest var fulde af utöj, blev de anvist soveplads i höet eller i fodergangen til hestene. Gav man disse arbejdere arbejde i en mindre travl tid, var det altid uden lön, eller også fik vedkommende engang imellem en pakke skrätobak som vederlag for arbejdet.

Ligesom på andre større herregårde var der spögeri på Hejselt, altid sidst

på efteråret omkring november hörtes tydeligt en vogn med et firspand for, der kørte op foran hovedbygningen, og et menneske gik ind på kontoret, hvor han opholdt sig i nogle minutter, hvorefter køretøjet igen stormede ud af gården. Rygtet gik, at en tidligere ejer, med drik og kortspil, i dette kontor havde franarret en bygmester hele hans fortjeneste.

En meget mærkelig, men sandfærdig hændelse, skete på Hejselt i firserne; de dårlige tider bevirkede, at den daværende ejer sad meget dårligt i det rent økonomisk. Om sommaren nedbrændte gården i et uvejr. Under det efterfølgende forhør fandte herredsfogeden mistanke til ejeren, for selv at have påsat branden. Gården var højt assureret i forhold til de dårlige bygninger. Da ejeren tilmed ikke var særlig afholdt af folkene, gik mange vidner ham imod, idet de mente, at uvejret slet ikke havde raset over egnen. Imidlertid samlede herredsfogeden stadig materiale sammen for at arrestere ejeren. Hen på efteråret fik han fat i et godt vidne, en ung mand som under hele uvejret havde opholdt sig i en høstak sammen med en pige, medens

regnen strømmede ned. Herredsfogeden kørte sammen med en betjent fra Sæby til Hejselt for at bringe ejeren i arrest. På dette tidspunkt var gårdens avlsbygninger igen opført, hovedbygningen var ikke brændt. Ejeren tog pænt imod gæsterne, og efter et større traktement gik de ind i kontoret. Her fremlagde herredsfogeden den nye sigtelse, men ejeren bedyrede sin uskyld og mente, at det var en hævnakt, idet han fornylig havde haft en strid med vidnet. Det havde været meget lummert denne efterårsdag, og et tordenvejr brød løs under forhandlingerne, og et lyn slog ned, gården nedbrændte igen. Ejeren sprang nu op og slog i bordet for herredsfogeden og sagde: Herren er mit vidne på, at således gik det også til den første gang. Sigtelsen mod ham blev straks hævet.

Noter:

¹ Kneget, æltet.

² Kalveost betegnelse for sylte lavet af kalvekød.

³ Med nabogårde menes omliggende bondegårde.

Kommentar

Beretningen (NEU nr. 16897) er skrevet 1961 som besvarelse af NEU's spørge-liste om tjenestefolks forhold. Axel Thrane var da flyttet ind i en villa efter et langt liv som landmand. Faderen døde i 1895, da beretteren var 3 år, og moderen styrede da Hejselt med den

ældste søn som bestyrer, indtil gården blev solgt i 1916. Drengen drømte om at gå i faderens fodspor, men da han var uddannet som landvæsenselev og havde været forvalter og overforvalter på forskellige herregårde, var der lukket for indvandring til Amerika. I stedet tog

Axel Thrane:
Herskab og tyende
på en lille herregård

Axel Thrane imod et tilbud fra Litauen, og der var han i 12 år inspektör på en række storgodser. Han nåede lige at komme hjem för krigen, således at han kunne köbe sig en gård i Vendsyssel. Endnu dyrker han i sin höje alderdom jagtens glæder. Beretningens skarpe iakttagelser og knappe stil har den tilfælles med en række tilsvarende beretninger i NEU, skrevet af folk med storgårde som virkeplads.

Herregården Hejselt er nævnt allerede i middelalderen. I 1688 hörde der ca. 40 ha plöjet jord til den, det vil sige 3 til 4 gange mere end en almindelig bondegård på egnen. Den må allerede da betegnes som en mindre herregård, der hade svært ved at bære udgifterne til en adelig families levestof, selv om der til

hovedgården hörde en række fæstegårde, hvis beboere havde arbejdspligt på herregården. I 1738 fik gården borgerlig ejer, og i anden halvdel af 1800årene blev de sidste fæstegårde bortsolgt. Denne historie har Hejselt fælles med en lang række andre herregårde ikke mindst i Vendsyssel.

Hejselt havde omkring århundredskiftet fået et tilliggende på 200 hektarer. Den repræsenterer en storgård med meget stor afstand mellem herskab og tyende socialt og kulturelt, men antallet af led i kommandostrukturen er ikke stort sammenlignet med herregårde med flere tusinde tönder land under plov og med skov, mölleri, ålegård og andre indtægtskilder forbundet med agerbruget.

Ole Højrup

Börnelege

Da jeg var 12 år, måtte jeg hver dag malke 12 köer¹ 3 gange daglig, og selv om jeg fik de letteste, var det et tungt arbejde for en lille pige at skulle op kl. 4 hver morgen og dog passe sin skole, som jeg elskede. Det var min fritid, når jeg var der. Om sommeren mandag og torsdag fra kl. 7 til 11, og om vinteren fra kl. 9 til 3 om eftermiddagen. Dette var i 2. klasse. De 7—10 årige gik så de andre dage. Der var kun 2 klasser og en lærer, og vi var tit op til 40 børn i en klasse. Mange af disse børn kom fra Elling fattiggård eller familier, der flyttede fra sted til sted på de store gårde, så de ofte måtte skifte skole.² Det var ikke let for disse børn at finde rytmen. Dels var de bange for vores gamle lærer Jensen, det var jo også en stor belastning for ham at få alle disse nye ind, som ikke kendte undervisningen i skolen. Til maj kom de mange hyrdedrenge og til november, når de rejste, kom de nye tilflytterbørn. Så fandt vor gamle lærer ud af at sætte de dygtigste elever til at hjælpe de mest tungnemme og forsagte med deres forskellige svære opgaver, mens han tog sig af de andre, han var jo overlæsset med arbejde. Måske var dette ikke lovligt, men det var en god pædagogisk taktik, for disse børn fattede straks tillid til kammeraten, så det hele gik meget

lettere for dem. Vi skulle også hjælpe dem ind i legen i frikvartererne. Alle legene stammer fra Elling sogn — blev leget i sognets skoler og i hjemmene rundt om, hvor der fandtes børn og ungdom. Legene for de allermindste er fra mit eget barndomshjem.

Som De ser, kunne der ikke blive megen tid hverken til leg eller lektielæsning; når man er den ældste af 10, er der nok at gøre. Til mit tiende år var der andre børn at lege med i Elling — på Bannerslund var der mest voksne unge. De var også flinke til at tage os med, når de legede ude; men vi skulle i seng kl. 9 om aftenen, og så var det jo først legen gik for dem. Derfor var legen i skolen det bedste for os. Lektielæsningen foregik mest, når man sad inde og vuggede Lillebror eller Søster og legede med den lidt større, mens de andre legede ude, så var der mest ro til lektier og stil og regneopgaver.

Mens vi boede i Elling, blev vi tit inviteret ned i præstegården, de havde 5 drenge, og de var så vilde, sagde Fruen. Min bror og jeg skulle så virke som bølger på et oprørt hav. Undertiden kom Agnete og Arne Stevns, børn af forstander Stevns, Kvissel höjskole. Da blev drengene helt rebelske, men Agnete og Arne kendte så mange gode lege fra de

1. Hovedbygningen til herregården Ellinggaard er bygget i 1700 årene. Bindingsværkets stolper er i modsætning til bøndergårdenes tjæret. Der fandtes hele 4 små herregårde i Elling sogn. Her arbejdede beretterens fader som fodermester. Herregårdene ejere kæmpede ofte en fortvivlet kamp med økonomien. Det nedskredne stengærde og den umalede flagstang vidner herom. Fotografiet er taget af Hugo Mathiessen 1934.

2. Trappen til herregården Ellinggaard.

3. Herregården Bannerslund i Elling, hvor meddele-
rens fader var for-
dermester i en år-
række. Foto år 1930
(Kgl. Bibliotek).

unge på skolen, og var de bare inter-
essante nok, hjalp det vældigt, men
de skulle helst være lidt våde og
voldsomme.

Nej, vi sloges aldrig med disse eller
andre børn, det turde vi bestemt ikke
for vore forældre, vi skulle forliges,
dog hændte det naturligvis, at drenge-
ne kunne prøve kræfter for sjov.
(Min mand har fortalt om, at det var
skik, at store drenge fra Bratten og
Strandby, altså landbo- og fisker-
drenge, et par gange om året mødtes
ved Rugholm å og afgjorde et og
andet, og da traf det tit, at en eller to
gik udenbords og kom i åen. Jeg har
hørt om, at et par rivaler også kunne
mødes der med deres venner og af-
gøre, hvem der skulle gå af med
pigen, før hun selv fik det sidste ord
at sige i sagen). Ved søndagsskole-

og juletræsfester legede de voksne
altid med børnene, og i de aller fleste
hjem på landet havde børnene hunde
og katte at lege med — og deres
unger.

Om vinteren legede vi vore stil-
færdige lege inde i varmen i stuen
med det lange bord, med den faste
bænk og »forsættet« omkring. For-
sættet var en lang bænk, der kunne
flyttes med. I den pæne stue måtte vi
ikke komme. Lade og höloft var gode
legepladser med en masse gemme-
steder, men der kunne de små ikke
godt være med. På stueloftet måtte
vi ikke lege, så var der jo ikke til at
være i stuen for spektakkel. I Elling
havde vi en lille granplantage med
unge graner, det var en herlig lege-
plads med læ og plads for mange. Så
havde vi også åen . . .

Fra jeg var 6—10 år boede mine forældre tæt ved Elling å, og da vi hentede alt vandet herfra — der var ingen brønd ved huset — blev vi jo ofte sendt efter en spand vand eller for at øse op i store kar, når mor skulle vaske. I åen var et langt stykke med fast sandbund, hvorpå der lå nogle store sten hist og her, på dem groede der tang, og i dette skjulte sig mange små fisk — glasål og snegle, og så nogle mærkelige fyre der gemte sig i et stykke strå. De havde fire ben for og fire ben agter og kunne trods deres stivhed svømme og kravle, så de ikke var lette at fange. Det morede vi os meget med ved hjælp af en kludepose på en stang. Vi havde også »totter«, en fiskesnøre med krog og agn fæstet til en træplök, som vi stak ned i åbrinken. Vi havde en halv snes stykker af dem sat ud med nogle favnes mellemrum, og var det godt vejr, sad vi tit på brinken og ventede »på bid«, ellers måtte vi jo »rögte« dem nogle gange daglig, at ikke fisken skulle slides af strømmen, når man lukkede op for sluserne ved Mariendal mølle. Der var tit en ål eller skalle på og enkelte gange en lille örred. Vi lavede også papirbåde eller træstykker, som var store »dampere«, men det var mor ikke så glad ved. Når der var et »höll« med strömhvirvler, gik de jo tit »på land«, og man måtte ned at skyde dem ud igen, og her var det farligt at falde i, da der var meget dybt sådanne steder. Aldrig har jeg set så mange guldsmede, sommerfugle og andre store smukke insekter som her ved åskrænterne, og vi kunne fange græshopper så store, at det var svært at holde dem. Så kom en lille

pige til at tænke på Ægyptens plager — deres store öjne så så onde ud, og man lod dem springe igen.

Kom man til stranden, som lå 3—4 km derfra, morede vi os med at soppe og »slå smut« med sten eller stykker af muslinger hen over vandfladen. Det var nu mest drenge, som kappedes om at blive dygtige til det. Vi piger samlede alle slags skaller i poser, vi havde med, og hvor var der mange arter. Vi kaldte dem heste — tyre — köer — får — lam — höns — plove — hyrder — gæs — katte — grise og meget mere, hver efter sin art og udseende. Fra en sådan havtur havde man legetøj for en lang tid både ude og inde; men da skulle man rigtignok se efter sine små söskende, de ville jo altid putte dem i munden.

Vi samlede også små runde sten på vejene, som jo var grusede den gang, de kunne bruges til mange ting. Nede ved dammen kastede vi dem op i luften, vi skulle så se, hvis sten der dannede flest ringe i vandet, når stenen plumpede i. Eller vi morede os med at kaste stenene sådan, at ringene kunne nå hinanden. Det kunne danne et helt fin mönster på overfladen, især når vandkalvene susede henover.

Dersom trækar eller dejtruget havde stået for længe og var blevet törre, »jisten«, i sommervarmen, blev de sat ud i dammen for at skulle »bönses«, stavene skulle utvide sig i vandet igen, så tingene kunne blive tætte og brugelige. Disse ting var for fristende for drengene at lade stå, selv om det var forbudt at lege med dem. Dejtruget var en herlig kano; når man satte sig på knæene, var det let at stage frem eller tilbage. Værre, men meget sjovere var det med et

4. Ved Strandby blev der 1893 bygget en lille havn, der siden er blevet udvidet i takt med det voksende fiskeri. Stranden med store flader af lavt vand var et yndet legested for børn, der boede i nærheden af kysten. David Yde-Andersen fot. 1957.

5. Agnes Strickers hus i Strandby ligger tæt ved havet. Den græsklædte plads foran huset var en yndet legeplads for omegnens unge. Billedet er fra 1916. Nu er området bebygget med sommerhuse.

kar, det drejede jo rundt, og kom man for tæt til siden vippede det, og man kom i vandet. Rent galt var det, om ikke gutten fik sig samlet hurtigt og fik karret på höjkant, for så blev det jo også fyldt med vand ved kænteringen og gik til bunds, og så måtte der en voksen mand til at hæve det igen, og hvor var karret så.

Her i Strandby³ plaskede drengene husvant til sös länge för skolealderen, men så naturligtvis i følge med större. Her var altid en »kåg«⁴ eller skibsjolle, de kunne låne. Mödrene var tit bange, når de sejlede ud på deres »söröveri«, men fædrene gav dem lov. De kendte jo selv den frydefulde fornemmelse, det var at sejle ud og erobre verden — kendte stoltheden over at kunne klare den første »vandgang«, og hvad — drengene skulle jo være fiskere engang, så det var godt, de kom til at elske havet.

Børnene på gårdene ude langs kysten måtte ikke röre jollerne, som blev brugt, når der blev draget våd til land. De fik en lang stærk fiskesnöre med en sejlmagernål — så drog de på fiskeri. De smed bukserne eller smögede dem så langt op de kunne og vadede forsigtigt ud med nålen i hånden. Skrubber og især pighvar borede sig ned i det varme sand langs kysten, så man kun kunne se deres öjne. Da var det med at være snar og sikker på hånden — dybden af vandet kan jo vildlede lidt. Rödspætter var næsten ikke til at fange, de var borte som et lyn. De andre dasede. Min mand, som nu er 80 år, fortæller, at de tit fangede så mange og store fisk, at de ikke kunne bære dem hjem. De mærkede ikke fiskenes tyngde i vandet, så længe de vadede

rundt⁵. Var det ikke fiskevejr, gravede de kanaler og havne, hvor deres »skibe« lavet af ting, de fandt ved stranden »stod ved kaj« eller sejlede rundt. En hund var den allerbedste kammerat — og den ivrigste til at lege med ved stranden. Den kunne bjerge alt ind, man kastede ud, og rede en »druknende« om man skreg på hjælp. Og hvad kunne pigerne og de små ikke få ud af at bygge huse og lave »sandkager« af det våde sand. Kageformene var jo lige for hånden (muslingeskaller).

Langs gröfter og på fugtige steder voksede der i min barndom mange slags siv. Dem kunne vi lave mange ting af, for eksempel hatte og små vugger til dukker, eller stole til dem. Det nederste af de allertykkeste siv indeholdt en masse hvidt væv, der kunne suge vand, det smagte dejligt, når man sugede det op gennem sivet. I mange hjem, hvor man ikke havde råd till tællelys, gemte man disse siv, og ved hjælp af lidt »jordolie« i en lille flaske kunne man få et nödtörftigt lys ved at stikke sivstykket deri og tænde det. Det var et roligt, osende, lille lys.

I en brink kunne man godt grave en hule, der kunne give læ for en kold vind eller byge. En tör ende i en gröft⁶ var også god, især dersom man slog sig sammen og kom med hver sin stang og gammel sæk, kunne man få en dejlig hule, hvor man drömte store drömmen over de stegte kartofler, om hvad man ville være, når man blev voksen. Kartofflerne fik man mest med hjemmefra, og havde man lidt salt, var det en himmerigsmundfuld, de var jo stegt i tört græs og ditto »kokager«⁷.

6. Stuelængen til en gammel gård i Jerup i Elling sogn. Man ser ind over gårdspladsen. Gården er bygget i bindingsværk, der er hvidkalket. Der er lade i den ene ende af længen, og ud for lade, bryggers og køkken er der et udskud, således at den bærende konstruktion står inde i huset. Dette er et almindeligt træk i egnens byggemåde. (H. Zangenberg fot. 1927.)

7. 2 gårde i Bratten i Elling sogn. Begge gårde består af en beboelselænge og en lade- staldlænge. Gårdene ligger på den træløse forblæste flade. I læ af stuelængen er der en lille have. Da fotografiet blev taget i 1927 var der nylig plantet et læhegn til at bryde vindens magt. I le- geoptegnelsen fortælles der om en plantning med gran, der ligeledes er beregnet på at give læ. Vinden blev i 1900 årenes første halvdel anvendt til trækraft til gårdens maskiner. I dette barske landskab var den et særlig kærkomment legested for børnene. (H. Zangenberg fot. 1927.)

En lille sandfærdig historie fra den gang Aggersundbroen blev åbnet⁸. Stauning var statsminister, og som den landsfader han jo vitterligen var for mange i sit land, ville han også ud i klitterne ved Thorup Strand for at tale med nogle af de »stakkels« drenge, som han mente intet vidste efter de to halve dages skolegang om ugen, der var her om sommeren. En af mændene sagde: »Vi kan ikke besøge dem alle, lad os gå hen til 'Las Piesens Wolle'«, og det gjorde de. Drengen var ved at spise af en melmad, som han havde i et avis-papir, men imens havde han travlt med at lægge nogle pinde og nogle fåre- og lamme- hm-hmr i et fint mønster på et stykke glatstrøget sandjord. »Sig mig, hvad er det du laver, min dreng?« spurgte Stauning. — »A bögger Christiansborg«, svarede drengen. Stauning pegede på nogle små sorte fyre, der sad pænt i lige rækker: »Sig mig så, hvad er det, min dreng?« — »Ok«, sagde drengen ivrigt og rettede ved et par stykker: »De er da folketingsmæjeren«. »Nåh«, sagde Stauning impo-neret, »men så dem der i den halve rundkreds — hvem er så det?« »Dem der, di stuer, de æ da selvfølgelig ministeren«. »Du er vel nok en dygtig dreng«, sagde Stauning smilende. »kan du så sige mig, hvem af dem der er Stauning?« »Nej«, sagde drengen, »de ka a ents, for haj æ jo dej stöst, å så stuer i luet (lort) hår a ents föjen ino⁹. Drengen så frit og ærligt op i Staunings öjne, og denne spurgte forbløffet, hvor han havde al sin viden fra om Christiansborg med det runde bord og ministrene og det hele. Drengen svarede glad,

at hans gode madmoder pakkede hans mellemader ind i de aviser, som hun vidste, der stod noget i, han gerne ville læse. »Men no må a etter foen (fårene) ejen di löber få låent væk!« Og så løb han alt det remmer og tøj kunne holde. »Den dreng har lært mig meget, han skal nok blive til noget uden alt for lang skolegang. Jeg tror, vi har set nok her for i dag«, sagde Stauning og gik bort med sit følge. Folk på egnen morede sig længe over Staunings nysgerrighed og drengens barnlige og frimodige svar. — Sådan kan en »bette höwer« altså også lege.

Når man legede i skoven lige op af vort hjem, var der rige muligheder både til at klatre og bygge gode ube-mærkede siddepladser, især i et löv-træ, det var heller ikke så slemt ved tøjjet som granerne. I granskoven samlede vi mange slags kogler — i sækkevis, som mor brugte til at koge eftermiddagskaffe ved. Vi börn samlede de hele og pæne fra, som vi gemte i poser. I fældetiden samlede vi de smukke fjer af spurvehöge, skovduer og skovskader samt fasaner. Dem lavede vi indianhuer af, eller stak dem i grankoglerne. Når man så gav dem tændstikker eller andre ben, blev det til mange fantasidyr. Hertil brugte vi jo også kastanier og olden. Af grankogler kunne man også lægge fine små og store stjernemønstre — alt dette var godt indendörs legetøj i den kolde tid. Hvem har ikke spist »manna« og syreblade¹⁰, eller skåret fine pile- og hasselkæppe, eller skafter til »höwerpeek« (hyrdepisk).

Börn har altid plukket blomster med stor glæde, og gör det stadigt, lige fra den förste fölfod stikker sit

gule hoved op ved gröftekanten, til den röde syre står og knagfryser sammen med de sidste röllicker. Hvem der plukkes til? Ja, til alle der gerne tager mod en forpjusket annemonebuket fra en lille varm barnehånd med en stor tak, og måske en småkage eller et bolche, og sætter blomsterne i vand, mens börnene ser på det, — til den der stikker dem en 25 öre, lukker døren for næsen af börnene og smider blomsterne i skraldespanden.

Især »dagligbröd« (engelskgræs)¹¹ var dejlig at flette kranse af — og hvor var der mange sommeren lang på de törre jorder; bandt man så lidt hjertegræs i, blev de ekstra fine og fik lov at hænge på Tantes eller Bedstes væg længe. Og ih, hvor lavede man mælkebötte-kæder, de var bare ikke ret stærke, og man fik sorte fingre af dem og pletter på forklædet. Selv om man næsten plukkede et stykke rent, stod der nye og prangende næste dag — og hvor var det sjovt at fylde brystet med luft og puste fröene af og op i luften, de kunne sejle langt ind over naboens mark med vinden, men det tænkte man ikke over. Jo, margueriter var gode til »elsker — elsker ikke«, eller »skal — skal ikke«, og hyben og tjörne- og rönnebær var gode at lave perlekranse af. Desværre var der også »lus«¹² i hybenfrugterne, så der måtte hullet ikke stikkes for stort. Disse lādne frökorn var slemme at få puttet i sin seng — sine bukser, eller ved en kjolelinning. Det var drengene slemme til. Ih, hvor kunne man blive gal på dem. — Jeg har set fine bogmærker lavet af bladribberne, men aldrig set, hvordan man skar bladkødet fra. Husker intet om næse-

pinde. — Roelygter var det meget morsomt at lave. Först skar man ansigtet ud — som kinesere med skæve öjne, eller indianere med lange næser og en bred mund, så hulede man lygten ud bagfra, og lavede et hul til lyset i bunden. Kunne man så få held til at sætte det grimme ansigt op for en rude, kunne man tit få den glæde at höre skrig inde fra stuen, og måske se et forskrækket ansigt, så var hensigten jo nået.

Man lavede pile- og hyldefløjter, ligesom et strå spændt mellem sine tommelfingre kunne gale som en kok, eller kurre som en due, alt efter spændingen i strået. Fra slagtede gæs var det sjovt, om man kunne få fat i »skralden« (strubehovedet). Den blev hængt op og törret, når man så ved at fylde hagl eller små ærter i, svang eller rystede den i en snor, kunne den frembringe mange lyde, og var man mange med hver sin skralde, kunne man lave et farligt spektakkel. — Grisens blære var god til en rumlepote.

At lege med små dyr eller insekter var forbudt i mit hjem — vi kunne jo skade dem. Kun den lille mariehöne måtte vi få til at kravle fra et strå ud på vor hånd, mens vi gik rundt og sagde: »Mari — Marihöne, flyv op til vor Herre og bed om godt vejr i dag og i morgen«. Når den så spredte sine vinger og fløj bort, var vi jo meget spændt på morgendagens vejr.

Vinteren var jo en herlig tid, især når der var sne og is og ingen dyr at passe på marken. Af en stor, tung, fast snedrive kunne man skære store blokke ud med en skovl og bygge både huse og volde. Nede ved bunden var der altid et lag, som egnede

sig vældig godt til snebolde, — man lavede sig et lager bag hver sin vold, og der kunne jo foregå drabelige kampe. Var der falden et jævnt lag sne, og det var ved at tö, kunne man rulle sig en vældig snebold ved at trille rundt på marken med den. Tit så stor, at man måtte være 2 eller 3 til at trille. Det var jo med at få lavet den største; men det gav våde træsko og valne fingre. En sådan dag var det også bedst at lave snemænd og -koner, men der skulle helst blive nattefrost, så de kunne stå længst muligt. Öste man vand på, som man byggede dem op, fik de både holdbarhed og fodfæste. Det gjorde også snehytterne mere holdbare. Tit satte man, hvis Far gad hjælpe, en plade klar is i til vindue i stedet for en sneblok. En stor snehytte var man tit flere om, både piger og drenge; men jeg kan ikke huske, man opholdt sig der, eller spiste noget. Det skulle da være, om man havde for mange gulerødder til snemandsnæser. Her var det sjovt med en roelygte, især hvis der stod flere forskellige på en snesokkel rundt om.

En slæde var let at lave, bare man havde hammer og søm, et reb og lidt træmateriale. Man kunne trække sine små söskende på den, hente varer på den, og havde man fri en dag, var det dejligt at suse ned af kirkebakken på den. Sad man to bag hinanden, var man jo også to til at trække den op, men på bakken skulle rebet bindes i de to yderste huller for styringens skyld, så var det med at have en god styrer. Som regel var der flere baner, men man råbte »Giv agt« eller »Pas på«, når den suste ned, straks man satte sig op. Ville

man stoppe ved foden af bakken, måtte man sætte hælene mod jorden, ellers körte man bare ud på marken. Var man gode venner med folk, der havde köretöj, kunne man få lov at binde sin slæde bagi. Havde man gjort det uden forlov, kunne en kusk lade som om han var stokdöv og lod hestene trave ett langt stykke, för man fik lov at binde op igen. Dem der körte til Frederikshavn med studeköretöj var altid venlige, men det gik for langsomt. Det traf at drenge gerne ville »stå på mederne«, så var det med at holde godt fast i slædekassen og ikke falde af i farten, det kunne godt give en slem hovedpine. — Snesköjter, ski og sparkstöttinger kendes ikke. Glidebaner måtte kun laves, hvor ingen gik, da de var farlige, om der kom et fint snelag, så ingen kunne se dem. Dem lavede man ved at feje sne sammen med en stiv kost ved aftenstid, jævne det pænt og fint og sprøjte vand på, — om morgonen var der en fin glidebane, dersom det frøs.

Isen behandlede vi med respekt¹³. Da det var på åen eller den dybe dam, fik börn ikke lov at være i nærheden af folk, der isede, — men fandt man stykker fra isningen, var det en sport at prøve at kaste disse henad isen og ramme hullet. Vi lavede aldrig huller, som vi sprang over.

Min broder havde et par gamle sköjter, som han havde fået af prästens drenge. De havde en afrundet snabel op foran foden, »Hallifax« hed de, og min bror var meget stolt af dem. De blev spændt over foden med en rem, og bagi kunne de skrues til skoens hæl med en nøgle. Men det havde skoen ikke godt af, og der var

ikke længe mellem der gik en hæl. Det havde fattigfolk ikke råd til, så nøglen blev borte, og sorgen var stor for Jens.

Vores isslæde var bare som den, jeg har omtalt. Der blev sat en ramme op om bagerste ende, som man greb i og skubbede på — på isen — når man så havde træsko eller skøjter på. Skøjtesejl kendtes ikke. Ude i dammen stod to pæle, den ene højere end den anden. Om sommeren blev der lagt et langt bræt fra bredden ud til dem, og ad dem trillede man ting som ajletönder og kar ud i dammen, når det skulle »bönses«. Det var kraftige stolper, og i den høje var der et hul i toppen, og kunne man låne en gammel vognstang og en jerntöjrpæl at fæste den med, havde man en herlig karrusel. Herpå kunne man nok binde et par slæder, så var det med at finde en til at dreje stangen rundt.

I den kolde årstid eller i regnvejrr var der meget, man kunne lege inde, for eksempel köbmand eller skole eller tog. Når vi legede köbmand, trak vi »forsættet«, den lange löse bænk ved bordet, hen til den modsatte væg, det var disken. Herpå satte vi så alt muligt, hvad vi kunne finde — eller slet ingen ting. Köbmanden stod jo inden for disken, vi andre gik rundt på gulvet og lod, som vi havde en kurv æg, som vi skulle have varer for, eller måske et kalve- eller lammeskind, man ville sælge til ham — som regel en sammenrullet avis eller »Ugens Nyheder«. Når man så nåede butikken, lukkede man en dør op og i og sagde »Go daw« og spurgte, om man kunne sælge ham en kurv æg eller et par skind, — og det kunne

man godt, bare man ville tage varer for pengene. Man bad så om forskellige varer. Margarine og grön sæbe lod man altid, som man skar ud af bötten under disken med den lange, lige ske, som köbmanden gjorde, og slog sin flade hånd i disken med et stort klask, sådan som det löd, når han smækkede sæben eller margarinen på papiret. Tobak, mel og andre varer, som skulle i poser, var også ene bevægelser, sådan som man havde set det i butikken, også det med at veje det forskellige. Man sagde, at vores köbmand altid vejede sin ene finger med, når han solgte. Æggene var som regel faldet i pris, så der måtte penge med, og flere havde luret et tag af fra en mand, der så skrækkelig nödig ville af med penge — hans pung var næsten ikke til at hive op af lommen. Når så skindene blev rullet op og efterset, för de skulle vejes, var de som regel våde, blodige eller sure, og så skulle der pruttes på prisen for dem. Alt var mimik, også når man tog den tunge kurv på armen eller sæk på nakken og daskede hjem. Skomager og skrædder kunne leges på samme måde, det var bare med at finde på ord at sige.

Lege »komme fremmede« var morsomt. Som regel var man et par familier, far, mor og börn. Havde man ikke börn nok, kunne man hurtigt lave et par stykker af en pude og noget gammelt töj, som man rullede sammen. Kunne man få lov at låne en av Lillesösters kjoler, spændte man den om »Dolti«¹⁴, et papir eller et lommetörklæde var ansigtet, og en ble knyttet om som törklæde, så var »Doltanmarits« (Doltannemarie) fær-

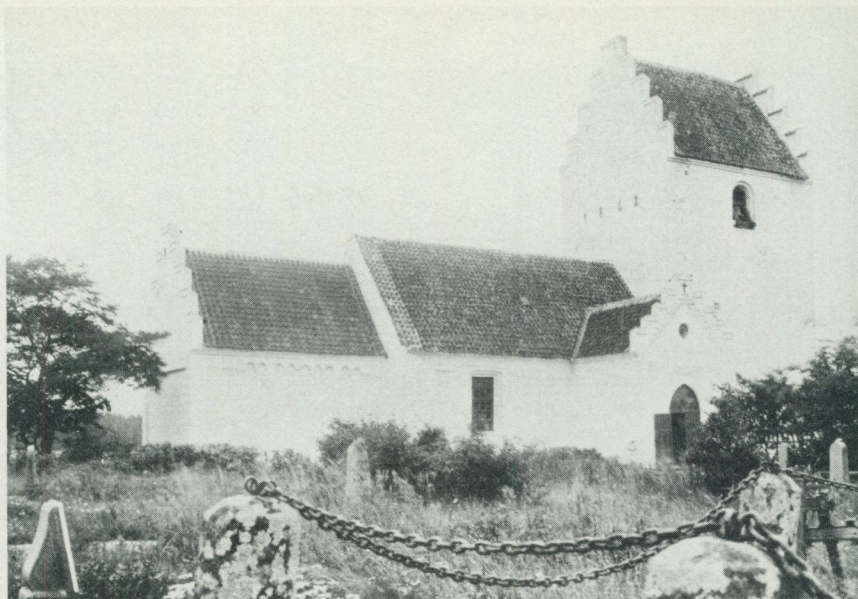
dig. En sådan dukke lavede Mor til mig af mit eget tøj, da jeg lille og mørkerød blev puttet i seng om aftenen . . . En kælen kat kunne også godt bruges til barn, den fik så en smæk og uldklokke på, samt et tørklæde og var virkelig sød at se på, — men kom hunden så ind, tog jo pokker ved den, og den sprang fra os, men kunne jo ikke komme frem og op, som den plejede for tøjet, den var i. Dens forvirrede spring og skrækslagne hoved under kyse eller tørklæde, var ikke til at stå for, når den kiggede forundret fra den ene til den anden og ikke forstod, hvad vi lo ad. Engang havde vi en dejlig doven, stor sort hankat med hvid næse og hvide poter. En dag, vi skulle have en lille fugl begravet, skulle den være præst og fik en hvid blondekrave om halsen. Da vi stod og sang, og en holdt ved Mons, for at den ikke skulle tage fuglen, kom hunden springende for at se, hvad der foregik, da vi sang — og da sprang »præsten« i sit fine ornat ind gennem hullet i ladeporten. Til far, mor og børn ville drenge lege med kun i dårligt vejr, — det var mest en töseleg. Det gik bedre med »komme fremmede«. Så bakkede mændene på en pind og tog et glas öl ud i luften, mens de snakkede dyr og avl og priser. Konerne så jo efter, hvor mange tænder de små havde fået, — om de var begyndt at ligge tørt — om törvene var blevet tørre, og om den nye rug gav godt bröd. Så blev der serveret melmadder, en skive roe med skrabet gulerod på. Det så pænt ud og smagte godt. Naturligvis drak man kaffe til. Der var mange, som kunne tage så fint ved de indbildte kopper, at lillefingeren strit-

tede lige ud, — det havde en set »Joremoren« gøre, men roemaden med gulerod på var virkelig nok.

Der var ikke penge til legetøj; men som vi dog kunne fantasere og lege os til tingene. Tid til at kede os havde vi aldrig. Hvor er det synd for de børn, som får alt færdiglavet i dag. Ude i diger og hegn hvor der var en åben plet, lavede man sig en lille stue, hvor man kunne sidde i fred og læse. Her samlede man fine skår af kopper og tallerkener og legede, at det var husgeråd. Her kunne man også lege »komme fremmede«, men så var hele den lille hule mest køkkenet, hvor man tog sagerne fra. Så var stuen ude i solen, og bordet var mest en lem eller en fjæl, lagt på nogle mursten. Måske fik man mellemad med sukker på, som man delte op i små bidder, som kage til sin gæster. Var der ærter og bær, var det også godt at servere og kunne forestille mange ting. Disse lege lærte man af de større børn, hvori de små jo altid deltog og dermed blev passet.

Mine mindre søskende har haft påklædningsdukker, man klippede ud af ark. De første tegnede vi op i skolen hos vore kammerater og lavede kjoler til af kulört papir fra kaffeposer og andet. Dukkehuse var det kun rige folks børn der havde i min barndom, og dem fik de kun lov at lege med til fødselsdag og lignende. Dåb kan jeg ikke huske, vi legede. Men kunne man få fat i et gammelt gardin eller andet lett stoff, var det en yndet leg at blive pyntet som brud med langt bölgende slør og blomsterkrans om håret. Vi så jo så tit en brud ved Elling kirke. Nogen brudgom kan jeg ikke huske, vi havde, —

8. Elling kirke.
Meddelelsen boede
som lille pige i et
hus ved kirken, og
her fik børnene
forbilledet for deres
legen bryllup. (Kgl.
Bibliotek.)

en dreng skulle jo ikke pyntes i den forstand, og ingen havde vel set en bryllupsceremoni.

Ved digerne og hegn legede drengene tit »Krig ved Fredericia Vold«. Der stod til hårde slag med hjemmelavede sabler og bösser lavet af træstumper og andet. Det gik let ud over pigernes smukke skår og deres små stuer, men det kunne krigerne jo ikke tage hensyn til, det var jo med at komme i dækning . . . Efter et efterårsmarked, som de større børn mest fik lov at komme med til, gik handelen livligt både med köer og heste mellem drengene. Havde en pranger påduttet en sølle mand en krikke, der enten var hvinsk eller lam, og köberen först opdagede det, efter der var givet håndslag, skulle der jo mægler til, og det endte mest med, at de drak köberen fuld, og han drog af med den bidske eller lamme hest. Kraftprøverne blev også

efterlignet, men det var ikke så let. Det var mest en tyk, spidset pæl og en trækölle, en man brugte, når köerne skulle flyttes, der var redskaberne, og en udråber råbte, at der var tre slag for 25 öre. Hvem der kunne slå den i jorden med tre slag, slog frit, ellers måtte han af med en knap. Det var også en god leg i marken ved köerne, hvor mange drenge traf sammen, og det var mærkeligt, som de kunne komme til at mangle bukseknapper, mens den leg var på mode.

Pigerne legede kæmpedamer ved at klæde sig i store kjoler, som de stoppede ud, eller ved at klæde sig i lidt og være linedanserinder eller slange-tæmmersker. Det sidste var det letteste, — et flettet reb var en mægtig kælen slange. Sjippetov var gode til dette farlige dyr. Værre var det at finde en »Professor Labri«, som levede den gang og var en stor, dejlig

9. Gården Møjen, hvor beretteren har boet siden 1918, ligger tæt ved havet. Fotografiet viser gården i 1946. Nu er hele kyststrækningen bebygget med sommerhuse.

gögler, — men lidt kunne man jo altid huske af hans indfald.

Man plukkede også græs og lavede høstakke. Af lange strå lavede man små neg, som man lavede kærver af — tre eller seks neg sat sammen for at tørre. Tre til byg, 6 til havre og 10 til rug. Når de skulle køres hjem på hjulbøren, skulle de tælles. Der skulle 60 neg til en trave, og for at holde rede på det, var det en »Bedstefar«, der talte og tog et strå i hånden for hver tiende neg. Høet blev jo forsvarligt bundet med læssetang og krydsreb og det hele. Jeg tror ellers aldrig, vi efterlignede dyrenes røgt og pleje.

Vi havde nok med at muge og passe dyr i virkelighed. Men legede man for eksempel hest, fik de jo både hø og mulepose og blev striglede. Havde man været ved stranden og samlet skaller af forskellig art, havde man jo som för beskrevet en masse forskellige husdyr. Af mursten eller törv, sad man så ude i solskinnet op ad en mur, og lavede båse eller stier, som passede til de forskellige. Store sneglehus og blåmuslinger borede man hul i med et søm og bandt en snor i som töjr, så satte man dem på græs. Sneglehusene var köer, blåmuslingerne heste. Cigarkasser var

gode som vogne til de heste, og tændstikæsker var fine til hönsereder til vingemuslinger.

Jo, man legede tit hest. Tömmen var mest af tækkegarn (kokosgarn), som man fik om armen med en lökke. Havde man »tospand« og en gammel fiskekasse til vogn, var man godt körende — eller slæbende. Begge heste havde krydsede seler på armene og holdt i rebet, der dannede vognstang til kassen. Med tömmen kunne kusken behændigt dreje sine heste, hvilken vej han ville, og naturligvis hörte en god pisk til. Når hestene skulle i gang, sagde han med sine læber, som til et stort smækkys, eller satte tungen op mod ganen og sugede i stöd, mens han åbnede munden, så det löd omtrent som gtrr — gtrr — gtrr. Pröv bare!

Som kæphest brugte man en kæp. Fik en gammel strömpe, hvis fod blev fyldt med hö, græs eller sand, så hang Lotte godt nok lidt med hovedet. Så fik hun lagt en sejlgarms- eller kokosgarmsgrime på, og en susende galop kunne begynde. — Jeg er 20 år ældre end min yngste bror, han havde en gyngest. Det var to ens træplader, skåret ud som heste. En lille stol var sömmet fast mellem dem, og så var de sat på gænger. Mellem hestenes hoveder og deres forben var et par stokke så tykke som et kosteskæft. Den ene var til at holde i, og den anden rådde man på med födderne. Når man så rokkede frem og tilbage i sædet, sprang hestene.

Legede man hund, var man enten en söd hund, der kunne passe på ting, finde Fars töfler og lade sig klappe, måske hyrdehund, der skulle passe köer og får — eller lænkehund, som

man skulle passe på ikke at komme for tæt til.

Noter:

¹ Fodermesteren skulle sørge for såvel fodring som malkning af gårdens dyr. Hele fodermesterens familie deltog i malkningen.

² Daglejerne på adskillige herregårde udgjorde et ustabilt landproletariat, der hyppigt skiftede arbejdssted.

³ Beretteren bor nu i Strandby.

⁴ En »kå« er en fladbundet båd i modsætning til en kölbygget skibsjolle.

⁵ Ved fladvandede kyster har det været en yndet form for fiskeri at vade i vandet og med foden fastholde fladfisk, som gemmer sig i sandet. Fisken tages da op med hånden, og med nål trækkes fisken på en snor.

⁶ Med gröft forstås her en gravet rende til afvanding.

⁷ Kokager er törret kogödning.

⁸ Aggersundbroen blev indviet 1942.

⁹ Sidste sætning: »Det kan jeg ikke, for han er jo den störste, og så stor en lort har jeg ikke fundet endnu«. Ordet lort er for den dialekttalende dreng en naturlig betegnelse for gödning. I rigssproget er (og især var) ordet en höjst fornærmelig tiltale. Deraf historiens politiske pointe. Th. Stauning var socialdemokrat og stod i et spændt forhold til gårdmandspartiet venstre.

¹⁰ Manna er fröet af elm (*Ulmus glabra*). Syreblade (arter af *Rumex*) blev almindeligt tygget af börn.

¹¹ Blomsterkurven af engelskgræs (*Armeria maritima*) ligner runde bröd.

¹² Med lus menes fröene i hyben.

¹³ I spørgelsten er der en hel herie spørgsmål om börns leg på gyngende is og isflager.

¹⁴ Dolti betyder dukke.

Kommentar

Den ovenstående beretning er 2 afsnit på 35 sider af en beretning på ialt 115 (NEU nr. 28.930 og NEU nr. 29.095). Den er udarbejdet i 1970 og 1971 som svar på de etnologiske undersøgelsers 4 spørgelister om leg og legetøj. Udsnittet handler om lege i og med naturen. NEU's spørgelister er meget omfattende, og man søger at opbygge serien af spørgsmål således, at beretteren ikke kommer til at besvare de enkelte spørgsmål, men føres til udførligt at beskrive arbejdet eller legen, således som den foregik. En redegørelse for principperne bag NEU's spørgelister findes i Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, history & activitis, København 1966, s. 121-142.)

Beretteren Anna Møjen har siden

1918 været kone i gården Møjen i Elling sogn nord for Frederikshavn på Vendsyssels østkyst. Hendes forældre var begge født i gårde i Albæk sogn syd for Frederikshavn. Faderen havde imidlertid ikke haft midler til selv at købe en gård. I stedet ernærede han sig som fodermester på forskellige store gårde.

Anna Møjen kom derfor til at tilbringe sine barneår i Elling sogn, fra 6 til 10 års alderen i et gammelt hus ved Elling kirke og indtil 17 års alderen i et nybygget hus ved herregården Bannerslund.

Anna Møjen er født 1894 som den første af 10 søskende i et »godt, men fattigt hjem«. Pasningen af de små søskende var en væsentlig del af hendes barndoms sysler.

Ole Højrup

Min första kyrkfärd

Jag var 8—9 år när jag en sommar fick åka med mor och en drängpojke till kyrkan. Min mor hade för vana att en gång om året gå i nattvardskyrkan och det skedde alltid om sommaren. De unga gick nog oftare om sommaren till fots den 30 km långa vägen.

Vi begav oss i väg en lördag vid middagstid. Före det hade det gräddats »kalakukko» och karelska piroger till vägkost. Smör packades

i en näverriva, likaså en kniv samt annan vägkost, såsom en bullängd och kaffe. Allting medtogs hemifrån i en pärt- eller näverask. När mor hade fått på sig sin svarta kyrkdräkt och satt den svarta sidenduken med fransar på huvudet samt knäppkängorna som lantskomakaren gjort på fötterna, var vi färdiga för avfärd. Ännu en sista ritual: eftersom min mor enligt den tidens sed var from och levde efter Guds ord bad hon

1. Karelska piroger tillreds. Foto Ilmari Manninen 1931.

2. Rågskyllar vid Heraniemi. Kontiolahti. Foto V. J. Turunen.

hela familjen om förlåtelse eftersom hon skulle gå till nattvard. Det var spännande för barnaögon att få se hur stor den här världen riktigt var, att den inte tog slut vid den horisont, som syntes genom fönstret hemma.

Till en början var det mycket roligt att få sitta högtidligt mellan mor och drängpojken. Drängpojken hade något bibliskt namn, Leevi eller Juutas. Denne Leevi var så där 14—15 år gammal, med något klent förstånd men annars en snäll pojke, ännu inte konfirmerad. Den tidens byavägar var inte något att skryta med: djupa kärrhjulspår på båda sidor av vägen och i mitten spår av hästhovar, där emellan växte gräs. Schäsens hjul studsade ibland från sten till sten och kärran gungade men det var ju också roligt för ett barn. Karelens omtalade

höjdlandskap gav omväxling under färden. Ibland strävade hästen Liinu uppförsbacke och snart bar det utför igen så att man rent av trodde sig vara i luften, när kärran studsade mot den steniga vägen. Bebyggelsen var ännu gles. Byarna låg på höga skogshöjder, så också min hemby Lehtoi. Sedan kom efter 2 km Selkie by på en ännu högre höjd. Från dessa höjder såg man tre kyrkkors Eno, Kontiolahti och Joensuu. Efter Selkie by åkte vi nerför en lång backe till Mellihtä bäck, där Liinukka fick dricka av det klara rinnande vattnet. Därifrån åkte vi upp på Mönni mo (där byns begravningsplats nu har legat redan i 40 år), som var alldeles obebodd ca 6—7 km. Efter det kom Mönni by. Allra först då man åkte uppför backen mot byn fanns Haapa-

3. Nothus och bastu
på Heraniemi strand.
Kontiolahti. Foto
V. J. Turunen.

lainens stora gård med sin väderkvarn. Numera har man vid gårdens gärdesgård invid vägen rest ett minnesmärke över 1808—1809 års krig. Då vi färdades till kyrkan fanns där ingenting. Mönni by var glest bebodd, på en höjd en gård, på en annan höjd en annan gård. Vi färdades längs en mycket stenig väg från byn neråt, till höger på en hög höjd låg Matti Riikonens stora byggnadsgrupp. (Det berättas att då Finska kriget bröt ut sprang grannen för att meddela om detta åt gårdens dåvarande husbonde Matti och upprepa: »Se mot backen Mönnis Matti, kriget kommer, kriget kommer.»)

Igen hade vi framför oss obebodda trakter, ungefär 5 km låglänt mark ner mot stranden av Pielisjoki till Leppävirta färja. På älvens motsatta

strand fanns färjkarlens stuga. Man måste ropa på färjan och det var också roligt för Leevi att få ropa så att det ekade i ödemarken, t.o.m. jag torde ha hjälpt till litet. Sedan kom den stora färjan, som enligt min mening var rysligt stor. När Liinu med kärran körde upp på den, skulle det ha rymts ännu två hästar med kärra. Men eftersom det inte råkade finnas andra så förde färjan oss över. Taxan var sådan att resenärerna rodde och färjkarlen styrde då det blev rätt stark ström ner mot Haapavirta fors. Mor rodde med Leevi och forsens brus föreföll mig fasansfullt fastän det motströms inte torde ha hörts så hårt. På så sätt kom vi lyckligt över och Liinu hade fått vila och äta hö så att den igen var ivrig att få fortsätta, sålunda hade vi avverkat 18

km av kyrkfärden. Färjkarlen avtackades (han fick om vintern sin lön i spannmål m.m. enligt mantal) och sedan bar det igen uppför en sluttning och mot obebodda trakter. Efter att ha kört 4 km kom vi till Multimäki. Vägen gick över backen. Nedanför gick den väg som kom från Kaltimo och via Jakokoski förde till Joensuu. Mig föreföll det märkligt att man där i Multimäki på backslettningen mellan vägarna hade byggt en människo-boning. Där fanns på nedre slänten en dörr och invid dörren en fönster-ruta, på taket fanns ett rökrör och mullsluttningen täckte taket. Jag hörde att i stugan bodde en familj med ett halvt tiotal barn.

Nu var det roligt att åka, då vägen

4. Paavila gård, Paihola. Kontiolahti. Foto Tuomas Björkman.

5. Torparfamilj i Paihola. Kontiolahti. Foto J. Lukkarinen.

var som för en herreman. Vi åkte upp mot Jakokoski by, som också låg på en hög höjd. Ett par tre större gårdar och stugkyffen syntes mitt bland åkrarna. Vi körde med god fart på god väg, Liinu var också bra på att springa. Vi kom till Uilo där det fanns endast två gårdar, Kettula och jag minns inte längre den andra gårdens namn. Denne Olli K. från Uilo var min fars kusin, till vilken vi ibland stack oss in på visit, ty vi hörde ju också till familjen Kettunen. Nu var det inte tid för besök. Åter igen kom det obebodda trakter och nu var det den kända Jaama mo, där ständigt fredliga människor rånades. Sent på kvällen och på natten var det farligt att färdas där. På dagen

6. Kiiskinens och Utraiinens gårdar i Jakokoski. Kontiolahti. Foto Samuli Paulaharju 1907.

7. Kautkalas flickor på verandan. Piihola, Kontiolahti.

Alma Kiiski:
Min första kyrkfärd

var det fredligt. Vi kom på nytt till en vägkorsning här på mon. Den platsen kallades för Uuro, där löpte Pielisjoki alldeles nära. Även vid den här vägkorsningen fanns ett litet hus, vars invånare till allas förundran aldrig rånades fastän de bodde mitt på mon. Rakt fram gick vägen till Lehmo och Joensuu och till höger vände den mot Kontiolahti kyrka. Den sista biten av färden gick fort fastän också det var obebodda trakter åtminstone fram till Puhakkas arvingars stora gård. Där började kyrkbyn. Till vänster nedanför höjden och byn öppnade sig Höytiäinens fjärd, en mäktig syn för en liten resenär. Då vi åkt en liten bit kom på vänster hand begravningsplatsen och bårhuset, på höger hand dödgrävarens bostad. Allt detta var för mig som en saga då jag aldrig tidigare

sett något sådant. Prostens prästgård låg alldeles bredvid begravningsplatsen. Prosgården var en ståtlig gulmålad byggnad med glasveranda och tre ingångar. Drängstugan låg på högra sidan av gårdsplanen och stora bodar samt andra uthusbyggnader till vänster. Vi körde in på prostgårdens gårdsplan framför stallet. Vi hade beslutit att övernatta i drängstugan. Prostens dräng blev kvar för att visa Leevi var han kunde ställa hästen. Mor tog vägkostkorgen och sin psalmbok som var inlindad i en näsduk och vi gick in i drängstugan. I prostgårdens drängstuga fanns redan flera familjer kyrkobesökare, men husbondsdrängens hustru sade att det nog fanns plats för oss och vi fick ta in i den ena sidokammaren. Vi behövde inte ligga på golvet i stugan. Klockan var kanske omkring tre

8. Stränder vid
Pielisjoki. Paihola,
Kontiolahti. Foto
Tuomas Björkman.

9. Mustonens gård
i Lehmonkylä. Kon-
tiolahti. Foto F.
Johansson.

när mor sade att vi skulle koka kaffe och äta före aftonsången, eftersom hon inte sedan fick äta förrän följande dag efter kyrkan då hon skulle gå till nattvarden. Mor kokade kaffe och bjöd även värdinnan på kaffe med dopp. Sedan vilade vi litet före skriftanteckningen. Det var drygt en halv kilometer från prostgården till kyrkan. Skriftanteckningen började kl. 5 för att alla som ville gå till nattvarden om söndagen skulle vara tillstädes, annars var det inte tillåtet att gå till nattvarden. Nattvardsgången antecknades i böckerna och om någon på ett år inte gått till nattvarden blev den tillrättavisad av prästen. Man ropades upp byavis och i nummerordning för mors del Selkie N:o 6 närvarande Riitta Kettunen.

Efter det skriftanteckningen avslu-

tats började kyrkklockorna ringa till aftonsången, till vilken alla som skulle delta i nattvarden kom. Jag undrade då jag var liten hur mor som var en tjock och ståtlig människa skulle rymmas på knä mellan kyrkbänken och det framförvarande ryggstödet varje gång prästen bad. Det beredde nog mor svårigheter men det gick när hon riktigt försökte. Mor befallde också mig att knäböja, men för mig var det ingen konst.

Efter aftonsången gick vi till vårt nattkvarter där det fanns folk som på en mindre marknad. Där träffade man bekanta från andra sidan socknen och man berättade nyheter. Först frågade man: »Hur står det till med dig?» — »Frid råder», svarade den andra. Det var den tidens sätt att hälsa. På aftonen vid läggdags bred-

10. Postiljon i Kontiolahti. Foto J. Lukkarinen 1906.

de man ut lövruskor eller halm i syskonbädd på golvet från dörröppningen ända till motsatta väggen. Värdirnorna bredde ut sina kyrkschalar på

halmen. Släktingar fanns nog i kyrkbyn men man övernattade inte hos dem, man gick hellre på snabbvisit. Även i vår kammare fanns det sådana som sov på golvet, men vi fick i alla fall något slags lave att sova på.

Under min barndom fanns det på kyrkbacken endast kyrkan och ett avträde, ty några år tidigare hade den gamla kyrkan som låg mellan begravningsplatsen och prostgården brunnit. Omkring den hade det funnits drängstugor och något slags stall för hästarna, men allt hade gått förlorat i samma brand. När den nya kyrkan byggdes efter min födelse, byggde man också en kommunalstuga närmare kyrkan på andra sidan om vägen som gick genom kyrkbyn på en backe, där växte det en stor gran vid vilken, berättades det, illgärningsmän bundits fast och piskats som straff. Vid denna kommunalstuga hade man också byggt stall för sockenbornas hästar. Kommunalstugan var väldig och den måste eldas med kastved. Där fanns också mindre rum men jag minns inte längre hur många. Sockenborna fick övernatta där och hålla bröllopskaffe och begravningsmiddagar efter att ha färdats långa vägar. Kanske fick man litet ersättning i samband med inkaseringen av kommunalskatten. Städa måste man efteråt eller betala åt vakten som bodde där. I kommunalstugan rymdes massor av folk alldeles som i föreningshuset. Det fanns också flera stall, jag kan inte säga hästantalet.

Man gjorde uppköp i kyrkbyn i Tanskanens handelsbod, som låg alldeles i ändan av kyrkgränden. Jag minns hur vi med mor gick in i den

11. A. Lukkarinens
gård i Kontiolahti.
Foto Samuli Paulaharju 1907.

halvskumma boden, dörrklockan klingade. Mor köpte russin och plommon samt kaffe och toppsocker. Toppen kunde väga mellan 2 och 4 kg och dess botten var mycket mjukare än dess övre del. Alla ville ha övre delen, när de inte köpte hela socker toppen, för den var drygare i användning. Kaffet var orostat. Jag fick på köpet en strut karameller. Vid kyrkgränden fanns det alltid om helgdagarna efter gudstjänsten vetebröds-handlare. I pärtkorgen på ett bräde fanns till salu enpennisskorpor. En rad vetebrödstippor kostade 25 p samt örffilar 5 och 10 p. Oj ändå vad barnet tyckte de var goda när mor köpte av dem.

Den här första kyrkfärden ägde rum vid sekelskiftet. Efter det fick jag varje sommar gå till fots barfota den här 30 km långa vägen med de större 10—12-åringarna. Skorna hade vi i handen, för det gick inte

för sig att slita på helgdagsskorna. Fötterna tvättade vi i bäcken nedanför kyrkan och klädde på oss de hemstickade bomullsstrumporna och skorna som byskomakaren gjort och sedan var vi kyrkklädda. Vi övernattade i bodar eller på vindar än i den ena gården än i den andra och följande dag gick vi barfota tillbaka samma väg.

Jag vill berätta ännu en rolig historia från kyrkfärden med mor. Vår kuskpojke Leevi var litet efterbliven. Vi hade redan kommit till början av hemvägen där det fanns en grind. När Leevi hade öppnat grinden och stigit upp i kärran sade han kort: »Nog var då kakan seg då den fastnade i halsen, men sedan gav ändå den där andra prästen det där vinet så att den lossnade.» Mor som annars var en gladlynt men from människa förfasade sig och sade åt Leevi: »Vad, var du också vid nattvardsbordet?» Pojken

sade: »Nog var jag då alla andra gick» och såg full av förvåning på min mor. Mor kunde inte hålla sig för skratt och sade bara: »Inte hade du bort gå till Herrens bord då du inte ännu har hämtat skeden i prostgårdens tjärbytta.»

Kommentar

Värdinnan Alma Kiiski föddes år 1894 i Nordkarelen i Kontiolahti, vars förhållanden hon skildrar livfullt. Hon har från och med 1960 deltagit i nio av Etnografiska avdelningens insamlings-tävlingar. År 1969 erhöll hon förtjänst-tecknet i silver. Hennes skildring av en kyrkfärd ansluter sig till frågelistan n:o 17 (1970), som behandlar kyrkokvarteren. I svaret önskade man få uppgifter bl.a. om färdvägar till kyrkan från avlägsna byar, om färdmedel, kläder och annan reseutrustning, om kyrkstugor, kyrkstall, kyrkbodar och andra nattkvarter samt kyrkfärdernas inträffande i samband med handelsfärder och besök.

Hilkka Vilppula

Alma Kiiski skriver på finska. Det avsnitt som börjar med orden Prostens prästgård, sid 46, andra spalten, första raden, återges här på originalspråket.

Rovastin pappila oli aivan hautausmaan vieressä. Komea keltaiseksi maalattu pytinki lasi verantoneen ja kolmine sisäänkäyntineen. Väen tupa oli oikealla sivulla pihasta ja suuret aitat sekä muut ulkorakennukset vasemmalla. Ajoimme pappilan pihaan tallin eteen. Olimme päättäneet yöpyä väentuvassa. Rovastin renki jäi neuvomaan Leeville hevosen olopaikkaa. Äiti otti eväskorin ja nenäliinassa olevan virsikirjan ja menimme väen tupaan. Pappilan väentuvassa oli jo kirkkovieraita useita perheitä, mutta isäntärengin vaimo sano että kyllä sopii ja me päästiin toiseen sivuhuoneeseen (kamariin), ei tarvittu jäädä tuvan lattialle. Kello oli siinä kai 3 maissa koska äiti sanoi että keitetään kahvit ja syödään ennen iltakirkkoa koska hän ei saa sitten syödä ennen kun seuraavana päivänä kirkon jälkeen koska menee ripille. Äiti keitti kahvit ja tarjosi emännällekin vehnäskahvit. Sitten levättiin vähän ennen rippikirjotusta.

Arbetsåret på landsbygden

Följande redogörelse gäller förhållandena på en österbottnisk bondgård och hänför sig främst till åren 1910—1920. Till familjen hörde far, mor och tre barn, födda 1897, 1901 och 1905; två pojkar och en flicka. Efter nyskifte, som blev klart 1916 utgjorde lägenhetens totalareal 39 ha, därav ca 10 ha odlad jord. På lägenheten hölls den tiden en häst, vanligen sex mjölkkor samt någon kviga och kalv och därtill 10—12 får. Familjemedlemmarna utförde förekommande arbeten. Endast i undantagsfall anlätades lejd arbetskraft.

I slutet av mars, då snön började smälta i medspåren, hörde man ofta uttrycket »det våras» och när tövädret fortskridit så långt, att marken ställvis var bar, men isarna inte mera höll, då var *förfallstiden* inne. Kom våren i normal tid, skulle havren sås 8—10 maj, och den 24 maj var rätta kornsåningsdagen.

Under vårsäsongen inföll flera s.k. ungdomslördagar, då det var brukligt att ungdomarna reste in till staden (Jakobstad). Dessa ungdomslördagar var Marie bebådelsedags-afton, »väffedasafto», samt påsk- och pingstlördagarna. Ifrågavarande stadsresor förenades ibland med kyrkobesök på söndagen. Ungdomarna övernattade ofta i kyrkstugorna. För oss barn var 1 maj efterlängtat. Tidigt om morgo-

nen begav vi oss i flock runt byn, utrustade med bjällror, ko- eller fårskällor bundna runt halsen. Senare på dagen höll vi majkalas.

Arbetsdagen för far och mor började redan vid 1/2 6-tiden. En timme senare väcktes vi barn med »kaffe på säng». Första måltiden äts vid 7-tiden, förmiddagskaffe dracks 1/2 10, middag äts kl 12, eftermiddagskaffe serverades 1/2 4, mellanmålet 6—1/2 7 och kvällsvarden vid arbetsdagens slut ungefär kl 9.

Så snart solen började värma under vårvintern sökte vi fram skärmösockorna, som under vintern förvarats på vinden. Vinterkläderna utbyttes mot blusar och byxor av s.k. *skifte*tyg och blått bottentyg, då det riktigt vårats i maj. Pappa hade pjäxstövlar hela sommaren, men ända tills inemot skriftskoltiden hade vi pojkar, vår syster samt mamma pjäxor, »*reimaskoa*» och ibland även pjäxor »utan skaft», ungefär som nutida skor. Flanellunderkläderna utbyttes även mot skjortor och kalsonger av bomullstyg eller lärft. Redan i maj sprang vi barn ofta barfota.

Hela sommaren sov alla — utom far och mor — på vinden, »*skulla*». Vi flyttade »upp» till Kristi himmelsfärdsdagen eller åtminstone till pingst. — I en del granngårdar fanns fristående bodar, där ungdomarna,

speciellt flickorna, sov under sommaren. Utflyttningen till dessa »liggasbodas» skedde ungefär vid samma tid, som man flyttade upp till vinden. Lillstugor eller s.k. bagarstugor hade några gårdar i byn redan före första världskriget. I dessa kokade och åt man sommartid. Lillstugornas antal ökade omkring 1920, och seden att flytta ut till dessa fortlever ännu, men har minskat under senaste tid.

I min hemby, som inte ligger vid landsväg, hade vi längre menförestid än i flera andra byar. Därtill bidrog även den omständigheten att den var belägen invid grunda fjärdar och vikar. Ännu sedan marken var nästan snölös, körde vi därför med släde så länge isarna höll. Nån gång körde vi t.o.m. med kärra över isen. — Förrän menföret på allvar satte in skulle vårhöet köras hem.

Byborna hade gemensamma broar och ägovägar. Då dessa skulle repareras sändes bud runt byn — vanligen »äldermansstaka» — med meddelande om när arbetet skulle påbörjas. Vanligen deltog en person från varje gård. Våren hade redan hunnit bli sommar, då mamma bakade bröd för höbärgningstiden, »höijälsbröd». De- gen knådades ena dagen och bakades den andra. Detta bröd som var syrat, torkades och förvarades på stänger inne i stugan. Det kallades också hålb- röd, »hålabröd». Men också för hö- bärgningstiden bakades osyrat bröd, utan håll, »kärnbröd». Kärnbröden för- varades nedstuckna i en sädeslår eller ett -kar.

Förberedelser för vårens jordbruks- arbete börjades redan på vintern. Ungefär i månadsskiftet febr.—mars började utkörning av gödsel till åk-

rarna. Gödseln lades vanligen — i hopar på tre lass. Blev urinbrunnen, »pissbrunn», under fähusgolvet full övergödlades rågbrodden under vår- vintern. Den övervintrade rågbrodden var ibland på våarna täckt av »lav eller mögel». Detta räfsade vi bort. — Den åker, som skulle sås, pinnhar- vades så fort det gick för sig om våren, vanligen i början av maj, så- vida harvningen inte utförts redan föregående höst. Nyodlingar, där häv- re skulle sås, harvade vi aldrig om hösten. — »Vi ska byri tjör ut hopa» var ett varje vår återkommande ut- tryck. Det innebar, att den gödsel, som under vintern körts ut till åkrar- na, kördes ut över tegarna med en »vinkflakalådo» och upplades i mind- re hopar. Vanligen tog vi tre hopar från ett lass, »vinkflakalass». I all- mänhet deltog både män och kvinnor i detta arbete. Sedan följde utbred- ning av gödseln, en uppgift som kvin- nor och barn ofta fick sig anförtrodd. Beroende av gödseln och åkerjordens beskaffenhet harvades gödseln ned med rull- eller fjäderharv eller också plöjde vi ned den med gaffelplog. »Vi ärjde ned dyndso med aale.»

Efter gödslingen — thomasslagg och kalk användes även — följde sådd för hand. På högre belägna sandjordar inleddes havresådden un- gefär andra veckan i maj. Husbonden sådde oftast; så även hemma hos oss. Yngsta deltagaren satte ut sänings- stickorna. Säden nedmyllades med harv (havre) eller gaffelplog (korn). Omkring 1920 började man harva ned också kornet, då de på orten tillver- kade »Joksholmsarvorna» började användas. — Några dagar efter såd- den harvades åkern med pinnharv

1. Bostadshusen i
en by i Pedersöre.

2. Fähusgården till
en av gårdarna i
samma by.

och vältades. Dessförinnan måste mull, som kommit på åkerrenarna, skottas bort: ett besvärligt arbete, tyckte vi pojkar. I senare delen av april och i varje fall före 1 maj togs sättpotatisen, »*sätipääröna*», som placerades antingen i fähuset eller i framstugan. — Nu användes rätt ofta lillstugan för detta ändamål. Efter såningstiden ägnades omsorg åt ängarna. Vi plockade bort ris, som dels fallit från träden, dels blivit kvar efter trädfällning under vintern. Men egentligen begav vi oss för att »rensa rak» d.v.s. vi räfsade ihop och brände gammal säv, som av vårvattnet sköljts upp på den gräsbevuxna strandängen.

De första såningsmaskinerna togs i bruk i början av 1930-talet. Till Viktor Östs gård torde den första ha anskaffats om man frånser det statsägda Östensö skolhem, där såningsmaskin fanns något år tidigare.

Förrän korna släpptes ut om våren skulle gärdsgårdarna ses om. Särskilda hagar skulle inhägnas för de kor som mjölkade bäst, de s.k. *hagakuddona*. Ofta användes dock samma beteshagar flera år i följd. För de övriga korna, »*skogskuddona*», var betesmarken gemensam för hela byn. Dels sökte de föda i skogarna, dels på de samägda lötmarkerna, som omgav bysamhället. Alla åkrar och övriga odlingar var inhägnade. Varje bonde hade att underhålla sin andel, som var försedd med resp. gårds bomärke. Varje vår förrättade ett par tre av byns förtroendemän gårdsgårdssyn och de försumliga uppmanades fullgöra sin skyldighet.

Så länge korna betade i skogarna och på lötmarkerna kom de hem till

kvällarna. Sedan strandängarna var bärgade fick korna nya betesmarker. Ute i ängsmarkerna hade många bönder byggt sommarfähus. Till dessa kom korna om kvällen och där hölls de över natten. Till sommarfähuset for man morgon och kväll för att mjölka. I mitt hem hade vi intet sommarfähus, utan korna togs hem till kvällarna. Sådana var förhållandena i Östensö by t.o.m. sommaren 1916, då nyskiftet blev genomfört. Sedan dess har varje bonde haft enskilda betesmarker för sina kor. Efter höbärgningen fick korna beta återväxten, »*nyvållo*», på vallarna. Vanligen vaktades de där av barn eller en äldre kvinna. Under tiden fram till 1916 betade fåren gemensamt på de tidigare nämnda lötmarkerna. De fick vara i frihet hela sommaren, och det var förenat med åtskilligt besvär att få dem åtskilda och hemlockade, när hösten var inne.

I de flesta fall skötte kvinnorna om mjölkningen och i mitt hem gav mor även åt korna strå- och kraftfoder. Karlarna »vindade» eller pumpade vatten samt skötte utgödslingen. Förrän korna släpptes ut om våren klipptes deras klövar. Detta var en uppgift för karlarna.

I början av juni, då allt var sått och satt, ansåg man att försommaren började. Den varade till midsommaren. Tiden efter midsommaren till slutet av juli benämndes högsommar och augusti sensommar. Under högsommaren inföll den ofta regniga fruntimmersveckan under vilken röttnaden, »*röjtmaåna*», började. Vid Larsmäss föll »*kaldstein*» och då skulle man sluta simma för sommaren. Enligt ett gammalt talesätt skulle

3. Lagarbete, »tal-ko», på gärdesgårdarna i Pedersöre kyrkby. De äldre männen synade gärdesgårdarna och bestämde vad som borde repareras. De högg likaså gårdsel-trudorna. Pojkarna släpade gårdslet till gårdarna, byggde och band fast vid-jorna.

4. På kvällen när arbetet med gärdesgårdarna var avslutat bjöds deltagarna på talkomåltid.

5. Båthus och säv-
lador i Pedersöre.

man börja ställa räfsorna i ordning för höbärgningen, då man såg det första kornaxet på åkern.

Arbetsdagen under sommaren var ungefär lika lång som under vårens såningstid och lika många måltider åts per dag. Speciella sommarrätter hade vi inte. Fil och surmjölk förekom dock oftare än under andra årstider, och grönsaker började i någon mån användas. Rabarber var en omtyckt sommarmat. Annars förekom en gammal tradition. Då man slog sista grässkörden för året skulle sötost, *liost*, kokas, då man skurit all säd vankades gröt, »*sjerogröjt'n*», och då sista rian var tröskad bjöds på välling, »*slägovälndji*». Då allt var tröskat sköljdes ridammet, »ridambe». Man eldade bastun och efter bastubesöket dracks kaffe med mycket dopp.

Vid bärgning av samägda ängsmarker arbetade man i gemensamt arbetslag och vanligen deltog tre personer från varje gård. Vid tröskning med tröskverk bildades på liknande sätt arbetslag.

Först i juni hann vi till trädesåkern. Den skulle under sommarens lopp plöjas, dikas, gödslas och harvas. Fanns mycket ogräs i den, måste man harva många gånger. I trädesåkern sådde vi råg under den sedan gammalt brukliga rågsåningstiden, 20—24 augusti. Under de senaste decennierna har trädesbruket minskat, vilket haft till följd att största delen av rågsådden framskjutits tills efter sädesskörden och t.o.m. efter potatisupptagningen.

Efter potatissättningen, då ogräs spirat upp, räfsades potatislandet. Då blasten, »*kååla*», syntes myllade man

på potatisen. Efter en till en och en halv vecka senare myllades andra gången. Under regniga dagar i höbärgningstiden var det brukligt att rensa potatislandet.

I arbetsprogrammet för sommaren var det lämpligast att placera in lövtagning till foder mellan höbärgningen och sädesskörden. Ibland togs löv av videbuskar, som — tyvärr — rätt ofta växte i tegdikena. Största delen togs dock genom trädfällning på naturängarna. Var pappa med högg han kull träden och den övriga familjen skar lös kvistarna med s.k. lövkassar och band dem till kärvar. Sedan lövkärvarna torkat någon timme, bars de till närmaste hölada och placerades stående ovanpå höet. I samband med hökörningen om vintern togs »lövet» hem i mån av behov. Det torde ha varit vanligt, att man tog ca 100 lövkärvar för varje får. I mitt hem utfodrades fåren i regel med två kärvar på morgonen och två på kvällen.

På försommaren bands vanligen badkvastar. Då var björkriset mjukt och lövet satt bra fast. Vanliga björkriskvastar bands däremot under sensommaren ofta av den eller dem, som vaktade korna. Vid denna tid gick lövet lättare att stryka bort från riset. Kvastarna bands med vidjor, som vreds av unga björkplantor. Av björkvidjor gjordes även svegar, »slädarygor» och »rökvidjor» samt »langband» med vilka korna fästes vid fähusväggen i båset. De användes främst i sommarfähusen.

Tappning av sav s.k. »björklaka» var ett vårnöje för pojarna. Pap-porna var inte alltid odelat glada däråt. I en större björkstam skars en

lodrät skåra, i vars nedre del en pinne eller en liten ränna stacks in. Nedanför placerades en flaska eller burk, vari björklaken uppsamlades. Ett enklare sätt var, att man skar av en lagom grov kvist och stoppade ändan av denna in i flaskan, som hängande i kvisten uppsamlade sa-ven. Björklaken dracks sådan den kom från trädet.

Höbärgningen började 1 1/2—2 veckor efter midsommaren och räck-te 3 å 4 veckor beroende av väder-leken, ty nästan allt hö torkades på marken. Före höbärgningen skulle en smed klappa liarna, som med i hett vatten uppmjukad rotting bands fast vid lieskaftet, »liärvet», räfsorna skulle förses med nya tinnar, de skulle »tinnas». Slättermaskinen, hösläden o.a. redskap skulle ha översyn.

Höbärgningen började på natur-ängarna. Man slog först tätel, strand-hö och starr för att få mark att torka fräknat, som under våta somrar växte ute i vattnet och därifrån på olika sätt måste släpas upp på land för att torka. Därvid användes båtar, slädar och »slipor». Så vitt möjligt försökte man placera olika hösorter i skilda lador. Med avseende å hömängden angavs ängarnas storlek efter lador-nas antal: ett, två eller tre laduland. — De största ladorna var tre famn långa, men i regel smalare. De minsta rymde endast ett par tre lass. Dessa sistnämnda var kvarlevor från den tid, då det var vanligt att höet bars med svege till ladan. Efter natur-ängarna kom bärgningsturen till de odlade vallarna. Hö som bärgades nära gården kördes genast hem. An-nars körde man under vintern hem olika sorters hö jämsides.

De kor som mjölkade mindre eller stod i sin fick vanligen sämre hö än de som nyligen kalvat, »buri». Hästarna utfodrades helst med finvuxet »åkerhö». Fåren fick mest strandhö.

I höbärgningsarbetet deltog under ifrågavarande tid i min hemgård far och två pojkar samt mor, i den mån tid blev, sedan hon utfört hemsysslor samt skött och mjölkat korna. Tidigt på morgonen skulle gräset slås antingen med lie eller med slåttermaskin. Vanligen begav vi oss hemifrån vid $\frac{1}{2}$ 7—7-tiden, far ibland tidigare. — Men — skulle »svinhår» slås, måste man vara tidigt ute, ty lien bet inte på detta sedan morgondagen dunstat bort. — Dagsarbetet avslutades vid 9-tiden. Det var vanligt att pappa och min äldre bror slog (med lie), mamma och jag räfsade. Mamma och pojkar bredde även på förmiddagen ut höet för att torka. Höstörar förekom ytterst sparsamt ännu 1910—1920, hässjor knappast alls. Då »torrhöet» kördes in, lastade far på lasset, som den yngsta deltagaren trampade. De övriga räfsade ihop höet eller räfsade rent efter lasset. »Kopning» med handräfsor var dagens sista arbete. I slutet av perioden använde vi hästräfsor för vallhöet.

Första måltiden för dagen »mårsvaaln» äts, förrän vi begav oss hemifrån. Ofta bestod den av uppkokt mjölk, vari lagts bitar av kall kornmjölsgröt. »Gröjstättse» kallades rätten. Morgonmålet bestod ibland av »file å stättse» = bitar av blodbröd och kött, kokt i vatten + fil. Under slåttertiden åt vi fyra gånger dagligen: kl $\frac{1}{2}$ 7, 12, 6 e.m. och 9 e.m. Middagsrasten varade från 12 till $\frac{1}{2}$ 2, middagsvilan en dryg timme.

Jag har intet minne av huru mycket hö man beräknade per djur och vinter, man tog vad man fick och ställde djurmängden därefter. I min mors ungdom brukade man beräkna en skinda hö per ko efter Marie bebådelsedagen. Vid redogörelsetiden användes ungefär dubbla mängden.

Jag har hört berättas att man i Pedersöre började köpa höfrö, timotej och alopekurus i slutet av 1800-talet, och strax därefter började slåttermaskinen användas och småningom hästräfsorna. I min barndom användes inte höstörar i Östensö. Ett par bönder gjorde försök med sickatorer, men de försvann rätt snart. — Först under 1920-talet vann störrarna allmänna spridning. Höhässjor har endast i undantagsfall förekommit på min hemort.

Om höstarna tillvaratogs »stenmossa» eller »steinskrott'n». Den skrapades lös med skedar eller gamla knivar och användes, då man skulle färga ullgarn brunt.

Pedersöreborna har sedan gammalt varit kunniga timmermän, och då tiden medgav och hemmavarande pojkar eller en manhaftig hustru fanns, som kunde sköta gården någon tid, begav sig husbonden på bortarbete. För jordbrukare passade vintern bäst, medan lösfolk, »pyttsare», kunde vara borta större delen av året. I min barndom levde ännu timmermän, som arbetat i Kronstadt, eller deltagit i kajbyggen på Skatudden. Annars låg Jakobstad närmast till för timmermännen och gör det fortfarande. Till Amerika begav sig många, men det är en annan historia.

Till höstmånaderna räknas september, oktober och november. Under

hösten inföll Mikaelidagen. Till den skulle allt vara inbärgat. Mikaelilördagen, »mittsilmäss» var ungdomslördag, likaså Allhelgona, »hälgo-mäss», som speciellt var pigornas och drängarnas högtid.

Alltefter som hösten framskred blev tiden för utarbetet kortare. I skymning och mörker morgon och kväll utfördes småsysslor på gården eller i snickarlidret. — Det så kallade mellanmålet föll bort och kvällsvar-den, »kvällsval'n», åts tidigare och givetvis gick man även tidigare till sängs.

Då under hösten potatismjöl mal-des, kokade man ibland välling eller gröt av potatismjöl. — Pansarovor hörde också till höstens såväl delika-tess som »fasa» (för många barn). Från min tidigaste barndom har jag ett dunkelt minne av att mamma kokade något, som kallades *rovsåde*.

Under den regniga hösten utbyttes de tunna sommarkläderna mot tjockare och allt mankön fick i regel nya pjäxstövlar varje höst. Kvinnor, små och stora, hade pjäxor även om hösten och vintern. Från sommarsov-platsen flyttade man inte vid någon bestämd tid. Tidpunkten var beroen-de av om hösten var varm eller kall. I senare delen av oktober torde det ha varit vanligt att i detta avseende inrätta sig för vintern.

Under hösten plockade man främst lingon men också blåbär till husbe-hov. Det var vanligen barnen som plockade. Endast i undantagsfall sål-des bär i mitt hem. Av blåbären ko-kades saft, lingonen stampades i en bärbytta eller så. Endast någon en-staka gång plockade vi svamp: riskor och färticka.

Av sädesslagen odlades i mitt hem under redogörelseperioden råg, korn och havre. Råg, som såtts i vanlig tid, mognade i mitten av augusti, sedan följde kornet och sist havren. Men mognaden var givetvis beroende av väderleken under sommaren samt jordarten. Vissa havretegar kunde därför mogna samtidigt som kornet.

I skördearbetet deltog alla familje-medlemmar. Rågen slogs med lie, kornet och havren ibland med lie men oftast med slättermaskinen på vilken monterats en hemmagjord skördeapparat. Rågskylarna bestod vanligen av 20 band, kornskylan av åtta och *havre»kräntjo»* av fyra band. Skyllassetts storlek var beroen-av avståndet till rian. Rågskylarna kördes vanligen till rian på en släde, emedan rågåkrarna ofta befann sig i dess närhet. — Korn och havre trans-porterades med långflake, »lång-flaka». Senare började även fyrhju-liga kärror användas. De kallades »trillor».

Humlen plockades för hand från revorna, torkades ibland i bastun och vissa år inne i stugan. Den uppbeva-rades sedan i något kärl i sädesboden. Familjens egna medlemmar tog upp potatis med gräfte, »päärogräfte». Första potatisupptagningsmaskinen anskaffades till Östensö by i början av 1920-talet, före 1924. Potatisblas-ten brändes ofta om hösten, men ibland kördes den också hem och lades i gödselstaden. Om hösten sål-des den potatis som inte rymdes i källaren under stugugolvet. Under vinterns lopp såldes sedan potatis i mindre poster till kunder i staden.

Lin och hampa har odlats blott sporadiskt under 1900-talet.

En och annan bonde hade ännu väderkvarnen i skick, och på den maldes främst havre till kreatursfoder, men i någon mån också råg till brödmjöl. Oftast for man med sädeslasset — tre tunnor var ett vanligt lass — till en vattenkvarn. De österbottniska älvarna är — och var — vattenfattiga om höstarna och man fick ibland höra sig för om malningsmöjligheterna på flera ställen innan det lyckades. Till den närmaste kvarnen var det 5 km från mitt hem, men stundom kunde man bli nödsakad att köra till kvarnar på inemot ett par mils avstånd. Kvarnresan, då det var barmark, företogs vanligen med en kärra utan resårer, »bolderkärro». — Hade man lyckan med sig kunde man få vänta i kvarnkammaren tills mjölet var malet, men oftast fick man göra en ny resa.

På hösten och vintern bakade vi hemma ungefär varannan vecka.

Höstplöjningen påbörjades under potatissupptagningstiden. Vi plöjde alla åkrar utom möjligen dem som skulle trädas följande sommar. Naturligtvis lämnades också de åkrar oplöjda, som gräsfrö insåts i. Åkrarna plöjdes tidigare med gaffelplog, »aale», eller den s.k. träplogen, senare med järnplog.

Den första traktorn skaffades till orten för ca 40 år sedan. Ägaren hade som förtjänstarbete att på höstarna plöja åt bönder, som så önskade. Möjligheten utnyttjades flitigt.

Så länge man tröskade enbart i rian varade tröskningstiden ca tre veckor med början runt den 20 aug. Själva tröskningen började tidigt om morgonen, ofta redan vid 4-tiden. Ibland tröskade man ur två riar per

dag och satte i dem på nytt. Under redogörelseperioden tröskades enbart råg med slaga i rian, men i undantagsfall en »kornria». Vintertid användes rian för uppbevaring av halm, vissa jordbruksredskap och karror. Största delen av halmen användes till foder eller strö åt boskapen.

Den ritröskade råghalmen var allmänt taktäckningsmaterial, särskilt för höladorna. Vid försäljning av halm utgjorde »ett band» en mått-enhet. Bandet var tre famnar långt och rymde 18 kärvar.

Första gången man tröskade med tröskverk i min hemby torde ha varit 1907 eller 1908. Från en grannby hade man då hyrt ett lokomobildraget tröskverk. Året efter bildades ett andelslag, som köpte tröskverk och fotogenmotor. Elektriska motorer började användas på 1940-talet. Skördetröskan hör till 1960-talet.

På min hemgård fanns ingen inhägnad för gödseln från ladugården, men däremot för den granrisblandade spillningen från stallet. Den oinhägnade platsen nära fähuset, dit gödseln bars kallades helt enkelt »dynghope», och den med väggar och tak försedda »dynglädo». Gödseln från såväl ladugård som stall kördes till åkern dels om vintern dels om våren.

Jag kan inte erinra mig, att vi på något annat sätt iordningställde fähuset för vintern än att i gluggarna stoppades halm. I mitten av september — ungefär — började man ha in korna i fähuset.

Fåren klipptes om hösten, när de togs in efter sommarfriheten, till Marie bebådelsedagen och midsommartiden.

6-7. Gemensam färlippning vid fäbodvallarna i Västensund.

Höstslakten försiggick i oktober. Ett par eller tre får slaktade vi och ibland också en ko. Slakten försiggick hemma och förrättades av gårdsfolket, utom i de fall då slaktdjuret såldes, då köparen, slaktaren, utförde arbetet.

Det kött vi behöll själv nedsaltades i träkärl, »tinor», och saltlaken skulle helt täcka köttet. Fårbogarna stektes ofta i ugn och förvarades i sädesboden, där även tinan med saltkött hade sin plats. I Östensö var det inte vanligt att köttet röktes, och korv tillverkades inte i hemmen.

Kohudar och ibland också kalvskinn fördes till ett garveri för att garvas. Fårskinnen såldes vanligen.

Under de långa kvällarna i oktober och november sysslade manfolket med träslöjd. Man tillverkade möbler, laggade träkärl, tillverkade släddar eller andra redskap. Liknande arbeten sysslade man även med under vinterkvällarna och kalla dagar. Kvinnorna kardade och spann.

Vid tiden för Allhelgona hade pigor och drängar en eller två veckor ledigt. Det var »lösviko» eller »lösvikona» och om dem överenskoms redan vid städslingen. Som mathjälp under ledigheten torde tjänstefolket ha fått en eller ett par ostar. Allhelgonalördagen var pigorna och drängarna samt även andra ungdomar till staden. En del blev då städs-lade för det nya året och fick städs-lingspengar, »stässilpänga». Beloppet kunde variera, men 5 mark torde ha förekommit. Städslingen under 1910—1920 försiggick dock vanligare så att den påtänkta pigan eller drängen söktes upp, där denna bodde, och därvid kunde överenskommelse nås.

Till vintern kan man räkna månaderna december—mars. Märkesdagar är jul, nyår, trettondag och Marie bebådelsedagen. Fastlagstisdagen, »fejtisdan», är också en märkesdag, då man äter ärtsoppa och knäck, samt kokt mjölk med fastlagsbullar. Då bränner man i Östensö och flera andra pedersörebyar brasor till vilka barn samlat ris veckotal i förväg. Märkliga perioder under vintern är adventstiden och veckan mellan jul och nyår. Från det dagen ljusnade tills mörkret föll på varade utarbetet under vintern och växlade sålunda i längd. Men arbete inomhus utfördes såväl morgon som kväll.

Om vintern använde männen kläder av vadmal och kvinnorna kjolar och blusar av tjocka ylleyger. Vid vistelse ute hade kvinnorna (i synnerhet äldre) vadderade »stoppade» kofter och karlarna, särskilt vid långa körslor, fårskinnspälsar. Riktigt kalla dagar hade man filtstövlar. En och annan hade »bejlingar».

Så fort snö föll började vi köra med släde. Då byttes även sommarseldonen mot remtyg och loka.

I min barndom var det ännu vanligt att utfodra korna tre gånger dagligen. De fick »båse», hackad och fuktad korn- eller havrehalm blandad med mjöl. Under mjölkningen fick de havremjöl, »släiko», för att de skulle stå stilla och slutligen ett fång hö omvirat med råghalm, kallad »jävä». Morgon och kväll var utfodringen ungefär likadan, middagsmålet enklare. Till utfodringen kväll och morgon hörde även turnips eller potatis. — Hackat granris användes som strö åt hästarna. Det hackades med en granrishacka efter behov av poj-

8. Kolmila på Olka-
folk i Pedersöre.
Milan var ett gemen-
samt företag.

kar, där sådana fanns. Granriset var lagt i en hop på gårdsplanen, och därav togs in i stallet så mycket man för var gång hackade.

I min hemby förekom sällan skogsavverkning utöver eget behov. Man fällde träden och körde hem långveden, som på vedbacken sågades till 1/2 famns, ca 90 cm:s, längder, klövs och radades in i vedlidret. Det årliga vedbehovet var ca 10 gamla famnar och därtill sommarved, som bestod av i lämpliga längder sågade eller avhuggna käppar. I rian användes alved. Den ved vi brände i stugan finklövs redan före torkningen. Förrän den bars in sågades den av på mitten. Höggs någon gång ved, som var av-

sedd att säljas, sågades den i 1/2 famns längder och klabbarna klövs i halvor.

Under vårvintern hartades och spetsades, »vässtes» gårdsgårdsstörarna »åkergålsstavra». Då klövs även gårdsledet, »åkergålsstrodona». Om vintern tog man också ur skogen behövt timmer och sågstock. Timret mättes i famnar (180 cm). Jag har inte hört uttrycket yxskäftfamn, men hemma brukade vi mäta vedlängder med yxan + skäftet. Det blev ungefär 1/2 famn. Om vintern skaffades också hem virke till slädmedar och »laggstavar». Virket torkades antingen i bastun eller ovanpå takåsarna inne i stugan.

Från flera byar i Pedersöre körde man om vintern den närmaste vägen till Jakobstad. Så var fallet exempelvis från Edsevö, Kållby, Lepplax och Östensö, men även från Pörkenäs, som ligger ute vid Bottniska vikens strand. Vintervägar fanns även mellan de olika byarna och t.o.m. till grannsocknarna. Vägarna gick genom skogar, över ängar, träsk och fjärdar. Över fjärdarna var vägarna utmärkta med granrisruskor, de var »stikade».

Vintertid kördes grus — ofta efter en vinterväg — till sommarvägarna. Isupptagning förekom endast sällan i min hemby. Gödsel kördes varje vinter till åkrarna. Någon gång lerslogs också åkrarna. Gödseln lades i hopar om tre lass, leran ett lass i var hop. Hö och granris kördes vid behov, höet i skrindar. Oxar användes inte alls som dragare. I undantagsfall körde kvinnorna hö. Sinade brunnen om vintern, kördes vatten från en sjö eller å i tunnor, vattentunnor. Det var männens arbete att köra vatten. Vattenbärningen från brunnen till köket ombesörjdes vanligen av kvinnorna, men pojkar och husbonden utförde också uppgiften, vanligen dock sedan de uppmanats därtill.

Under hösten och den mörkaste vintern kardade och spann kvinnorna. Väven togs vanligen in under senvintern. Någon speciell ordningsföljd för vävning av olika slags tyger känner jag inte till. Man vävde sådant tyg, som man för tillfället behövde. — Mattor kunde vävas nästan när som helst under året, då blott tiden medgav.

Olika slags träarbeten utfördes hemma samt enkla smidesgöromål. Även vardagskläder för sommarbruk

sydde mamma. Skorna tillverkades av skomakaren och vinterkläderna och söndagsdressen av skräddare. Endast en gång under min barndom hade vi ett rotehjon hemma, som var sinnessjuk och utförde intet arbete. Detta torde ha inträffat 1906 eller 1907.

På 1800-talet var det rätt vanligt att skomakare och även skräddare kom till gårdarna. Jag har intet minne av att andra hantverkare än en »glasmästare» och en smed skulle ha utfört arbete hemma hos oss. Ja, målare och murare anlätades naturligtvis också ibland. Det var vanligare att kunden besökte hantverkaren och hos honom beställde det man var i behov av. Till hantverkaren fördes vanligtvis också de redskap, som behövde sättas i skick eller materialet till någonting nytt. Tyget fördes till en skräddare, skinnet till en skomakare, spinnrocken till en rocksvarvare, liarna och yxorna till en »egg-smäd» o.s.v.

Kommentar

Läraren John Nyman föddes i Pedersöre år 1901 som son till en bonde. Han har besvarat fyra av Etnografiska avdelningens frågelistor och erhöll år 1963 förtjänsttecknet i silver. År 1963 deltog han med den nu publicerade uppsatsen i en insamlingstävling som berörde arbetsåret på landsbygden. I den skildrar han förhållandena på sin hemgård i Östensö by i Pedersöre. Avsikten med denna utförliga frågelista (n:o 10) var att erhålla detaljerade uppgifter om säsongarbetet på gårdar av olika typ och arbetenas anknytning till årstidsrytmen. John Nyman är svenskspråkig. Alla fotografier är tagna av Arne Anderson 1924. Negativ i Svenska litteratursällskapet.

Hilkka Vilppula

Farfar och farmor

Stenblocket på gårdstunet

I juni 1929 var det 100 år sedan bondgården Eyjarhólar í Mýrdalur blev upprättad. Denna täcka gård är inte äldre än så och kan därför betecknas som ett nybygge. Den källa som kan åberopas som stöd för denna uppgift är ett basaltblock som står fastrotat där på tunet med följande huggna inskrift: *Ólafur Högnason bröt bygd här 1829 – G.Ó.*

Detta basaltblock utgör ett enkelt monument över landnamsmannen på stället och samtidigt en säker källa angående gårdens ålder. Inskriften ristades på uppdrag av Guðmundur Ólafsson och den som gjorde det var Thórarinn Bjarnason på Sandar omkring år 1970. Ända fram emot 1827 var detta basaltblock föga urskiljbart från dess kamrater, klippblocken längs foten av Pétursey, vilka sedan århundraden tillbaka rasat ned från bergväggarna för att sedan stå fastgiodda i vågformiga klungor, orörda av människohand.

Utmed bergslutningarna på Eyjarhólar, där det nu utbreder sig ett vackert gårdstun, var tidigare en mossbelupen stenig mark. Intill denna hade för länge sedan den strida älven Klifandi, som kommer från Mýrdalsjökeln, haft sitt lopp, brutit ned jordmånen och grävt ur sluttningarna, övertäckt slätmarken med basaltgrus

och förstört Pétursey-gårdens betesmarker, t. o. m. helt förött en bondgård, som låg där intill bergets nord-sida. Omkring år 1820 höll dessa älvfåror på att gro igen och bönderna på Pétursey hade sina lammfällor där.

År 1827 bodde åtta bönder på Pétursey, varav en var Ólafur Högnason. Han påbörjade det året uppförandet av en ny gård där västerut på tunet kring lammfällorna, på det område som kallades »ute i Backarna». Byggnadsarbetet pågick i två år. I juni 1829 flyttade Ólafur till den nya gården, röjde bort stenarna, odlade upp erosionsmarken och slätade tuvorna.

Ingveldurs ungdomsminnen

Ingveldur föddes på Steinar i Eyjafjöll-bygden år 1793. Inga blev hon alltid kallad i sin ungdom, eller Inga lilla. Hon var liten och växte trögt men var villig och snabb när det gällde att springa ärenden, både ute och inne. Hon var läraktig och boksynt, vilket dock knappast räknades henne till någon förtjänst. Flickebarn hade andra uppgifter än att slösa bort tiden med »bokstudier», och för sitt läsbegär fick hon ofta uppbära förebråelser och ibland straff. Hennes mor lärde henne läsning och kristendom. Modern inpräntade i henne, liksom i sina övriga barn, att flitigt

1. Aften i vardagsrummet, »bastun«, på en bondgård. Bonden sitter och läser högt för gårdsfolket som arbetar. Oljemålning av Aug. Schiøtt 1860.

bedja i levande tro på Gud fader och hans son Jesus Kristus. Thuriður var en from och allvarligt sinnad kvinna, som höll strängt på sedlighet i hemmet och var mån om att hålla alla religiösa bruk i helgd. De hade företrädre framför alla andra sysslor vid sina rätta tidpunkter och varken husandakt eller kyrkfärd slopades någonsin utan giltigt förfall.

Alla i hemmet hade sina bestämda arbetsuppgifter på gården. Jón fördelade arbetet, och det var klokast för var och en att fullgöra sina uppgifter på rätt tid. För mindre ärenden och arbetshjälp anlätades barnen. De fick

ofta mycket krävande uppgifter, till-sades att skynda på och visades föga hänsyn. Inga blev tidigt ansvarig för dessa uppgifter, hon var äldst av syskonen, snabbfotad, villig och rådig. På det sättet fick hon snart åtaga sig besvärliga ärenden, som andra sökte komma undan trots att de var äldre; när det bråskade sprang hon ofta iväg först av alla för att hämta hem hästar, jaga bort betande kreatur från slåttermarken eller söka efter saknade får. Hennes vaksamhet och praktiska förstånd var henne då ofta till stor hjälp och hon vandes främst till utarbeten och strapatser men blev i

ringa utsträckning satt att syssla med ullbearbetning tillsammans med kvinnorna. Inomhus fick hon sällan sitta i lugn och ro, ty det var många saker som måste uträttas; men om hon någon gång hade en ledig stund grep hon efter en bok, inte stickor, något som ansågs vara en stor brist i hennes uppförande.

Denna uppföstringsmetod och det dryga arbetet hämmade hennes växt, men trots det var hon ganska stark, så att när hon blev fullvuxen kunde kraftiga karlar inte rycka till sig det som hon höll fast. När så behövdes deltog hon i allt slags karlgöra utom arbetet på sjön, trots att hon hade stor lust att ro ut på fiske. Hennes intresse riktade sig mot fåren och hennes tid upptogs mest av vallning och fårskötsel. Hon var så snabbfotad att det var en lek för henne att hinna ifatt bortspringande lamm om så behövdes. Hon gick aldrig hemifrån för att valla fåren utan att stoppa en bok innanför tröjan. Hon var sex år gammal när hennes far flyttade till Drangshlíð, och då fick hon i uppdrag att vakta korna, vilka sökte springa iväg till sitt gamla hem, samt att valla fåren. Nio år gammal kände hon igen alla tackorna i sin fars hjord och visste vars och ens namn. Det visade sig att vallningen var en lättare uppgift för lilla Inga än vad man kunnat tro, och på det sättet kom fårskötseln i allt större utsträckning att falla på hennes lott, även om hennes mor tyckte att hennes kunskaper i ullslöjden var bristfälliga.

Med stigande ålder ökades Ingas arbetsuppgifter. Hon åtog sig att vakta de lammande tackorna på våren, vilket var ett påfrestande arbete

och dödligheten bland lammen brukade vara ganska stor. När Inga hade övertagit omsorgen om tackorna och deras lamm, upphörde lammdödligheten till största delen. Själv ansåg hon att det var tack vare hennes omtanke och uppmärksamhet, men andra sade att hon hade lyckan med sig i detta som allt annat. Hon kände igen varje tacka och visste precis när de skulle lamma. Sedan lammen skilts från sina mödrar fick hon också vakta tackorna. Man tyckte att de var så lugna hos henne, lugnare än hos andra. På vintern, när hon hade möjlighet, tog hon med sig åt fåren ute på betet antingen en smula salt eller »söl» (alg), som hon vant dem vid och som de begärligt slickade i sig. Tackorna visade sig så lystna efter saltet, att de kom springande till henne när hon ropade på dem ute på betesmarken, vare sig det var sommar eller vinter.

Snart fick hennes far, Jón, vetskap om hennes påhitt med saltet och »sölen» och förbjöd Inga att slösa bort det på tackorna. Inte heller fick hon ge klena får av sin mat. Inga brydde sig inte om detta förbud utan hotade med att ge upp vallningen, om man förhindrade henne att behandla fåren så gott hon kunde. Salt fanns det gott om på Drangshlíð, ofta flera tunnor som hämtats från strandade fartyg eller från Vestmannaöarna. Tackorna belönade hennes omtanke med att hålla sig så lugna på betesmarken att vallningen blev en lätt uppgift och Inga fick gott om tid att läsa i sina böcker. Dem bar hon alltid med sig eller förvarade dem i hagen, där hon gömde dem mellan ett par stenar. Det var inte många som

anade att Inga läste böcker ute i hagen, när hon skulle vakta fåren. Men böcker var hennes käraste nöje. Och hon lärde sig innehållet i de flesta böcker som fanns på Drangshlíð samt dem som hon kunde få låna i grannskapet. Främst var det fråga om uppbyggelseböcker, helgonlegender och dikter, andliga visor, »rímur» (verskrönikor) och brottstycken ur annaler. Bibeln var hennes huvudläsning, och den förvarade hon i en särskild stengömma ute i hagen för att det så litet som möjligt skulle synas hur flitigt hon läste i den. Bibelläsningen upptog hennes intresse till den grad att ingen bok blev henne lika kär. Det kunde sägas att hon lärde sig den från början till slut och med så stor noggrannhet att hon kom ihåg alla personnamn och kunde stava dem utan till. När Inga blev konfirmerad, beundrade prästen hennes kunskaper och förstånd. Han talade uppmunrande till henne och förutspådde henne välgång. Hela sitt liv bevarade hon dessa ord i sitt minne och de var ett stöd för henne.

Helgerån

Drangshlíð tillhörde Ytri-Skógars kyrksocken och kyrkvägen gick längs berget Drangshlíðarnúpur österut till Ytri-Skógar, »Mässtigen» kallades den. Alla som hade möjlighet därtill gick till kyrkan på helgdagarna. En gång sent om hösten, när alla från Drangshlíð gick till fots till kyrkan och man kom förbi där fåren gick och betade på sluttningarna i närheten av Mässtigen, så hände det ovanliga att tackorna sprang tillsammans i en klunga och började följa efter kyrkfolket. Inga var med i gruppen

och hade hållit på att prata med de andra. Fåren hade hört hennes röst och sprungit dit. De följde efter gruppen tills man tillgrip den utvägen att gömma Inga inne i folkhopen och befalla henne att tiga. Då tappade fåren intresset så småningom och måste slutligen vända tillbaka. Detta fann Jón och hans husfolk vara en stor vanära, att fåren följde efter folket till kyrkan och begick helgerån. Han förmanade Inga att ta detta som en fingervisning om att sluta dalta med oskäligen djur och vänja dem vid all slags oskick. När man så kom hem från kyrkan blev hon bestraffad för detta helgerån.

Inga hade svårt att förstå hur de stackars tackorna kunde väcka förargelse hos kyrkfolket, och hon tänkte ofta senare på hur sådant kunde kallas helgerån.

Hårda provningstider

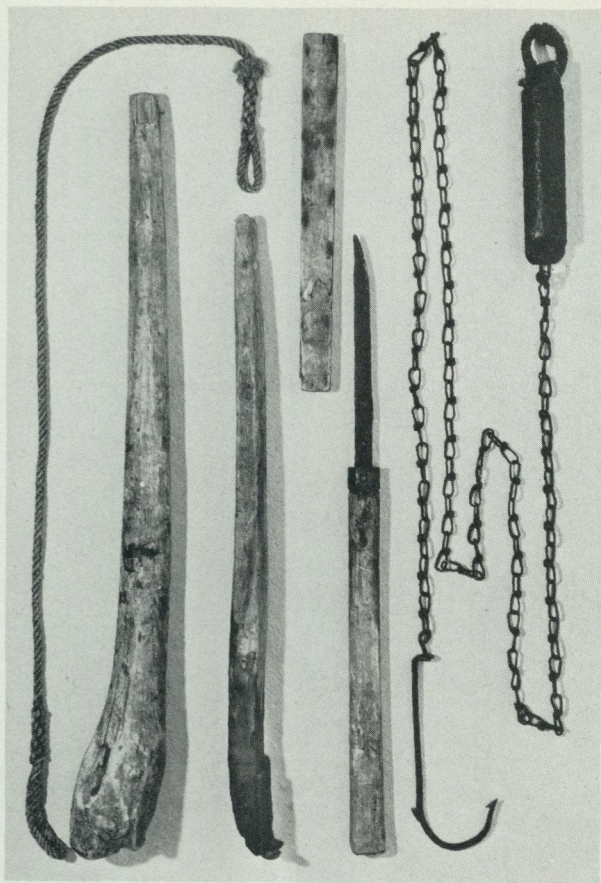
Allt eftersom Inga växte upp blev hon satt i svårare arbete. Under vinterfiskesäsongen rodde man ut på fiske från Drangshlíð och granngårdarna när väderleken tillät det. De lokala förhållandena gjorde fisket tämligen arbetsamt. Sjömännen red iväg till stranden var morgon före gryningen och kom inte hem förrän det blivit mörkt om kvällen. Deras hästar kallades för »sjöhästar» och fick rikligt med foder. Inga väcktes samtidigt med sjömännen för att hämta hem fiskfångsten som bevarats på stranden sedan kvällen innan. Hon förde hem den på »sjöhästarna» och kom vanligtvis med den vid samma tid som de hemmavarande höll på att stiga upp. Denna nattliga färd var kylig och ledsam. Och aldrig fick

2. Modell av en fiskebåt från sydlandet. Denna typ var den vanligaste där på 1800-talet.

3. Sjöfolk. Hvammstangi, Nordisland, omkr. 1923.

4. Redskap till hå-
käringsfångst, 1800-
talet. Nordväst-
island.

hon tid att ta sig en blund på dagen. Hon måste utfodra fåren och vattna dem. Slutligen, fram på kvällen, tog hon hästarna ner till stranden igen för sjömännen att rida hem på. Dessa strandfärder övertogs sedan av hennes yngre syskon, efterhand som de växte upp och blev i stånd därtill. Men Inga fick ofta rycka in för att hjälpa dem, och då kom hon inte till ro förrän bland de sista på kvällen, ofta senast av alla. Enda trösten var att lämpligt sjöväder varade sällan länge. Det hände dock under en fiske-säsongs, att fångsterna var ovanligt

goda och fisket pågick fram på våren, varför Inga måste åtaga sig att ensam sköta fåren och vakta tunet. Det blev en mycket ansträngande vår för henne, så att hon tappade matlusten och var nära att bli helt utmattad. Hennes far märkte det och beordrade henne att varje morgon insupa en full mussla av rå levertran ur en kagge som stod intill en vishusvägg där på gården. Inte tyckte hon att tranen var välsmakande men hon åtlydde i alla fall sin fars bud, och snart föreföll det som om drycken gjorde henne gott. När lammen skildes från sina mödrar fick hon ta hand om mjölkfåren, och sedan slåttern börjat mjölka hon dem ensam. Ibland kände hon det som om dessa uppgifter skulle bli henne helt övermäktiga, men hon var dock fast besluten att åtlyda sina föräldrar efter bästa förmåga. Att hon orkade och hann med så mycket gjorde henne också modig, djärv och rådig. När det var som svårast sökte hon hjälp hos den himmelske fadern i sina böner och fick därigenom nya krafter. Hon glömde aldrig att läsa sin morgonbön medan hon klädde på sig och göra kors-tecknet när hon kom ut under bar himmel, vilket var en allmän sedvänja på den tiden. Hennes mor fick vetskap om att hon förvarade bibeln någonstans utomhus men förbjöd henne inte att göra det, inskräpte dock att hon inte fick låta den heliga boken fara illa. Inga talade om för sin mor att bibeln var hennes trofasta och bästa följeslagare och försäkrade att hon inte skulle komma att fördärva den.

När tunslåttren var avslutad och allt höet hade bärgats hölls det slätter-

5. Torkning av hö.
Reykjahlið, My-
vatnssveit, omkr.
1900.

fest på Drangshlíð, då man serverade tjock risgrynsgröt med grädde. Det var en sällsynt föda, men inga andra än slåttermännen fick smaka av den. Pigor och ungdomar kom mindre i åtnjutande av slåtterfesten. Det hände sig en sommar, att det blev oväder den dag som slåtterfestgröten skulle utdelas. Slåttermännen fick den serverad på sängen. Inga kom då in från vallningen, genomvåt och kall, och blev nerstoppad vid fotändan i sängen hos en av drängarna för att hon skulle bli varm. Där låg hon, när slåtterfestgröten bars in. Var och en

av drängarna fick en full ask med denna lækkerhet, men Inga fick ingenting. Hur innerligt gärna hon hade velat få smaka av den heta gröten, som hon fick se drängarna skovla i sig, det kom hon aldrig att glömma, och hon tänkte på ungdomarna vid liknande tillfällen när hon själv hade blivit husmor.

När »förnämare» gäster besökte Drangshlíð, vilket ofta hände, bjöds det på vin och man drack så länge tiden och förrådet medgav. Dylika dagar kunde bli tämligen påfrestande för Inga. Hon beordrades att vakta

gästernas hästar och hämta hem ridhästar åt sin far. Ofta var detta mycket besvärligt för henne. Men hon tyckte, när det verkligen gällde och hon allrämest behövde det, att en osynlig hand grep in och hjälpte henne ur svårigheterna. Hennes böner blev hörda och hon slapp mångt straff, som väntade henne om något gick galet i samband med det arbete som hon blev anförtrodd. I drömmen uppenbarade sig för henne änglar och goda andar, som styrkte och tröstade henne. Och stundom tyckte hon sig se Frälsaren, vilket var henne en uppmuntran till att aldrig ge upp för de hårda arbetskrav och den stränghet som hon fick erfara av sin far.

Det ville sig så illa, att en av drängarna på Drangshlíð rákade stöta på Inga där hon satt ute i hagen med sin bibel. Hon var då sysselsatt med att vakta lammtackorna. Han hotade henne med straff och sade att hon fuskade med det arbete hon blivit anförtrodd. Inga bad honom att inte tala om detta, men han lät förstå att han skulle varna hennes far för hennes svek. På hennes enträgna böner lovade han dock att hålla tyst med saken, om hon ville klia honom på tårna om kvällarna när man gått till sängs. Inga ansåg sig inte i stånd att lova detta, då hon inte skulle kunna hålla det på grund av andra kvällssysslor, och därmed skildes de. När Inga kom hem denna kväll, frågade hennes far om många tackor hade lammat under dagen, vilket hon upplyste. Då frågade han om lammen levde, varpå hon svarade, att två tackor hade fått tvillingar den dagen och att alla lammen levde. Han frågade då om hon hade suttit och läst

i bibeln ute i hagen. Hon svarade, att det hade hon gjort och att det var hennes enda vila. Hon talade också om att drängen hade kommit på henne och hotat med straff om hon inte lovade att klia honom på tårna varje kväll. När Jón hörde detta, klappade han Inga på huvudet och sade att hon kunde vara lugn, men drängen fick en skarp tillrättavisning och man skrattade åt det hela.

Inhysesshjonen

Vid denna tid var ett gift par, förutvarande bondfolk, inneboende på Drangshlíð. De hade nödgats gå från gård och grund för sin fattigdoms skull men var inte särskilt gamla. De arbetade för maten men var missnöjda och ansåg sig illa behandlade. De framlade ofta sina problem för Inga och talade om hur illa de tålde de hårda arbetskraven där på gården. Inga tyckte synd om dem och sprang ofta ärenden åt dem, hon delade också med sig av sin mat till dem, vilket dock ingen fick veta om.

Under fastlagstiden hölls gudstjänst varje onsdag, och en onsdag gick alla från Drangshlíð till kyrkan utom Inga och inhysesshjonen. Man gav Inga nyckeln till skafferiet för att hon skulle ha matportionerna färdiga när kyrkfolket kom hem, om det dröjde så länge. När kyrkfolket hade gått, satte gubben sig ned med biskop Vídalíns onsdagspredikningar och höll husandakt. Det tog en lång tid och gumman och Inga satt med tårade ögon under läsningen.

När andakten var över bad paret Inga gå ut till skafferiet för att finna fram en läcker matbit åt dem, när hon nu hade nyckeln. Hon ville

ogärna göra det förrän den rätta tiden var inne och talade om för dem vad hon blivit tillsagd. De blev desto ivrigare och hotade med hård vedergällning om hon inte ville lämna ifrån sig skafferinyckeln till dem. Till slut tänkte gubben rycka åt sig nyckeln med våld. Han överföll då Inga och höll fast henne medan käringen sökte efter nyckeln. Nyckeln hade Inga gömt i sin säng och de hittade den inte i hennes fickor. De hotade henne nu med ett duktigt kok stryk om hon förmenade dem att komma åt maten och underlät att göra såsom hon blivit tillsagd. Sedan började de rota i hennes säng, och trots att Inga sökte hindra det så gott hon kunde, lyckades de hitta nyckeln. Gubben fasthöll nu Inga, medan gumman gick för att ta för sig ute i skafferiet. När hon kom mittemot ytterdörren, kom kyrkfolket just in genom dörren – gudstjänsten hade blivit inställd på grund av förhinder hos prästen. Käringen vände då tillbaka in i vardagsrummet, slängde nyckeln mot Inga och sade, att de nog kunde tänkas låta henne sota för det vid lämpligt tillfälle, om hon talade om vad som hänt. För inhysingarnas skull talade hon inte om saken och räddade dem därmed från det straff som hon visste skulle ha blivit följden.

Paret ville inte ge upp sina hotelser. Inga märkte det och undvek dem, när hon var ensam. Så gick tiden fram till påsk. Ladugården på Drangshlíð var belägen en god bit nedanför böningshuset, intill en klippa (»drangur»), som reste sig där på tunet och som gården blivit uppkallad efter. Där fanns också ett stall, ett högarde och en visthusbod.

Inga skötte om korna, och en kväll när hon just höll på att avsluta sina sysslor i ladugården och det hade blivit mörkt och stormigt ute, tyckte hon sig höra något rassel utanför ladugårdsdörren. Hon var inte mörkrädd, men visste dock att i Klippan hade många älvor sin bostad och att en del underliga saker hade inträffat där. En gång för länge sedan hade också en bondson från Drangshlíð försvunnit in i Klippan. Hon greps av en obestämd ängslan och började skynda mot utgången, men då såg hon att någon uppenbarade sig i dörren och hon kände igen inhysesgubben. Hellre hade hon velat möta en representant för älvfolket än gubben och hans käring.

Inga flydde in i båset hos en av korna medan gubben och hans gumma trevade sig in genom ladugårdsdörren. Gubben frågade om Inga var där, men hon svarade inte. Då började gubben framslunga sina hotelser och sade att han nu skulle ge henne betalt för gammal ost. »Vi skall ge dig ett ordentligt kok stryk, din slyna», föll gumman honom i talet. De började nu leta efter Inga, varvid gumman stod ute vid dörren medan gubben trevade längs båsen. Inga flydde från det ena båset till det andra och gubben lyckades inte få fatt i henne. Han beordrade då käringen att stänga dörren och komma emot honom på andra sidan, på det sättet måste tösen bli inklämd mellan dem. De gick nu fram på var sin sida av ladugården, men Inga undkom genom att gumman halkade på en bässten och föll pladask ned i gödselrännan. De fortsatte sitt tysta famlande, men gumman blev dock något mindre vig efter

fallet, och hökvasten hade hon tappat i gödselrännan.

I samma veva öppnades ladugårdsdörren. Det var Jón, Ingas far, som kom. Han frågade om Inga fanns där och varför hon var där ännu. Då blev det tyst i ladugården och Inga följde med sin far hem. De haspade igen dörren efter sig. Jón hade varit ute för att se till sin ridhäst, som förvarades i stallet intill Klippan, och hade

då lagt märke till att den yttre dörren till ladugården stod öppen. Han tänkte se efter om man hade glömt att stänga den eller om Inga fortfarande befann sig i ladugården. Hon nämnde ingenting om inhyreshjonen, men senare på kvällen gick hon ned till Klippan och låste upp ladugårdsdörren åt dem. Senare antydde hon något om saken till sin mor Thuríður och följande vår fick paret lämna gården.

Kommentar

Eyjólfur Guðmundsson föddes 1870 och dog 1954. Han var den största delen av sitt liv bonde på gården Hvoll i Mýrdalur på Syðisland och från den trakten stammade hans släkt.

På äldre dagar publicerade han boken om sin farfar och farmor (Afi og amma, 1941) som han bygger på sin farmors berättelser. Detta är en ovanligt bra folklivsskildring från 1800-talet, som visar oss ej endast de yttre omständigheterna i folkets liv men också seder och bruk, tro och tankegång och övertro bland folket där i trakten. Ur denna bok har dessa kapitel hämtats.

Eyjólfur Guðmundsson skrev också en liknande bok om sin far och mor (Pabbi og mamma, 1944) ävensom sin egen biografi (Lengi man til lítilla stunda, 1948). Han har även författat andra böcker om folklivet så som han mindes det.

Eyjólfurs böcker anses som ypperliga folklivsskildringar och har redan fått sin plats i den isländska klassiska litteraturen på det området.

pór Magnússon

Här nedan återges denna artikels två första stycken på originalspråket.

Blásteinninn í Eyjarhólatúni

Í júnímánuði 1929 voru 100 ár liðin frá því bændabýlið Eyjarhólar í Mýrdal var fyrst byggt. Þetta snotra býli á ekki lengri sögu og má því heita nýbýli. Heimild fyrir þessu er blákletter, sem stendur rótfastur þar í túninu, með áhöggnum letri þessu: *Ólafur Högnason reisti hér byggð 1829 – G. Ó.*

Blásteinn þessi er einfaldur minnisvarði landnámsmannsins þar, Ólafs Högnasonar, og örugg heimild um aldur Eyjarhólabæjar. Letrið lét Guðmundur Ólafsson höggva, og gerði það Þórarinn Bjarnason á Söndum nálægt 1870. Allt fram um 1817 var blásteinn þessi litt greinanlegur frá félögum sínum, klettunum meðfram rótum Péturseyjar, sem öldum saman höfðu hrunið þar niður úr hömrum, fjallsins og jarðgróið í bylgjuvöxnum þyrpingum, ósnortnir manns-hendi.

Mitt barndomshem

Eftersom jag aldrig sett något som liknar de förhållanden som rådde i mitt föräldrahem tror jag det kan bli av någon betydelse för dem som senare kommer att syssla med kulturhistoria, att jag försöker berätta vad jag först och främst minns av seder och bruk i vårt hem, för att de ej skall gå helt förlorade. Även om det varken blir till ära för mig eller mina anhöriga, så anser jag mig förpliktad att berätta så trovärdigt jag kan och vill varken försköna eller förvränga sanningen.

Jag föddes 1857 på Vatnsnes i Húnavatnssýsla. Som jag först minns bodde mina föräldrar på en mycket liten gård i en liten dalgång. I denna trakt fanns det inte mycket kultur, och eftersom vi var mera isolerade än andra så fanns det inte någon kultur som kunde påverka oss. Min mor var gift två gånger och hade 16 barn varav jag var det näst yngsta. Tio av oss överlevde barndomsåldern. Nio växte upp i hemmet, men en av oss växte upp annorstädes på våra föräldrars bekostnad. När vi var unga var hemmet mycket fattigt, men sedan förbättrades ekonomin. Barnen blev skickade hemifrån så fort de kunde få arbete annorstädes och försörja sig själva. – Nu skall jag berätta om åtskilliga seder och bruk i hemmet.

Min mor rådde över hemmet för

det mesta. Hon var en duktig kvinna, modig och beslutsam och hade god hälsa. Allting i hemmet följde bestämda regler. I många år fick ingen förändring eller nya seder tränga in i vårt hem. Alla skulder betalades så fort de krävdes. Det fanns alltid tillräckligt med hö hur sträng vintern var. Vi blev aldrig utan bränsle eller mat på våren, men man sparade allting och använde allt till det yttersta och ställde små krav på bekvämligheter och nöjen.

Boningshuset på gården var av den sämsta sortens torvhus här i landet. Vardagsrummet (bastun) var lågt. Det fanns ingen träinredning där utom lösa bräder i sängarna mot väggen. Sängarna, sovbankarna, var gjorda av uppstaplad grästorv med gavel och framsida av trä. Det fanns inget bord och inga sittplatser förutom sängarna. Det fanns en hylla över varje säng, där man ställde mataskar, tallrikar och annat skräp. I den innersta delen, på den ena sidan av rummet, fanns ett fönster i taket med två glasrutor, men i den främsta delen fanns ett fönster med skinn – en blöt fosterhinna hade spänts över en sveg och den sattes sen i ett runt hål i taket. Om en glasruta slogs sönder fick man ibland sätta ett fönster av fosterhinna där också, för reservglas fanns ej. Detta fönster gav relativt litet ljus,

1. Gården Keldur
i Rangarvallasýsla.
Foto Gisli Gest-
son.

men om det regnade och blåste så lät det mycket i fönstret. Fosterhinnan slaknade i ringen och slogs fram och tillbaka, och till sist hördes en smäll och hinnan gick sönder i småremsor. Då tyckte man det plötsligt blev alldeles vindstill även om det blåste häftigt. I de flesta av rummen fanns dylika fönster av fosterhinna, som smällde och lät högt. Det fördes ett otroligt oväsen i dessa fönster.

Man använde hästfett eller sältran för att få ljus på vintern. En lampa av järn eller koppar hängde i stolpen

mellan sängarna, och den gav ett svagt ljus i vårt lilla vardagsrum, men en enkel lampa av järn användes i ingången och ladugården. Man stack handtaget på lampan in i väggen. Som veke användes ängsull, och sen hade man ett litet stycke trä för att justera ljuset med. Man sköt veken fram i snibben på lampan om man tyckte den lyste för litet. Grytorna hängde över elden i ett speciellt rep av tagel som bands över bjälken, och i nedre ändan fanns det långa järnkrokar som hakades i handtagen på grytan.

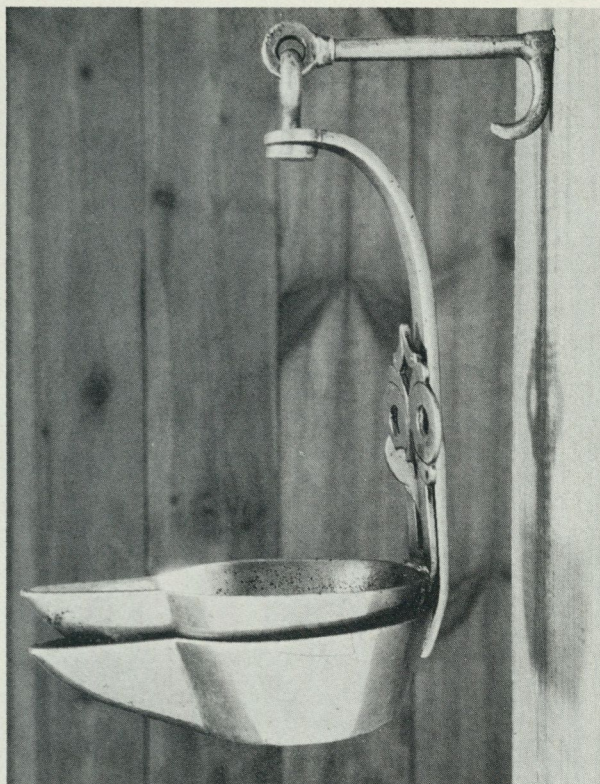

2. Vardagsrummet,
»bastun«, på Kel-
dur, uppförd 1891.

När man lämnade eldstaden på aftonen satte man den eldbevarande hällen – en stor stenhäll – ovanpå askan som man först brett över elden. På denna häll torkade man våta strumpor över natten. Som bränsle användes uteslutande fårgödsel.

Jag har ingenstans i något hem sett så få och primitiva husgeråd som i vårt. Det fanns inget förvaringsutrymme som kunde låsas. Det som ansågs speciellt dyrbart eller ömtåligt förvarade man under bolstret i sängarna. Där fanns alla möjliga saker.

Där placerade man pengarna inuti en vante eller en strumpa, stickorna, för att dessa ej skulle rosta, sockret för att det ej skulle bli vått o. dyl. Där förvarade man innekläder, strumpor, tygbitar för reparationer, skinn för skor, garnnystan och allt möjligt. Små tunnor för spannmål eller säckar av skinn användes för att bära höet i på vintern, eftersom en spjällåda för hö ej fanns. Det fanns varken spjällåda eller bårdon för torv, skottkärra, släde, hake eller spade – utom av trä. Om rummen läckte när det regnade

3. En tranlampa av mässing, 1800-talet.

– vilket de alla gjorde – så smorde man kogödsel utanpå taket, men annars så reparerade man aldrig något av husen. När det dröp från taket och ner på sängarna, där vi sov, så togs alla fårskinn som fanns och lades ovanpå sängarna och vi beordrades att ligga stilla för att vattenpö-larna, som samlades i skinnen, ej skulle rinna ner i själva sängen. Detta tyckte vi var mycket roligt. Man gjorde inga nyodlingar eller byggde nya hus. Det enda som intresserade folk var att samla hö, bereda ull till klädesstoff och sköta om fåren.

Innan slättertiden började var det en fast regel att man tillverkade nya skor till alla i hemmet, så många som

det behövdes för hela slättertiden. Då reparerades så många kläder som möjligt, för att man ej skulle behöva ta mer tid till det från höbärgningen än nödvändigt. Man samlade ljung och björkved som högs i småbitar och brändes till kol för att man på dem skulle kunna hetta och skärpa liarna. Träkol gjordes på följande sätt: Man högg björkstammarna till småbitar, grävde en grund och vid grop i jorden och tände eld i botten. Sedan kastade man träbitarna ovanpå tills det blev en stor hög. – Därav kommer ordspråket att ej kommer alla träbitarna till graven. – Det måste vara vindstilla för att allting skulle bli lika jämnt förkolat. Vi barn tyckte om att gå genom den svarta röken som bildades innan elden hann komma upp igenom högen. När det började brinna skyfflade man det yttersta kollagret ovanpå högen tills kolen blev svart utanpå. Då slängde man blöt grästorv över för att elden skulle dö. Man använde träkol istället för stenkol.

Vi hade aldrig arbetsfolk, men som oftast hade vi en dräng tidvis under slättertiden. Arbetsivern var större under höbärgningstiden hos oss än jag känner från något annat håll. Vanligen arbetade man ivrigt 16–17 timmar och åt på en mycket kort tid, men eljest fick man ingen vila utom sovtimmarna. Barnen började delta i höarbetet när de var 7–8 år gamla. Flickorna slog höet lika ofta som pojkarna om så behövdes. De snörde det blöta höet för frakt på hästryggen, lyfte tunga höbördor på klövjesadeln, ledde hästkaravanen o. s. v. Min mor slog inte hö men hon stod ofta mellan måltidsrasterna hos sin

man och vässade lien åt honom om marken var blöt, för man slog aldrig om det var torrt. Då använde han två orv och liar växelvis. De barn, som ansågs för unga för att ta del i hörarbetet, var hemma för att se efter de yngre, baka flatbröd – vilket plattades ut på en sängbräda, för att det varken fanns ett bord eller en bänk –, smula sönder torrfisk och »bre på»¹ för folket när det var middagstid. Pojkarna lagade maten och skötte om barnen lika gärna som vi flickor. Våra föräldrar var så pass ivriga att låta barnen arbeta att vi ej fick kamma håret eller tvätta oss utom på söndagarna. Om vi absolut ville göra sådant så fick vi göra det mens vi åt vår torrfisk. En gång var två av oss tillsammans och räfsade hö och pratade om dikter mens vi arbetade. »Ni borde hellre be era böner», sade min far argt. Han tyckte inte så mycket om de sköna konsterna och hade andra saker att tänka på. Den största delen av vintern var vi barn sysslolösa. Ofta så grät jag för att jag var ledsen och jag längtade efter att få lära mig någon »fåfänga», såsom det kallades. »Lek», sade folket när vi sade att vi var ledsna och frågade vad vi skulle göra. De andra lekte men jag längtade och grät och ville absolut likna prästens döttrar, även om jag ej tordes säga ifrån, för att alla tyckte jag var liten och oduglig.

De vuxna arbetade lika hårt med ullberedningen som med hörarbetet. Bonden kardade och stickade alla de stunder han var inomhus. Tänk bara vad oerhört snabbt folket stickade! Yllevadmalet var grovt och starkt. Det vävdes av endast vårull, och som

oftast var både den inre och yttre delen av ullen spunnen samman. Sedan valkades det, så att man ingestans kunde se något veck. De flesta klädesplaggen var stickade för att man ej skulle behöva köpa mer än det allra nödvändigaste av vävda tyger. Våra kläder var nästan outslitliga men sängtäckena var ändå de allra starkaste. De höll över en generation. De vävdes på så sätt att varptråden inte syntes utan endast inslaget. Varptråden var därför ofärgad och det andra färgat. Huvudfärgerna var mörka, indigoblå eller röda – färgade med kall kourin, som gav en vacker och vanligen rödaktig färg. Likaså fanns det grönt, färgat med mossor och gult, färgat med olika sorters gräs och även färgat med smörblomma – men var växterna vissna så fick man koka färgen länge. Också förekom det tyg med smala ränder med en klar, röd färg, om det skulle vara extra fint. Dessa sängtäcken var tjocka och tunga men mycket starka. Min mor kunde väva brickväv och fotväv. Bådadera fick jag lära mig. Hon kunde ej brodera utom blomstersöm – det fick jag också lära mig. Hon sydde själv våra kläder, allt med ylletråd. Skorna syddes med senor, d. v. s. själva sömmarna, men kanten med ylletråd. Min mor hade också lärt sig knyppla, men verktygen härför var förlorade så långt jag kan minnas.

Våra sängar var på följande vis: Det fanns två bolster i en del sängar, i de andra sängarna fanns det endast hö på botten. Det ena bolstret hade skinn utanpå men det andra ett mycket tjockt vadmal. Kudarna var av skinn eller vadmal under överdraget. Överdraget var antingen

stickat eller av vadmal. Sängtäckena var av vadmal men inget täcke var fyllt med fjädrar. De flesta kuddarna var fyllda med fjädrar men somliga med ängsull. Jag minns en liten kudde med fjädrar i och överdraget var stickat, vitt i början men mörkare och hårdare från år till år. På den sov jag under hela min barndom.

Mina föräldrars riddon var: Sadel, mycket liten med en flossad sits, ett överdrag och en rem däröver. Min mor hade en *pófi* (n. sl. sadel), som jag tror var fylld med strandråg. De finare *pófar* gjordes av ull, d. v. s. underdelen. Ovanpå sitsen hade hon en kudde och däröver ett sängtäcke – men hon ägde inget sadeltäcke. – Ovanpå sängtäcket sattes sedan remmen, en bred rem med sölja och utstyrning för stigbyglarna och bukremmen, vilken sedan spändes fast. Sedan lade man den andra delen av sängövertäcket löst däröver. Stigbyglarna var så pass små att man fick plats endast för tårna, och stigbygelremmen var så pass kort att kvinnan satt på huk ovanpå detta egendomliga riddon. Naturligtvis satt hon längs efter hästryggen och hade knäna uppe vid bröstet. Min mor ägde aldrig någon riddräkt i hela sitt liv. Jag fick en damsadel när jag var 15–16 år. Den köptes begagnad åt mig. Den var punsad, beklädd med mässingsbleck med punsade djurbilder och blommonster. Den var så djup och vid att jag kände mig som ett bär i en tunna när jag satt i den. Den räckte ända upp till händerna. Dock var jag mycket glad åt att rida i en damsadel. Jag visste att det ansågs mycket fint jämfört med *pófi*. I längden så tyckte jag dock illa om denna guldfärgade

sadel, även om den blänkte och solen sken på renar som sprang ifrån ivriga jägare runtomkring på sadeln. Jag lurade min syster att köpa den av mig. Hon tyckte den var en klenod. Den prisades också utav alla.

Min far handlade med samma köpman alla mina barndoms- och ungdomsår. Han krediterade några daler för jämnan och köpmannen prisade min far också. Det tyckte bonden om. En gång om året red man till handelsplatsen. Det var också en lång resa, som tog fyra dagar med hästkaravanan fram och tillbaka. Det enda som man sålde var ull och skinn av unga lamm. För det köptes allting som hemmet behövde av importsaker. Förutom spannmål var det i många år alltid följande saker: 3 pd. kaffe, 10 pd. kandisocker, två liter cherry – det fick min mor –, 1 pd. fikon som gavs till oss barn när folket kom ifrån handelsplatsen liksom en kandibit och en matsked cherry åt var och en av oss. Om något utav barnen speciellt förtjänat det, så fick det en kniv. – Även köptes 2–3 lod indigofärg, fyra pd. annan färg, en almanacka och ett ark grått papper – för brev om så behövdes – och sen en blå huvudduk åt min mor. Den fanns alltid med, men ibland fick en av oss systrar den, om den gamla ej var utsliten. Dessa saker togs alltid upp ur säckarna när man började packa upp, men ibland förekom det att det också uppenbarade sig en gulfärgad huvudduk som någon av oss systrar fick. Det berodde på oss själva vem som fick den som en belöning för duktighet och flit. Vi blev alla glada för den, vem som än fick den, för vi njöt alla utav glädjen av att se denna

4. En hästkaravan
framför en mindre
gård, Melkot i
Reykjavík. Omkr.
1890–1900.

5. Bönder på han-
delsplatsen, omkr.
1890–1900.

6. Handelsplatsen
Bordeyti, som omta-
las i Ölöf Sigurðar-
dóttirs minnen. Ett
handelsfartyg ligger
på redan. Foto
omkr. 1890.

färggranna duk, hur än vi andra skött oss det sista året. Men en gång så hände det att ur en av säckarna togs bomullstyng som min äldsta syster skulle få till förkläde. Då blev jag avundsjuk för första gången. En gång var jag sjuk när folket red till handelsplatsen. Då tilläts jag beställa något för priset av ett lammskinn. Jag beställde en handduk. Alla blev förvånade över denna dumhet. Men jag tyckte om denna handduk, så vit och så mjuk den var och som ingen i hemmet hade maken till. Jag fick låta den ligga ovanpå min säng mens jag var sjuk vilket glädde mig mycket. Då var jag över 12 år gammal. Året då jag konfirmerades fick jag resa till handelsplatsen för första gången. Då hade jag den största reslängtan jag någonsin haft i hela mitt liv. Jag

låg vaken hela natten före, orkade naturligtvis inte äta någonting, satte mig i min djupa sadel iklädd min mors bruddräkt som ridkläd. Den var tillverkad av svart vadmal med tre sömmar i ryggstycket, med extra tyginlägg i själva sömmen. Kjolen och tröjan var sydda ihop och de var så pass trånga att jag knappast kunde andas. Jag var ej van vid trånga kläder. Jag var vaken nästan hela sex dygn och när jag kom hem igen var jag nära döden utav trötthet för att jag hade vakat så pass länge. De andra som var vana vid resor av detta slag, sov bland resgodset, när man stannade för att vila, och det hade ingen inverkan på dem. Jag hade fått ett lammskinn att köpa för. Det ansåg jag var tillräckligt. För det köpte jag den sak som jag tyckte var den

vackraste i handeln, en nålbehållare av mässing, målad i alla möjliga färger. Den har jag ännu i min ägo. Jag tror jag minns rätt däri att mitt skinn värderades till åtta skilling. Efter att vi hade konfirmerats fick vi varje år ett lammskinn att köpa för från handelsplatsen och ingen tyckte det var litet. Vi flickor fick ej egna får förrän vi var 16—17 år. Pojkarna fick får mycket tidigare.

Efter denna första resa till handelsplatsen ville jag ej dit på många år, för jag tyckte ej att den motsvarade min förväntan. Min mor reste ofta till handelsplatsen tillsammans med sin make för att hjälpa honom med hästkaravanen. Ibland tog hon någon av pojkarna med, men hon köpte aldrig

någonting åt sig själv liksom om hon suttit hemma.

Min far reste några vårar västerut till Snæfellsjökulltrakten för att hämta torrfisk. Han tog med sig dit skinn och talg och fick torrfisk och torkade fiskhuvuden istället. Dessa torsk-
huvuden var jättestora och fisken också. Denna resa tog fjorton dagar, kanske tre veckor. Han reste kort före slättertiden och kom hem igen lagom för att tillverka kol. Man reste ogärna hemifrån utom under dessa handelsresor och färder till kyrkan. En gång om året reste man för att betala arrendet. Det betalades med smör, ull och talg.

Det fanns inga baljor i hemmet, varken stora eller små. Jag fick först se tvål och såpa när jag var nästan vuxen. Alla kläder tvättades i varm urin som samlades för ändamålet, och sedan i vatten. Man bytte skjorta varje månad, men underbyxor och lakan byttes ytterst sällan, en eller två gånger om vintern, och därför så var det nästan omöjligt att rengöra dessa klädesplagg. Om vintern så tvättade man sällan strumporna. Man lade dem helt enkelt på hällen över elden om de var våta och sedan gnugade man ur smutsen på morgonen. På somrarna sköljde man smutsiga strumpor i bäcken. Man använde ofta urin för att tvätta händerna, men mjölk, vassla eller tunt »skyr» (n. sl. yoghurt) användes för att tvätta ansiktet, vilket ansågs bättre än att använda vatten. Man tvättade alla kläder i en gryta, men nattpottan, som var av trä och laggad, användes för att tvätta händerna. När man tvättade ansiktet använde man en blöt trasa – handduk fanns inte – och gnuggade

7. Ett ämbar för förvaring av mjölkmat, »skyr», till vintern. 1800-talet.

8. Matask, 1800-talet.

den över mitten på ansiktet, och sen så torkade man med en torr vadmals-trasa eller med förklädet. Man tvättade sig endast om ansiktet om man väntade främmande, vilket sällan hände, utom prästen som visiterade hemmen årligen, eller om någon av de många kringströvande hemlösa,

9. Hornskedar, 1800-talet.

som vandrade runt om i socknen, stannade på vår gård. Vi barn var mera rädda för dessa kringströvande än för spöken. – Och sen tvättade vi oss också om vi skulle till kyrkan – andra resor var det ej tal om. Då blev håret kammat så att det blänkte, och vi bytte kläder totalt, men så fort vi kom hem igen tog vi av oss finkläderna och tog på de gamla igen. Vi fick ingen mat förrän det hade gjorts. Finkläderna lades i en kista, de fina skorna sattes på syllen – de bars på vägen – för varenda sak hade sin egen plats och förvarades alltid på ett visst ställe.

Alla åt ur mataskar. De tvättades två gånger om året med vattnet som det rökta fårköttet kokades i. Det var före julen och den första sommardagen. Eljest anförtroddes hundarna att »rengöra» dem efter varje måltid. Asken ställdes på golvet med lite mat på botten och hundarna slickade dem mycket noga. Sen tog ägaren den, blåste ner i den en gång och satte den på hyllan. Därmed var det gjort. Om det blev så pass hård och tjock hinna inuti asken att hunden ej orkade slicka bort den, så tog de som var renligast sin kniv lite då och då och skrapade bort hinnan. – Dock har ingen av oss fått binnikemask. – Våra tallrikar var av trä eller tenn. Trätallrikarna svarvades utav tall i Strandasysla. De såg prydliga ut. Vi hade skedar av horn för att äta med. Jag har kvar min ännu. Som jag först minns var det enda porslinet hos oss en kopp med blå prickar, stor och vid överst, men när jag var 7–8 år så gav någon mig en porslinskål och därefter åt jag ur den. Men eftersom det var en vacker och sällsynt sak så

ansågs den lämplig att tvätta sig i och kamma håret ur den, och det fick jag ganska länge finna mig i. En gammal gumma skänkte mig en sked av silver. Den fick jag endast mycket sällan se men aldrig använda. När jag var 7–8 år så gav en flicka mig en förgylld kopp som jag tyckte var så vacker att jag knappast vågade röra den. Den gavs också bort ganska snart och då behövde jag ej tänka på den mer. – Flickan som gav mig koppen frågade om jag inte var intresserad av att resa till Reykjavík. Det kunde jag ej svara på, jag hade aldrig hört talas om denna stad. Hon frågade mig om jag kunde dansa. Det visste jag heller ej, hade aldrig hört talas om det förr. Hon sade att folk i Reykjavík slog samman huvuden som baggar när de var berusade. »Dansar man på det viset?» frågade jag blygsamt, för jag tyckte att hon visste förskräckligt mycket. Då skrattade flickan, men jag vågade ej fråga henne mer. Dock längtade jag efter det, för hon var släkt med prästens döttrar som måste veta en hel del och hon tro-
ligen också.

Vi barn drack aldrig kaffe. Min far drack kaffe i slåttertiden och på högtider, min mor och vi barn drack mjölk eller inget alls. Till prästen gavs kaffe och till några få andra gäster, men de flesta gäster fick mat. Det fanns varken kaffekvarn eller kaffepanna i hemmet. Kaffebönorna smulades sönder i en gryta medelst en kullersten och sen lagade man kaffe på det viset, att man kokade vatten i en kittel och sedan så satte man till kaffet.

Vi längtade mycket till julen, och även om vi hade litet mat i allmänhet

så fick vi så pass mycket mat då, att vi kunde spara på den framemot nyåret. Vi var mest glada för att få bröd då. Det var också en stor glädje att vakna på juldagen och känna doften av min fars kaffe som han fick lite brännvin i och sen få själv, när man nyss vaknat, kokt mjölk och kandisbit och tio små pannkakor. Det fick vi alla och det kunde vi alltid vara säkra på att få även om ekonomin i hemmet var dålig. Dock längtade jag mest efter mitt julljus, musslan. Vi fick en mussla eller en kamussla med veke av ängsull och så mycket talg som fick plats i musslan. Så tände vi alla och var oerhört glada, var och en med sin mussla, och lyste upp överallt i varje vrå och letade efter om vi möjligen kunde hitta något märkvärdigt, en spelbricka, en glasbit eller något lika dyrbart, som vi kunde ha som leksak. Tänk vad ljuset var litet och klart på min mussla. Jag höll den i handen hela tiden och såg på den utomordentligt nöjd tills talgen var slut och ljuset dog. Jag tycker att jag aldrig har sett ett lika klart ljus och jag tyckte aldrig lika mycket om mitt vaxljus när prästfrun hade börjat ge oss sådana, men förklaringen är naturligtvis den att då hade jag blivit äldre. Dessa vaxljus stöptes i en kärna. Man satte smält talg i kärnan med varmt vatten under. Vekarna hängde ned från en liten trästicka som låg tvärsöver kärnan, många i taget, vilka sedan dopades då och då i talgen och torkades dessemellan. En man från Skagafjörðurtrakten har berättat för mig om sitt julljus, som gjordes av en strupe. Jag har aldrig hört talas om det från andra håll. Det tillverkades på så sätt

10. En isländsk bondgård med gårdsfolk vid 1800-talets slut. Haukagil i Borgarfjörðurtrakten.

att man blåste upp en strupe av en ko eller en häst som sedan torkades. Sedan rände man igenom den en smal trästicka vilken omlindats med en linnetrasa eller med ängsull. Sedan hällde man smält talg i strupen vilken fick stelna. Detta hade den fördelen att ljuset ej smälte ner men då och då fick man klippa överst av strupen eftersom trästicken och talgen brann. Nu är denne man mycket känd här i landet men han tycker lika mycket om minnena av sitt julljus som jag om mitt.

Den första sommardagen² var den andra i raden av våra efterlängtna dagar. Då gick min mor alltid till fårhusen tillsammans med min far för att se på fåren och höet, som fanns kvar. Då fick varje barn ett helt stycke bröd, förutom annat gott. – Ett äkta par i socknen gjorde så hela deras

äktenskap igenom – de fick 21 barn, varav två gånger tvillingar och fick aldrig bidrag av kommunen förrän de blivit mycket gamla – att de skänkte varann en stor, rund brödkaka som sommarpresent. Dylika kakor var vanliga som presenter och de ansågs vara en fin gåva. – De andra av årets högtider tänkte vi inte så mycket på. Vi firade nyår lite grand. Då var min fars äldsta barn fött, hans mest älskade dotter, så han tyckte mycket om denna dag och ville ha sitt kaffe med brännvin uti. Brännvinskafe och varma småpannkakor, det tyckte han var livets toppnöje, men min mor tyckte mest om att tugga på kandisocker.

Den första festen som jag deltog i var ett gravöl efter två bönder på granngårdar. Då skulle man ha en stor fest. Då var jag omkring 12 år

gammal. Nu såg jag bestick för första gången och jag var rädd för den svårigheten som det skulle vålla mig att använda dem. Man bredde linnelakan på bordet istället för en bordduk och gröten serverades i stora tvättfat. Sedan doppade varje gäst sin hornsked i fatet. Jag hörde att prästfrun sade – men besticken var hennes och hon arrangerade gravölet – att det spelade ingen roll hur än det var, för bondfolket förstod sig inte på sånt.

Det mesta av det som jag berättat här är mina minnen från min barndom. När jag var 9 år, 1866, så flyttade vi till en annan gård i samma socken. Där fanns det mycket bättre boningshus och där lärde vi bättre känna andras seder och bruk än i vår avsidesliggande dalgång. Också dröjde det inte länge innan vi ungdomar gjorde revolution mot det som rådde i hemmet, inledde nya seder och gjorde slut på många av de gamla. Då hade ekonomin förbättrats så pass mycket att vi kunde ha råd med fler saker. När vi flyttade till denna gård hade vardagsrummet aldrig rengjorts, dock var det ganska bra och helt beklätt med panel inuti. Det blev likadant några år, men när vi hade börjat med nya seder så ville vi rengöra golvet liksom en hel del annat. Den

dag, när vi rensade golvet, minns jag mycket bra, liksom min glädje på kvällen över den vunna segern. Golvet var så pass smutsigt att man ingenstans såg golvbrädorna. Men när förändringarna började så visade det sig att min mor i själva verket var mycket renlig av sig. Men det var den gamla vanan och det stora arbetet i hemmet som gjorde att det var som det var. På sin ålderdom så var hon mycket noga med sin personliga renlighet och ibland kunde det vara svårt att göra rent i huset så pass bra att hon blev nöjd. När vi barn hade gjort revolutionen dröjde det inte länge innan vi kom på samma kulturella nivå som de andra omkring oss. Det var visserligen ej någon hög nivå och jag visste betydligt mindre i konfirmationsåldern än övriga vuxna jag känner till. Så pass illa förberedd för livskampen lämnade jag hemmet nitton år gammal.

¹ Man bredde en vit duk på hustaket eller på någon högtliggande plats för att de som gjorde höarbetet skulle kunna se den och sen gå hem för att äta.

² Den första sommardagen är alltid torsdagen mellan den 19 och 25 april. Den firas ännu som högtidsdag i Island.

Kommentar

Författarinnan Ólöf Sigurðardóttir föddes på gården Sauðadalsá på Vatnsnes på Nordisland 1857. Hon var den näst yngsta av sexton syskon men föräldrarna var relativt fattigt bondfolk och gården var bland de mindre i trakten. Fastän

föräldrarna var mycket begåvade, tillät den hårda livskampen ingen utbildning förutom den hon kunde få i hemmet. Hon blev tidigt läskunnig och läste med stor iver allt hon kunde få tag i, som hade något litterärt värde eller som var

upplysande på något sätt. Men i hemmet fanns så gott som endast andaktsböcker och psalmböcker samt episka dikter (rímur). När hon var nitton år lämnade hon hemmet och med prästfruns hjälp kunde hon sedan komma till Reykjavík, där hon utbildades till barnmorska.

I Reykjavík kom hon i kontakt med tidens mest kända diktare och annat litterärt folk, vilket hon uppskattade högt och vilket kom att prägla hennes liv. Där gifte hon sig och flyttade sedan till Nordlandet, till gården Hlaðir í Eyja-fjörður. Ólöf och hennes man, Halldór Guðmundsson, var alltid fattiga. De bodde som husmansfolk på gården men hade också några får som de livnärde sig av.

Ólöf Sigurðardóttir var ovanligt begåvad och på sin fritid diktade hon både vers och prosa. Hon blev tidigt känd på grund av sina diktalster. Som författare blev hon känd under namnet Ólöf frá Hlöðum (Ólöf från Hlaðir). Hennes första diktsamling *Nokkur smákvæði* (Några smådikter) utkom 1888, men *Ritsafn* (Samlade verk) utkom 1945.

Ólöf Sigurðardóttir dog 1933. Hennes memoarer, *Bernskuheimili mitt* (Mitt barndomshem) varur följande kapitel hämtats, publicerades i tidskriften *Eimreiðin* 1906 och sedan i *Ritsafn* 1945.

Þór Magnússon

Här nedan återges de två första styckena på originalspråket.

Af því að ég hef hvergi séð líka heimilisháttu og á heimili foreldra minna, kemur mér til hugar, að það kunni að geta haft þýðingu fyrir þá, sem menningarsögu semja, að ég reyni að færa í frásögu, það sem mér er minnisstæðast af háttsemi og högum okkar, svo það ekki glatist. Og þó mér og ættmönnum mínum verði lítil frægð að frásögu minni, þá tel ég mér skylt að segja satt og rétt frá og fegra hvorki né ófegra sannindin.

Ég fæddist 1857 á Vatnsnesi í Húnavatnssýslu. Þegar ég man fyrst eftir, bjuggu foreldrar mínir á ofurlitlu koti fremst í dalverpi litlu. Í því bygðarlagi var menning mjög lítil, og við enn afskekktari en aðrir, svo enginn minnsti menningargeisli hafði áhrif á okkur. Móðir mín hafði gifzt tvisvar, eignast 16 börn, og var ég næst því yngsta. 10 urðum við fullorðin, 9 ólust upp heima, eitt annars staðar með fullri meðgjöf frá foreldrunum. Fátækt var mikil, meðan börnin voru ung, en allgóður efnahagur síðan. Börning voru látin burtu jafnskjótt og þau gátu fengið vist og unnið fyrir sér. Nú skal þá frá sagt heimilisháttum ýmsum, fyrst þegar ég man eftir.

På skreifiske og markedsferd i Nord-Norge 1870–1900

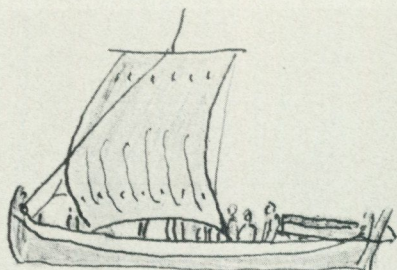
Til Lofoten

I regelen skulle julen vare til tretten- dedags jul (Knud kjører julen ud). Men fattigmanns jul varte ikke så lenge før tranlampen atter kom inn i huset til belysning og julematen var oppspist. Mennene laget seg nu i stand til avreisen til Lofoten, som begynte straks over trettenhelgen og utover tjuendehelgen. Alle fiskerbåter hadde råseil, og alle seilte til Lofoten med sine rorskarer. Å reise med dampskip var den tid ikke brukt av fiskerne, men ble betraktet som rikmanns- og storkarsaktig.

På reisen delte de seg i lagbåter, 2–3–4 osv., især for å kunne hjelpes at å sette opp båtene på lunner om kveldene. Hver mann på båten hadde en lunne med seg hjemmefra. Helst valgte de seg sådanne havner hvor det var godt å sette båtene på land.

Kjettingfortøyning, for at båtene kunne ligge flott på havnen, og hus på båtens bakskott, var den tid ikke oppfunnet og brukt. Kjettinger begynte å brukes i 1860-årene, og hus på båtens bakskott oppfantes og be-

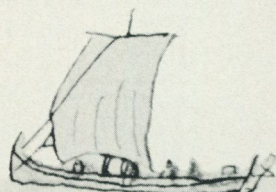
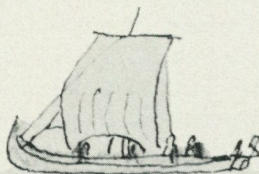
gynte å brukes i 70-årene, og da ble det òg slutt med båtoppsettingen på land, thi da lå båtene flott på havnen fortøyet, og mannskapet lå i husene. Der ble dertil anskaffet støpte båt-ovner, som sattes i husene, så de fikk koke mat og kaffe om bord. Men inne i husene var trangt. De fikk kun ligge og sitte, ikke stå. – Femböringene var de første som det ble bygd hus på, senere på åttringer, ja endog mindre båter.

2. Femböring med hus på bakskotten.

På de store handelssteder på Lofotveien var oppsatt losjihu for nordfaren. De betalte pr. mann for natten 2 skilling (7 öre). Var der meget folk,

1. Lagbåter på Lofot-reise.

måtte soveplassen innskrenkes til 5 mann på favnen. Hövedsmannen var den som tinget hus (nattlosji). Straks etter fulgte da bakrumsmannen med rytönnen på ryggen (med köyeklarne i). De andre bar nu med seg kokekar, ved, mel osv. Gjerne koktes nu bland-suppe (syresuppe). De syntes at blandsuppe, sild og flatbröd var god mat å få efter en heldags seilas. De mest alminnelige havneplasser var Andklakken, Selsöyvik, Stött, Kjer-ringöy og Grötöy. Der var oppført særskilte kokehus for nordfaren. Men også forskjellige andre havneplasser ble sökt.

Når der var meget folk, var det ingen lett sak å få kokt sin mat i disse kokehus. Det gjaldt nu om ikke å være blyg, men djerv nok til å trenge seg frem og tinge ildsmål efter hverandre. Staværingene og örlendingene hadde ord på seg for å være de djerveste til å trenge seg frem for å få sin grautkok, så helgelenderne måtte ofte vente for å få sin bland-suppe kokt, som de syntes fulgte minst bryderi med.

I overligge – for motvind eller storm – tilbrakte de dagen med å stå på kramboden og traktere kjenninger og sette til livs en og annen pel og halvpel brennevin; så der ble skråll og leven ut på dagen og utover kveldene, især av staværingene. Med sine röde toppluer og hvite ravelduks busse-ruller var de lette å kjenne fra andre. De ville nu gjerne krangle og slåss med nordlendingene, de seg imellom var samsinte og ville gjerne yte hverandre bistand; men nordlendingene var i regelen mindre til å drikke og mere fredsommelige. De mest edrue-lige og sparsomme innskrenket seg til

å kjøpe av og til en toskillings skål varm sirupté og en toskillings kake.

Leden var i den tid ikke oppmerket og opplyst med lykter, som nu. Det gjaldt å være kjent og stö på hver holme og skjær i leden, og under-vannsgrunner, især når mørket og skumringen falt på.

Fiskernes sjöhyre var skinnstakk, som de kledte på seg over hodet, og skinnbukse, – enten av geit eller kalv. Men i sytti-årene begynte de å bruke tröyer av oljet lerret. De var lettere og mindre brysomme å kle av og på, men ikke så varme som skinnstak-ken. Men oljet lerretbukse begynte alminnelig å bli brukt i åtti-årene.

Sjöstövlene kunne opptrekkes like under skrevet og kunne nedbrettes igjen nedenom kneet til midt på leg-gen. Inne i dem bruktes av noen lange hoser (nålebandshoser), som rakk opp over låret under skrevet, litt lengre enn stövlene rakk i oppbrettet stand. De trengte så lange stövler når de skulle vade og sette båtene på land. Men i åtti-årene begynte de å bruke kortere stövler (röyserter), som rakk til kneet. De trengtes ikke lengre nu når de slapp å sette båtene på land, – da ble det ög mindre vading. – På hodet hadde de brede skinnhatter, som var sterke og varaktige, og som senere ble avløst av sydvester.

Lofotkosten var alminneligvis 2 våg og 2 pund flatbröd, 1 våg eller kun 2 pund kake eller kavring av samfengt rugmel, 1 bismerpund bon-desmör; av kjøtt 4 ganglemmer (bog ell. lår) av et småfe (sau), litt kokt kjøtt og 25–30 lefser; og en leiekar måtte dessuten ha noen talglys og 1 kanne brennevin, 1 mark bladtobakk og til dels en liten gammelost. Den

ene halve kost ble lagt i kisten, den annen i en tønne, som sammen med mere ble sendt med befrakterjekten.

Grötöy eller Mälöy var de siste havner för de reiste over Vestfjorden til Öst-Lofoten. Var været urolig, ble de liggende mange dager; var været godt, og de så godt fjordvær, var de tidlig under seil. Men mangel en gang kunne det være godt vær ved innlandet, men kommen ut på Vestfjorden kunne de treffe storm og sjö av motvind eller av medvind. I 80-årene begynte de å telegrafere fra Henningsvær i Lofoten til Grötöy om morgenen kl. 8 om værforholdene ved Lofotkysten. Men sjelden ventet de så lenge når været var rimelig.

Der ble gjerne skaffet en mann av hvert båtlag til mannskap på jektene på veien til Lofoten. Jektene var de siste som reiste hjemmefra, litt för kyndelsmess. De og andre fartöyer seilte sjelden lenger öst enn til Helgøen för de la til å seile over Vestfjorden. Frisk sydvind og sydvest var beste fjordvær for fartöyene, og spak sydost og östenvind var beste vær over fjorden for båtene. Nordost (östbåtning) voldt megen skavlsjö, især når tungsjö av havet rullet inn, som kaltes undersjö.

Når de nu var lykkelig og vel kom-

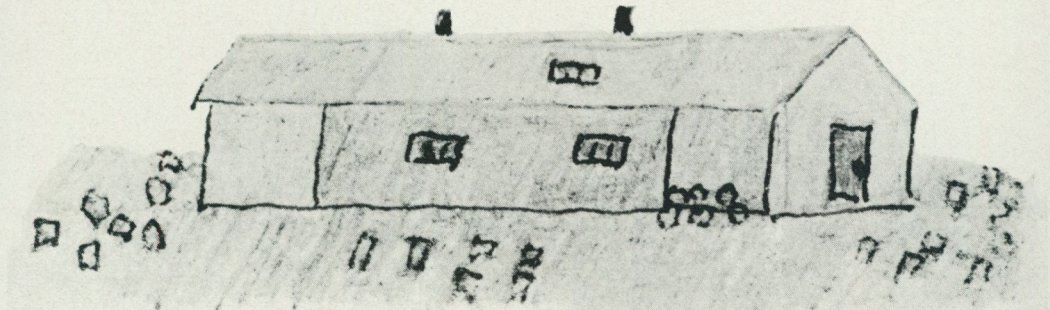
met i rorværets keiler (smale sund eller vik), var alle mann vel til mote og glade over å være kommet på gamlebua. Men mange hårde törn inntraff forskjellige ganger i Vestfjorden som krevde menneskeliv. Jeg skal således nevne 25. januar 1893, hvor været var stille om morgenen og båtene tok til å seile. Men da de kom ut på fjorden, rök det opp til orkanaktig storm av vest, og mange fant sin grav i den dype Vestfjord den dag.

Når der nu hang fisk på hjellene, som hjemmefolket i Lofoten (skolpen) hadde fisket i dagene over nyttår, var det et godt bevis på at der var fisk innenfor skallene, og da ble alle modige og nær et godt håp. De bar nu töyet fra båten, kister og tønner m. m. opp til rorboden og ordnet seg med alt, også inne i rorboden, og fortöyet båtene, spente tau over keilene, bandt sine båter side om side for og bak med påhengte taustropper på stavnene, som kunne opplettes når de rodde på sjöen ved fiskeplassene.

I fiskeværet

De gamle rorboder var tarvelig utstyrt med vindu, i tallet 2, sjelden 3, av størrelse som små fjösglugger, og et skjelett på taket, som kunne lettes av og på med en tilfestet stang når

3. Fire-båts rorbod.

4. Rorboder, Vesterålen, Lofoten.
Fot. Wilse 1938.

der ble for meget rök inne. Inventaret i rorboden var en langbol på hver langvegg, en alen høy fra jordgulvet, hvor hele båtmannskapet hadde felles soveplass side om side. Tvers over var fastspikret 3–4 bordstubber i én bredde, som tjente til matbord. De måtte sitte på köyeklærne mens de spiste. Bare kokken satt fremom bolen – i pinen – stod eller satt. Hele gulvet i rorboden bestod for det meste av jord, bare med 3 eller 4 bord i midten; det hele kaltes for pinen.

En firebåts rorbod var bygd som to boder under felles tak, med en forgang i hver ende, hvor der var plass til å henge opp sjöredskapene, garn eller line, og en tömret skillevegg mellom hver rorbod. Sine matkister og kleskister hadde de plassert uten-

for rorboden når der var for lite rom å plassere dem inne. Alminnelig var 10 a 12 mann innlosjert i hver rorbod; men undertiden var 3 båtmannskap (15 a 18 mann) i én bod. På en linebåt (åttring) rodde 5 mann, på en garnbåt (femböring) rodde 6 mann. Der var også én-båts boder (men de var få) hvor der var 5 eller 6 mann innlosjert. Men efter hvert som de gamle rorboder ble gamle og falleferdige, eller eieren ellers ville gjøre en forandring og flytte sin rorbod nærmere sjöen og sette kai foran, med vinsj på, var det lettere å ta av båten enn transporten var til de gamle rorboder som var bygd høyt opp på land. Denne forandring til det lettere og bekvemmere begyntes allerede i 1880-årene og fortsattes fremdeles.

Ildstedet i de gamle rorboder var i den eldgamle tid muret av sten; men så begynte man å bruke komfyrplater av malm med murete sider av teglsten, men senere hele stöpte komfyrer av malm, hvor hver side sattes sammen til en hel ovn.

Det eldgamle ildsted kaltes «flua». Den alminnelig brukte kokemat var syresuppe og sild og flatbröd, eller suppe og hjell-esing (hjellhengt fisk), eller saltet stampfisk, og poteter – men potetene måtte der nu spares på – dels fersk fisk og mölje tillaget av flatbröd lagt i suppen, eller hjemmetörket byggmel. Gröt ble sjelden kokt, kan hende 3 ganger i löpet av vinteren, thi gröten var en mjöltjuv, sa de.

Som matkopper å öse maten i bruktes treskåler med skaft, kanne- og halvkanne-skåler av leirtöy; tallerken av tre eller grovt leirtöy. Med rensligheten, så vel inne som utenfor rorboden, var det ikke så nöye, for de gamle syntes ikke det passet for en fisker å være fin og nöye på småting under fiske. Manns-skarnet var lagt i dynger i bakken og ved bergknauser, ja endog i temmelig nærhet av drikke- og kokevannet.

Men tross all denne urenslighet, både inne i og utenom rorboden, viste der seg sjelden sykdom blant fiskerne.

Især under vinterfisket var de meget tarvelig i sitt matstell og i alt hva der gikk til utgift, for å ha mest mulig nettoutbytte av sin vinterfangst.

Lofotfisket var det sikreste og mest alminnelig sökte fiske av nordlend-ingene og helt syd om Stadsbygd. Slo Lofotfisket feil – dog sjelden av mangel på fisk, men av værforhindring – kunne det bli skralt å leve i manges

hjem. Straks gutten ble konfirmert, og mange för, var det visse å begynne med lofotfisket, og holde ved hele sitt liv igjennom inntil – for noens vedkommen – i 70-års alderen; men alminnelig var til seksti eller noen år over de seksti. For en frisk mannsperson å være hjemme om vinteren ble betraktet som en skam, en latmann, når unntas særegne forhold. En gammel, utslitt fisker har da alminnelig drevet mellom 40 og 50 lofotfiskereiser. Kvinnfolkene var ofte i mangel av mannfolkhjelp om vinteren når det gjaldt visse arbeidsstykker som kvinnene var ukyndige i, og som for dem var vanskelig å utföre, men måtte nu allikevel hjelpe seg på beste måte til mennene kom hjem fra Lofoten.

Skreifisket ble kun drevet ved Lofotkysten og yttersiden. Det var ikke som nu for tiden, ved innlandskysten, langs Helgeland og sönnnerfor Helgeland.

Linefiske

Om morgnene, når det var sjöväer, var de tidlig på benene – som fiskerne også i våre dager – helst når de skulle ut med «marraline», thi fisken bet best ved daggry. Til agn bruktes saltet sild hjemmefra, eller rognngyta, eller «bölting», det er skärne remmer av fiskebuken, eller akkar = blekksprut, alt efter som det var å erholdes. Fisken bet likeså godt da, som den gjorde i den senere tid når der bruktes fersk sild til agn.

Det var også da bestemt ordinert utrorstid om morgenen for trekking av nattline, men skiftedes efter årstiden den 1. og 15. dato i hver måned, fra kl. 7.30 til kl. 5 den 14. april.

Den skiftedes med en halv time hver gang, efter den lysere tids innskriden. Den 14. april ble oppsynet hevet, så derefter kunne de få ro ut når de ville. De mest årvåkne rodde og trakk sin line litt over midnatt; men de fisket mindre enn de som lot sin line stå i sjöen til 4–5-tiden, thi fisken bet best i den tid på morgenparten. Men det var et fåtall av fiskerbåter som drev fiske efter sommermål (14. april). Massen, eller den störste del av folket, var enten reist hjem eller på Finnmarken. Det fiske som ble drevet efter sommermål, ble kalt for gytefiske, det betyr at fisken var utgytt og den störste fisketyngde reist.

Om morgnene i utrorstiden lå linebåtene side om side, båt ved båt i utrorssundene. Der var òg bestemte utrorsmerker på landsidene: til dem, men ikke lenger, thi ellers ble båten mulktet av politiet. En halv time var alminnelig ventetid, thi de gikk til båts alminnelig en halv time för signaltiden.

Når signalet var heist, rodde politibåten på land, og fiskerbåtene fortsatte til fiskeplassene hvor de hadde sine liner. På line-åttringsbåt rodde 5 mann, på mindre båter 3 eller 4 mann. På den eldre båttype bruktes keiper og hamlebånd som årene ble lagt i. Men senere ble hele båttypen forandret og vater-bord satt på ripen, og tollar satt på, som årene lagdes i. Dette syntes man var snarere å få i stand under roingen i feilslagene tilfelle, thi de syntes det var om å gjøre å komme i lag til trekkingen og ivareta hver sin linepart. Ellers kunne de risikere at fisken som var på vedkommendes line, ble tatt av andre. Derfor rodde de av alle krefter for

å nå frem. Uheldige kunne de være, som kom senest. Noen fiskere var vel også tilbøyelig til å rane fisk fra andres liner når anledning dertil gaves.

Når linene var så sammenviklet at de ikke godt kunne greies på sjöen, drog de felles lineparter, og tellet og delte fisken på hver båt efter linen. Den som satt på skottet og andövet, holdt rede på fisketallet; linen måtte ordnes når fiskerne kom på land. Hver fisk i oddetallet tilfalt den båt som drog linen. Når de har trukket linene, settes agnete liner igjen i sjöen til neste dags trekking.

Når de kom på land, var det å få seg en kaffetår og litt mat til. Så bar det til båts for å slöye fisken, og siden enten å bære og henge på hjell, eller å selge og kaste opp på et fiskekjöperfartöy. Og når de var ferdige med dette, så bar det til å egne line igjen utover kvelden til neste dag, om det ble sjövær. Först når de var ferdige med line-egningen, var de fri det dagsstrev. I den travleste fisketid kunne òg undertiden li langt utpå natt. I den tid da fiskerne hadde agnet på boden, var det lett å komme seg til egnings. Men i 70–80-årene, når små agndampere begynte å före fersk sild fra fjordene til fiskeværerne, og fiskerne ikke hadde eller ville ha annet enn fersk agn av sild, eller lodde fra Finnmarks-fjordene eller Vefsn-lodde, da var det undertiden en svær kamp for å få agn når damperne kom på havnen. Da stod der folk og ventet på hver höyde og holdt utkikk. Var det mørkt, lyttet man nöye efter skipsets signalpipe.

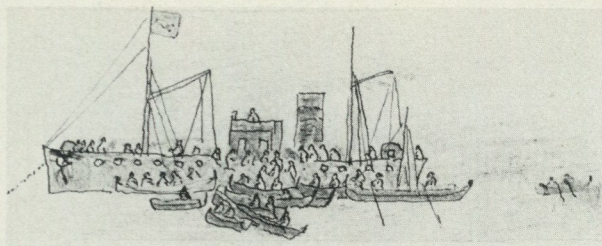
I gamle dager spurtes ikke, som nu, efter endt fiske om hvor mange tusen fisk pr. båt, men om hvor mange

5. Åttringar rör ut
på Lofot-havet. Fot.
Wilse 1928.

6. Fisken slöyes.
Svolvær, Lofoten.
Fot. Wilse 1936.

7. Fiskerne kjøper
agn av en agnsild-
damper.

tønner lever (etter gammelt sagn: hvor mange kleppeskaft har de slitt ut på den og den båt?). Fisken teltes på storhundreder – 120; et enkelt hundre kaltes for et «spigarhundre».

Mangen gang var det en trist og hård törn for fiskerne når avlandsvinden – nordenvinden – og snekave rök orkanaktig opp. Da måtte de små båter med små seil krysse på vinden, med liten avanse. Og det hendte at de måtte holde unna vinden og kom til andre rorvær, eller helt innover Vestfjorden. Mange ulykker hendte undertiden også. Et sagn fra Bogan i Vest-Lofoten forteller: En femmanns båt (med line) rodde en dag på sjöen, da det kom et troll opp gjennom sjöen og stakk hodet opp gjennom vannflaten. Det vistes som et bart menneskehode. Da tok hövedsmannen luen av sitt hode og kastet til trollet. Og trollet forsvant. Det andre år rodde den samme mann også

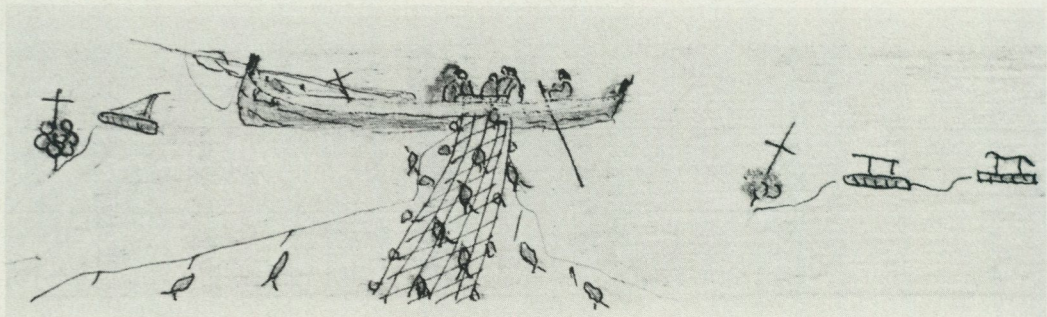
i Bogan. En dag var de langt ute på havet og skulle i lag med andre båter sette line. Da kom det samme troll opp og sa: «Det durer i vest, og det braker i nord. Ro på land du som ga meg huvo ifjor». Ja, de rodde og kom i land; men fort så rök det opp til en orkanaktig storm av nord, og mange fant sin grav i det våte den dag.

Ja fiskerne i gamle dager var meget overtroiske. De trodde meget på draugen. Ofte hørte de rop av draugen når han ventet uvær. Sjelden var det ikke at de banket sine sjövanter på en sten – eller som de mente var en sten – om kvelden i mørke, og at den bakefter rullet i havet. Ja da var det selve draugen som de hadde banket og rengjort sine sjövanter på. Og mange sagn er også om draugens nærgåenhet, både ute på fiske og hjemme; men i den senere tid forsvant draugen, og ingen har sett og hørt den.

Garnfiske

De store fembörings garnbåter var tungvinte å komme frem på med bare årer, og de ga seg nu god tid om morgenen. De fryktet ikke den ene for den andre, som linefolket, og de rodde först efter at flagget eller utrors-

8. En garnbåt
trekker garn, med
en line innviklet i
garnet.

signalet var heist. Linefolket sa ofte at garnfolket suget vesken godt av kaffegruggen för de rodde på sjöen. Det skulle hjelpe når linen var innviklet i deres garn.

På en fembörings garnbåt rodde 6 mann. De brukte i det minste 6 garn pr. mann, 36 garn i lenken, men de brukte også flere garn undertiden. I heldigste tilfelle kunne de få 500 til 1.000, ja opp til 2.000 fisk på lenken – ja endog mere – så man kunne fiske en god lott på ganske kort tid når fisket slo til. Men garnfolket fikk alminnelig færre sjövärsdager enn linefolket. I storm vant de ikke å trekke sine garn så lenge som linefolket trakk sine liner. Men senere begynte de å sette en trille på en jern-tapp foran på garnkorten, som ble kalt andöver, som holdt garnene lengere i korten, og kunne således trekke garn lenger i storm. Dette begynte linefolket også å gjøre på sine linekorter, hvilket var til lettelse og gagn for dem som satt og andövet.

I den eldre tid bruktes trekavl av seljeved til flöytning på garnene, men når den ble sjötrukken, måtte den ombyttes med nye, törre, og lagdes i små hauger på bergknauser til törnings. Men så ble det gjort forsök med tre-pel-flasker av skipper og fisker Hofstad, Hellesvik i Alstahaug, Helgeland. Flaskene ble godt tilkorket, men de viste seg ikke fullt tjenlige. Hofstad sendte så en modell av glasskavl til glassverket for å få den stöpt. Kavlene ble senere tilblåst på glassverkene i mengder, men de befantes allikevel ikke hensiktsmessige, av den grunn at det nökne glass var utsatt for snart å slås sönder. Dette ble siden forandret, – de fikk en

masket hue på, og fremdeles brukes de i alle störrelser.

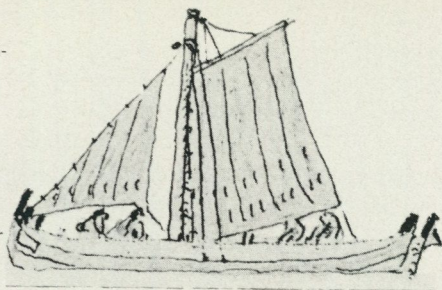
I 1890-årene og utover begynte de å bruke smågarn – små torskegarn – med små kavler på. Disse smågarn ble först brukt av noen småbåtsfiskere som fisket i Lofoten tett ved land. De hadde garnene dels flytt med neverruller istedenfor kavler, og de fisket godt grunnet billig utrustning. Så begynte flere og flere å bruke den slags kavlede garn, og de fisket godt der hvor man ikke kunne få fisk på annen redskap. Nu kunne man bruke åttringen til garnbåt med 4 mann, og nu kunne man òg söke på innerste egg efter fisken. Åttringen ble nu omrigget med sneseil, flere og flere år efter år.

De förste som begynte med smågarn, fisket godt. Men især i 1905 og 1906 skulle massen av folket utruste seg med smågarn på Lofoten, så der ble slik efterspörsel efter tråd at fabrikkene ikke kunne skaffe efter ordre. Som fölge derav ble tråden både av dårligere kvalitet og dyrere, som alt tauverk ble dyrere.

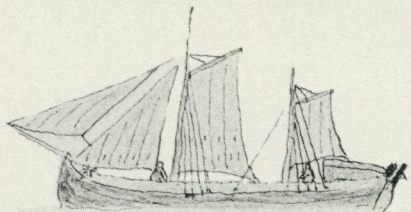
Seilföring

I den gamle tid bruktes råseil på alle Nordlandsbåter, ja også på staværingsbåter. Men i 1906–07, også litt för, begynte litt efter litt sneseil å ombytte råseil på åttringsbåter, som noen år i forveien (fra 80-årene) var gjort med femböringen; og det var i femböringens siste dager de satte to master i båten med mesanseil, og på formasten sneseil og storseil. Men de kunne ikke så godt brukes under garntrekkingen i Lofoten som under finnmarksfisket og andre seilturer. De seilte bedre med sneseil enn råseil.

9. Femböring som
er omrigget fra rå-
seil. Den har to
master i båten med
mesanseil, og på for-
masten sneseil og
storseil.

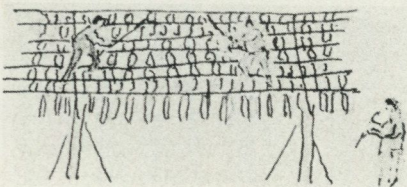

10. Åttring omrigget
med sneseil.

På den råseilende femböring måtte en eller to mann sitte ved årene og andöve efter garnene. Men når det ble sneseil på femböringen, satte de mesanseilet til, og det andövete båten frem efter garnene. I öyemed for finnmarkfisket satte de brede, vann-tette finkenett utenpå vaterbordene – fra stavn til stavn – som ble kalt for Vardöriper. De gjorde båten mer lastedrektig og vernet mer for sjöskvett når båten var lastet med fisk eller annet. Det begynte først å bygges i Vardö for loddefisket i Finnmarken, og ble gjort på alle de i fisket deltagende småbåter også, og til efterligning også på Helgeland.

Sneseil anvendtes nu i alminnelighet også på mindre båter til hjemmebruk efter 1900.

11. Fisken på
hjellen telles.

Vi forlater nu seilomriggingen og dens utvikling foreløpig, og vender tilbake til fiskernes drift for övrig. Enhver kan vel forestille seg fiskerflåten seile ut om morgenen i 1860-70-årene til sine fiskefelter i Lofoten og andre rorvær, utelukkende bestående av råseilbåter – og senere delvis av sneseilbåter – og nu i det 20. århundre, hvor en helt annen båttype er innført, med sneseil, og hvor motorkraft er innsatt, der driver båten frem mot vinden, og kan således overflödiggjøre både seil og årer.

Lofotfisket är slutt

Når sommermål kom, ansås vinterfisket slutt, især for Öst-Lofoten, og da var leiekarene fri. Da hadde de tjent inn for sine 18–20–25 dalers hyre, samme som 72–80–100 kroner og alt fritt. Dog senere i tiden betaltes storhyre med 30 daler = 120 kroner og alt fritt. Men i Vest-Lofoten fisket de lenge utover våren, kunne hende hele april, og enda lengere i Röst. Leiekarshyreene var vel også større, eftersom det ble lengere tid, og dels kunne leiekarene holde seg selv med törmat-kost, som det ble tatt hensyn til.

Når de nu var ferdige med fisket, og gjorde seg da ferdig på hjemreise (hjemskåra) eller på Finnmark-tur, måtte de nu telle fisken på hjellene sine. Da stod en mann med et tre-stykke, helst avbrukket tönne-bånd, og skar med en kniv for hvert tju, eller 20-tall, som de varslet om, de som stod på hjellen og tellet med en stav i hånden. Det som ble skåret i, kaltes skårakjevlet.

Der teltes alltid på storhundreder (120) for frakten sin del; men fisken

Johan Slåtterøy:
På skreifiske og
markedsferd i Nord-
Norge 1870–1900

12. Fisken henges
på hjell. Reine, Lo-
foten. Fot. Wilse
1924.

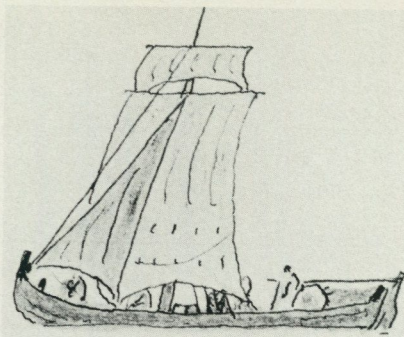
solgtes efter vekt i Bergen, med fra-
drag i dörslag (6 mark på vågen).

Når fisken var tellet på hjellene,
förte de sine rogn- og levertønner om

bord på sine fraktejekter for å föres
hem. Leveren måtte de hente igjen
fra jekten og brede (smelte) til tran
og igjen helle på tønner og frakte på

13. Rogn legges i
tønner. Lofoten.
Fot. Wilse 1936.

14. Staværingsbåten
på Lofot-tur.

samme jekt til Bergen sammen med rognen, i vårstevnen. Men allerede i 1800-årene solgtes både fisken til dels, og all rognen og leveren i Lofoten på litervis til oppkjøpere, og oftest til mellommenn som kjøpte for damperiene, som dampet leveren til medisntran og sendte rognen til Bergen. Det ble således efterhånden slutt med Bergenshandelen for fiskerne selv.

Nu var brukelig at alle skårer måtte plukkes før de reiste hjem av Lofoten. Det var ungguttene som kaltes så i det første år de var i Lofoten. De måtte gjøre hans, det er: holdt brennevingilde, kokte toddi eller punsj, spilte fiolin. Helgelenderne plukket sine skårer i slutningen av fisket. Men staværingene brukte å gjøre det efter ankomsten til Lofoten, før de begynte fisket. Når ungguttene hadde gjort sin hans, kunne ingen kalle dem skårer lenger. De andre på båten og i bulaget skoet hansen, det er: deltok i utgiftene.

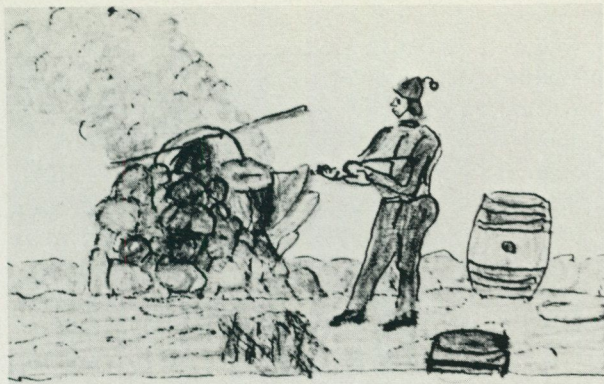
Hjem fra Lofoten

Inntraff ikke påskehelgen altfor tidlig på vinteren, sluttet nu alminnelig de som skulle reise på Finnmarken, især hvis det viste seg skralt med fisket og der inntraff sydvestlig vind;

og den gode bör benyttet også nordlendingene seg av, de som hørte hjemme nordenfor Lofoten. Og som oftest inntraff i og omkring påsketider sydvestlig vind, som ofte kunne blåse vel meget, og som kaltes for nordlendings-rien.

Undertiden inntraff denne nordlendings-ri – de sydlige vinder – i samme tid som sydfarerne (helgelendingene og de fra forskjellige steder sønnenfor Lofoten) skulle seile hjem. Men da var de utilfredse og ventet med stor lengsel på nordenvinden. De kalte en sådan ventetid for en ratatid. Der var ikke skikk på noe, sa de ofte. Men når vinden kom av fjella – det er nordenvind eller nordvest – og den var alminnelig i styrke, ikke for sterk, da var de ikke sene om å gripe efter kistekjørelene og dra til båten og pakke sammen alt sitt tøy, og tok gjerne til å seile på Vestfjorden når natten ble i vendingen, sa de. Og ble vinden fremdeles føyelig, seilte de så vel natten som dagen inntil de kom hjem, hvor de i hvert enkelt hjem ble mottatt med glede. Og i hjemmene hadde vel husmoren ventet også med lengsel, og for lenge siden stelt til god mat som nu sattes på bordet til dem. Og i de nærmeste dager efter hjemkomsten ble de av naboer og kjendinger budt velkommen fra Lofoten og ofte spurt om hvor godt fiske de hadde gjort og om hvor mange tønner lever de hadde fisket.

Inntraff det nu en god bris av nordenvind i noen døgn, var befrakterjektene heller ikke sene om å komme hjem. Og efter noen dagers forløp ble det nu den såkalte oppskiping, det er: de hentet sine levertønner i land for å brede til tran, som atter

15. Leveren smeltes til tran.

skulle sendes med samme jekt til Bergen i vårstevnen.

Den såkalte lysbreding (transmelting) måtte utføres på törværsdager. De hadde sine stengruver oppmuret nede ved sjøhusene ved strandbreden, som de hadde sine tønne- og halvtønnegryter hegnt over ilden i, litt over halvfylt av lever som skulle bredes til tran. Tranen ble i 3 sortiment – blanktranen ble den første av leveren i tønnene; den brunblakke ble fløyttet (skummet) av gryten når leveren var i oppkok, og den brune tran kom når leveren ble brent til stenbrent grugge, som ble godt avpresset. Tranen ble helt på nye eike-

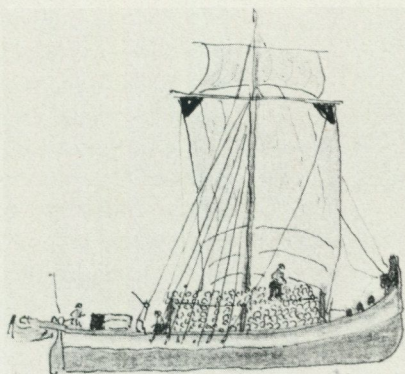
tønner og sendt til Bergen, til hver sine kjøpmenn.

Der var på noen steder mange sådanne ildsteder, især når det var flere båtlag som skulle brede tran, og hele båtmannskapet måtte være behjelpelig. De som ikke var hjemme, måtte leie for seg, eftersom de alle hadde sin andel deri.

Straks de nu var ferdig med tranbredingen om våren, seilte befrakterjektene til Bergen til vårstevnen, lastet med tran og rogn og hva annet de hadde å sende til Bergen. Ethvert båtlag hadde sin föringsmann med, eller én föringsmann hadde flere båtlag. De ivaretar deres varer i utsalg og innkjöp. Hvert båtlag hadde sin kjøpmann, eller én kjøpmann hadde flere båtlag. Enhver fikk de varer han skrev efter, og föringsmannen tok dem i forvaring om bord og hjem mot en viss godtgjorelse (föringsparter).

Når jektene nu kom av Bergen, med varer og penger og medfulgt regning for hver parthaver, så bar det til å seile til Lofoten og ta hjellfisker der for å seile til Bergen med (höststevnen). Reisen til Lofoten kaltes for fiskehenting, eller fiskeferden. Jektens eier måtte selv betale sitt mannskap hyre og leie folk i Lofoten til å ta ned fisk av hjellene i lag med sitt mannskap, når det trengtes. Hvert båtlag betalte frakt til jektens eier.

Men allerede i 1880-årene var det slutt med leverbredingen. Som för nevnt begynte nu fiskerne å selge i Lofoten straks de kom av sjøen og fikk fisken sløyet, både leveren og rognen. Og med befrakterjektens antall svant det nu efterhånden inn.

16. Befrakterjakt på veg til höststevnen i Bergen.

De som var igjen, kunne ikke gjøre mere enn én stevne til Bergen om året, nemlig höststevnen, med rundfisker fra Lofoten, da nu både trannen, røgnen og fisken av hjellene ble sendt med dampskip, eller med forskjellige farkoster som ble slept av dampskip.

Juksafiske på Finnmarks-kysten

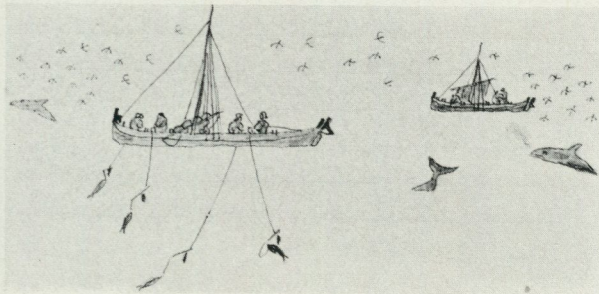
De som reiste fra Lofoten til Finnmarken, hadde i gamle dager hårde turer i åpen båt, især før de begynte å bruke hus over bakskotten. De tjeldet med seilet i fremskotten om natten. Storm, frost og snekave inntraff ofte. Jo lenger mot nord, jo strengere vinter, om det enn kunne være vårlig i Lofoten og sydover til Helgeland. Og de måtte opp i land ved strandbredden og koke sin mat og kaffe. De gamle fortalte at det hendte de måtte flytte ildsted 3 ganger for springfloden før de fikk kokt; men senere når de begynte å bruke hus på båten, ble det nu bedre i så henseende. Alminnelig var det de store femböringer de seilte den lange og hårde vei på; men det hendte også de seilte på åttringer. Men i den senere tid, i 1880-årene, reiste Finnmark-fiskerne alminnelig med dampskipene fra Lofoten, og fikk da enten leid fiskerbåter oppe i Finnmarken,

eller hadde sine egne båter der fra før, eller tok sine åttringsbåter med på dampskipene, som oftest ble overfylt av fiskere; og med båtreisen til Finnmarken ble det således slutt.

De gamle Finnmark-fiskere hadde ved hjemkomsten mange hårde tårn å fortelle om. Der kunne inntreffe et godt loddefiske, men samtidig kunne også inntreffe et hårdt værforhold, som oftest storm, frost og snekave. Men det gjaldt nu ikke å kure for været, men fange i land så meget fisk som mulig for å få en god lott hjem. Det gjaldt nu om å være sterk til å våke mens juksafisket stod på. De gamle fortalte at de våket hele uken til de sovnet inn under arbeidet med fiskeslöyingen i båten; men da hadde de fisket for sine 50 daler pr. mann den uken. Noen fisket full last i båten, reiste i land og kastet fisken i sneskavlen og rodde på fiskefeltet igjen, og således holdt de nu på mens kreftene rakk til. Men sterk kaffe måtte de ha innimellom når de var på land med fisken; men de gav seg ikke tid til å sove. Kaffen kviknet dem opp, sa de. Men kom nu sterk kuling og landligge, fikk de nu både prikuvere sin fisk som de hadde i sneskavlen liggendes, og fikk sove ut, alt efter landliggens varighet. Men stod godværet lenge på, og der foregikk godt fiske, ytret vel sövnen seg ved den minste pause.

Ute på fiskehavet lå båten og reiet (gynget) for ström og vind, mens alle mann i båten stod og jaget med sine håndsnører, som kaltes juksafiske, og drog i heldigste tilfelle fisk mens de vant. Ble det nu mislig med fisket på den plass de var, heiste de seilet og seilte på en annen plass mens hval-

17. Juksafiske på
Finnmarkshavet.
Hval følger loddestimene.

fisken bleste rök opp av vannet rett som det var.

Siden de begynte å bruke hus over båtens baskott, var det mere bekvemt. Nu kunne de koke sin kaffe ute på havet og ta seg en sövnur når fisken ikke bet og været var rolig. Men gjerne måtte én mann smått prøve med sitt dypsagn, thi fisken var lunefull. Og bet den, måtte de andre purres ut av huset. Det gjaldt om ikke å forsove seg og forsömme noe.

Men allerede i årene omkring 1895 kunne man se femböringens båttype, også i omrigget stand, fullstendig forsvunnet av fiskerhavet. I dens sted kom seilsköyter med 2, 3 og 4 doryer, med linefiske for öye. Disse seilsköyter ble fra 1900-årene mer og mer alminnelig forsynt med motorkraft, som andre fiskere klaget over i den første tid. De mente at motorlarmen skremte fisken, iallfall for Lofotens vedkommende. Men selv de ivrigste motstandere fikk seg motorer i sine båter for å konkurrere med de andre ute på fiskehavet, uansett om for tjenesten sluktes av utstyrets utgifter.

I den eldre tid ble juksafisket drevet hovedsakelig fra april til midten av mai og til dels utgangen av mai. Det var lite utstyr, og et meget lönnsumt fiske. Line var lite brukt, og slett ikke så langt utpå havet. De som lå bare vårfisket, kom hjem til våronna, mens de som drev sommerfiske, kunne komme hjem til olsok. De byttet med russen, i fisk og varer, så som russerugmel i 9 og 10 punds mattesekker, dessuten havregryn og tøy, av trefang russerboller, osv.

Helgelenderne og de folk som var sønnenfor Lofoten, sökte mest til de östlige Finnmarks-vær, især Vardö,

mens de nordenfor Lofoten mest sökte til de vær som var vestenfor Mehamn. Noen år, når fisket ble slutt for Öst-Finnmarken, reiste noen over til russe-kysten og fortsatte loddefisket. Men i 1880-årene, dels för, har juksafisket vært skralt, og ble det nu år for år. Den masse hval og lodde som för sökte under Finnmarks-kysten, kom ikke, og således fulgte ingen fisk. Mange år måtte fiskerne reise hjem med liten eller ingen lott. Folket klaget og påstod at årsaken lå deri at hvalen ble utryddet av hvalfanger-skipene.

Markedsliv

De som sökte Finnmark-fisket, var gjerne sådanne folk som intet eller lite hadde å vareta hjemme, f. eks. gårdbrukernes drenger og hjemmeværende sønner og löskarer, men også andre som så seg utkomme.

Unge gutter ville gjerne komme seg så betids hjem at de kunne komme på Bjørnsmarkedet for å ha litt moro, og ikke var det så vont der å få seg en martnanskjæreste.

Sleipnes- og Stokmarknes-martnan var de første som begyntes med 8 dagers mellomtid, – når de var ferdig med det ene, så kunne de reise på det annet.

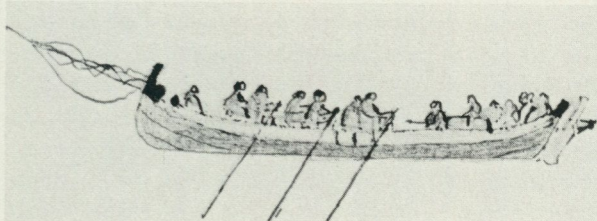
En mengde handelsfarkoster, især rå-jakter, helst fra Trondhjem, begav seg betids på markedstur for å komme i tide til stevnet for å omsette sine varer. Disse kaltes av nordlendingene for bysborgere. De hadde ord for å ha held med seg til å få sydlige vinder – som ofte inntraff – når de skulle nordover til markeds plassene.

Åtte dager efter Stokmarknesmarkedet begyntes Bjørnsmarkedet.

Mange byborgere kom ikke lenger nordover enn til Bjørn. Bjørnsmarkedet var hvert år i begynnelsen av juli. I uken før markedet – torsdag, fredag eller lørdag – reiste de som tenkte å kjøpe nye båter hos ranværingene på Bjørn, thi de var allerede kommet dit med sine båtlagre, og kjøperne måtte passe på før de beste båter ble utvalgt og utsolgt. Båtprisene var meget lavere i fortiden enn nu, f. eks.: en kjeks (føringsbåt) kostet 16–18–20 kroner, eller alminneligst 5 daler, og de større båter stod i forhold derefter. Har nu ranværingene gjort et godt vinterfiske i Øst-Lofoten, ja så kunne man treffe på høyere båtpriser. Men var det derimot smått, manglet de pengar og så seg nødt til å selge sine båter billig. Det gjorde båtkjøperne beregning på. – Men senere i tiden, når Rana fikk den store bergverksdrift, og dens befolkning fikk anledning til å tjene penger, bygdes båtene i fåtall, og prisene ble strammet opp.

Søndagen før markedsdagen kaltes for martnanssøndag. Da var det at folket mest reiste, helst utpå eftermiddagen og kvelden. Ungdomen skyndte bare på for å komme seg på markedsplatsen. Da var det mange befolkede båter å se. Ofte inntraff norlig vind og strøm mot sør. Da fikk de tung anror (roing i motvind), de som bodde langt søndenfor Bjørn.

18. Båt på veg til
markedsplatsen på
Bjørn.

Med det føltes allikevel ikke så tungt til Bjørn som på hjemmeveien fra Bjørn, nei da var de trette og ville ingen anror ha.

Når de kom til markedsplatsen, var der allerede forsamlet en myldrende menneskemasse, og en sammensurret lyd av forskjellig musikk. Og karusellen svingte seg rundt, fullsatt av piker og gutter i alle vogner og trehester, i 5 minutter hver gang, 10 öre pr. mann. I vognene under karusellens vide overdekk satt gjerne gutter og piker par om par. Guttene betalte for pikene, som ofte ba om å bli bekostet deri. Når 5 minutter var omme, ville Bård Andersen fra Trondhjem – eller som han kaltes ved ökenavn: Bård Hund – som en tid var innehaver av karusellen på Bjørnsmarked, gjerne ha stoppet og med sin krökne hånd motta penger av den nye besetning. Undertiden kunne en eller annen unggutt henge seg fast på karusellen under farten. Men da lyste Bård Andersens öyne som krytstall, og han forsökte av all makt å få ham vekk.

I den trange gate strömmet en myldrende menneskemasse frem og tilbake. Forskjellige handlende og gjöglere satt i gaten hvor folket i sær stoppet opp. Var det tört vær, ble det hvirvel av stöv; var det regn, ble det på forskjellige steder i gaten å vade i dynd og få tilsölte klær.

Fra tirsdag fikk alle butikker handle, som inntil da måtte holdes lukket grunnet politiets bestemmelse. Kl. 8 om tirsdagmorgen gikk vakt-skuddet – salutten – til signal på at nu kom brennevinsbodene opp, og handel satt i gang. Ja da ble kallene glade, og likeså guttene. Da stakk

kallene kaggene under armen og ruslet av sted for å få dem fylt, og dessuten kjøpe seg en halvpel eller pel for å smake på sorten. Ofte ble det nu så at før de kom derfra, ble de både pratsomme og muntre og ustø i sin gang. Guttene tok gjerne pikene med seg og gikk på salen over boden, Frøseth- eller Selsbaksalen, og plasserte seg ved bordene for å nyde öl og vin, eller hva de ville ha, likesom den ene kjenningen spanderte på den annen. Der var en surrende snakke-lyd der inne. Dessuten var der mange öl- og vinutsalg, og flere danseboder hvor piker og gutter fikk ta seg en svingom.

Nede i fjæra stod ranværingene og falböd sine nye båter og annet trefang av forskjellig slags, og gjerne kjøpte de saltet fisk. Sei var de glad i, og likte den godt om den var sur.

Den meste del av nybåtene var allerede utsolgt i uken før markedet, men enda kunne en del være tilbake, og dels kunne en del bli usolgt, som ranværingene måtte føre med seg hjem igjen, – det var nu avhengig av pengetidene iblandt folk.

Allerede onsdag ettermiddag eller kveld begynte mange å reise hjem. Men mange var ennå tilbake og mente å gjøre en billig handel mot slutten. Thi det lydde gjerne så: når dölene pakker i hop, selger de for godt kjøp. Folk sparte i alminnelighet

penger sammen til markeds for der å gjøre sin største handel og få det billigst der. Thi i bygdene omkring satt få handelsmenn som konkurrerte med hverandre, men på markedet var konkurranse nok. Man tok da gjerne efter utkomme, største kvantum av hvert til husbehov, såsom kaffe, sukker, tobakk, mel, tøyer osv. Melet var pakket i nye tønner, ikke som nu i sekker.

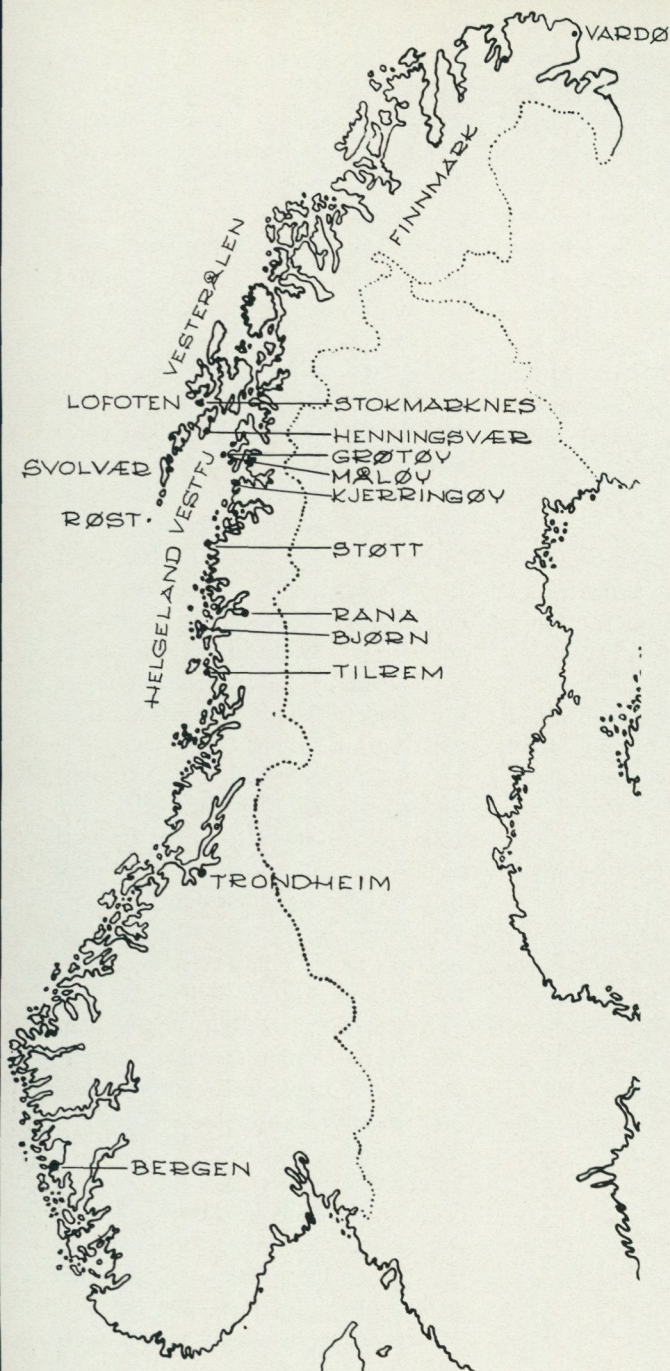
Når martnans-folket kom hjem, gledet de hjemmeverende seg, både voksne og barn, på å få martnans-godt, som pikene tigget guttene om på selve markedsplassen. Martnans-godt bestod gjerne i det som smakte søtt og godt i munnen: feit, tørr kveite (som var 6 skilling marken), eller peppermynte, eller söt bakerivare, og en dram god skjenk osv.

De følte seg nu gjerne trette og øre i hodet en tid efter hjemkomsten, især ungdomen, som ikke hadde god råd til å forspille den glade markeds-tid ved å sove. Der var heller ikke noen god sovero å få under tjeldene på grunn av den store ferdsel og lyd av forskjellig slags. Tjeldene var kvelvete båter og seiltelt, som var side om side langs hele stranden nedenfor markedsplassen.

Åtte dager efter Bjørnsmarked var marked på Tilrem. Der var også nye båter å få kjøpt, men båttypen var ikke likedan som i Rana. De båter som bygdes i Bindalen, var gode sjö-båter. Der bygdes også små og lett-vinte toromskjekser, som var lette å ro og gode å seile, men hadde det ord på seg i den første tid at under ulykkestilfelle var de intet å berge seg på, og på dem gikk mange menneskeliv tapt.

19. Husvær på
markedsplassen: en
hvelvet båt og et
seilt-telt.

Til Tilremsmarkedet ble den meste ederdu solgt, men også en del på Bjørnsmarkedet. Men efter Tilremsprisene fikk man rette seg senere, hos handelsmennene som kjøpte ederdu.

Kommentar

Fortelleren, Johan Beck Slåtterøy, ble født i 1853 på husmannsplassen Skarvøy, ca. 3 km. nordvest for Alstahaug prestegård på Helgeland. I året 1900 overtok han husmannsplassen Slåtterøy under gården Sørøy i Alstahaug. Her bygde han selv hus, av ilanddrevne materialer fra en russisk lastebåt som forliste på Helgeland-kysten på reise fra Arkan-gelsk til Hull med trelast.

Familien hadde 8 barn (den eldste sønn druknet i 1904 på kirkeferd til Herøy kirke). Etter hvert som sønnene vokste til, ble de med faren på lofotfiske. Selv hadde han vært lofotfisker all sin dag.

Johan Slåtterøy har for sin tid vært uvanlig skrivefor og har bl. a. ført dagbok. Den beretning som gjengis her i utdrag, er skrevet på hans eldre dager, visstnok i årene henimot 1914. Manuskriptet, som tilhører Norsk Folkemuseum, er illustrert med forfatterens egne tegninger. Den normalisering av tegnetting og rettskrivning som er gjennomført i beretningen, har bl. a. ført til at forfatterens karakteristiske (men aldri konsekvent gjennomførte) apokopering – og enkelte andre nordlandske eien-dommeligheter – må savnes. Men ellers er språkføringen hans egen. – Noen mindre redaksjonelle forandringer er ikke markert i teksten.

Reidar Kjellberg

Minner fra en norsk vestlandsbygd på 1880- og 90-talet

Begge mine foreldre var fra Nordfjord. Min far, Peder Andreas Rasmussen Kirkhorn, var født i Hornindal i 1836. Min mor, Johanne Hansine Jørgensdatter Langeland, kom fra Nordfjordeid og var født i 1838.

Min fars foreldre begynte som bønder, men endte på en mager og steinfull husmannsplass. Farmor, som var født i 1810, levde til hun var 102 år, trass i at hun var oppfôdd på barkebrød. Hun leste alle sine dager uten briller. Min mors foreldre var gårdbrukerfolk.

I 1864 bygslet mine foreldre plassen Rabben under gården Kirkhorn, og der er jeg født og vokste opp.

Husmannsplassen og familien

Til plassen hørte ca 20 mål jord, som var mager og full av stein. Far overtok plassen helt udyrket, og vesentlig med egne hender brøytet han og dyrket 8—10 mål. Han betalte 130 daler kontant for han begynte å rydde bruket. Årlig skulle han svare seks arbeidsdager og mor tre. Dette var aldri effektivt, da bonden stadig skyldte far penger for utført snekkerarbeid. Daglønnen var ca 1 ort = 80 öre, tror jeg. Dertil kosten.

I sommerhalvåret drev min far som bygningsmann på forskjellige steder fra Ålesund og helt til Lofoten. Han reiste som regel straks våronna var

unnagjort. Slåtten måtte besörges av kone og barn og med litt leiehjelp. All gjødsel ble dradd ut uten hest, og alt høy ble båret inn. Litt ekstrakhjelp ble nødvendig, men far leide alltid av folk han hadde penger til gode av – aldri av bonden. Far anså håndverket som sitt hovedyrke. Plassen fikk hans arbeidskraft når det var mulig for andre gjøremål, og den dyrkede jord var holdt i god stand. — I vinterhalvåret snekret han, og hadde da tre, til dels fire, læregutter. Disse betalte en krone måneden i «skolepenger». Der ble forarbeidet møbler av forskjellig slag.

Mor arbeidet bare noen få ganger for bonden, og da var barna så store at de kunne rusle omkring selv. Ellers var mors arbeid som for alle gifte kvinner på den tid: stelle fjøs, reparere klær och lage mat. Klesvask og renhold ble utført av henne. Dertil strikket hun alt som trengtes til hele familien. Om vinteren spant og vevde hun alt som trengtes til klær, skjorter og undertøy. Ulltøy (undertøy) sydde hun for hånd, skjorter likeså, mens overtøy ble sydd av en kvinnelig skredder som kom i huset gjerne én gang om året. Ulltepper og åklær ble vevd av mor. Hun hadde aldri leiehjelp.

Vi var fire barn, tre gutter og en jente.

1. Hornindalsvatnet, Sogn og Fjordane. Fot. Lindal 1888.

Mine to brødre husker jeg lite til fra barndomshjemmet. Da jeg ble født, var min eldste bror (Jørgen) på seminaret. Han døde som skoleinspektør i Eidsvoll i 1920. Bror nr. 2, Rasmus, reiste til Amerika 17 år gammel, da jeg var 2 år. I Amerika hadde han god framgang. Han var innehaver av den eneste forretning i Rustad, Minnesota, hvor han solgte alt mulig: kolonial, manufaktur, sportssaker og landmannsprodukter. Han forærte byen jord til kirke og skoletomter. Dertil hadde han en farm utenfor byen, og i 1920 stiftet han sin private bank.

Min søster Johanne var 7 år eldre enn jeg og reiste til Amerika straks hun var konfirmert. Da jeg besøkte

henne i 1950, hadde vi ikke sett hverandre på 57 år. Hun hadde styrt huset for min bror til han giftet seg, og selv giftet hun seg med byggmester Ole Flore, som også stammet fra Nordfjord.

Hus og daglig underhold

Alle hus på plassen var bygd av far for egne midler. De var således hans eiendom og ble da selvfølgelig holdt i orden av ham.

Der var tre hus, ett for beboelse, og dessuten eldhus og låve med fjøs.

Stuebygningen var ca 60 m² og inneholdt en stor stue, en kove (senere brukt som kjøkken), en liten gang, et kammers for alle slags klær, og et kammers for matvarer. I 1897 ble

2. Stue og låve på husmannsplassen Kallen, Innvik, Sogn og Fjordane.

huset påbygd tre stokkeomfar i høyden, slik at der ble bra plass i andre etasje. Der var gode kjellere under stuen og koven.

Innboet var nokså standardisert, og ikke stor forskjell på husmannens og bondens utstyr.

I stuen en dobbeltseng, et stort bord og langbenk, fire småstoler og en lenestol. Det siste var ikke alminnelig, selv på gårdene. Som oppvarming tjente en stor kokeomn, som slukte en masse ved med lite varmeeffekt. Denne ble i mine guttedager byttet ut, og der kom en bra etasjeomn. Omnen på kjøkkenet ble erstattet av en komfyr.

Far og mor hadde fellesseng, og jeg delte seng med min 7 år eldre søster

til jeg ble 5 år. Om vinteren hendte det ikke sjelden at jeg måtte dele seng med en eller annen av fars snekkertilæringer. Dette medførte et par ganger at jeg fikk utøy på meg.

Den store stuen var om vintermånedene snekkerverksted. Der kunne da bli plassert opptil fire høvelbenker. På kjøkkenet fantes fem større og mindre gryter, i eldhuset en stor koppekjele på ca 100 liter, som bruktes når der ble brygget til jul. I stuen ingen potteplanter. På veggene to bibelske bilder, og boksamlingen bestod av en bibel og Linderots huspostill, som jeg ikke var begeistret for. Jeg måtte nemlig lese søndagens evangelium før vi gikk i kirken, og Linderot skrev side opp og side ned

med mørke svovelprekener, og mer enn én kveld lå jeg våken av helvetesfrykt. (12 års alder.) Det hendte at mens jeg måtte sitte og lese Linderot, gikk kamerater utenfor og blistret på meg. For å bli fortere ferdig, fant jeg det praktisk å ta to blad når jeg bladde om; men det måtte omhyggelig forberedes så det ikke ble oppdaget. Engang var jeg svært uheldig med å ta to blader, idet jeg derved kom ut i neste søndags evangelium.

Kostholdet var svært enkelt. Til frokost flattbröd, spekekjøtt og gjerne kalde poteter. Middag: Gröt med surmelk. Nonsmat (kl. 16): Spekesild, flattbröd, nykokte poteter og surmelk. Aftens (ved 21-tiden): Oppvarmet gröt fra middagen, oppskåret i skiver og varmet i sur melk. Alle hadde sin egen, merkede skje, som ble vasket en og annen gang. Gafler ble ikke brukt. Vi fikk alltid nok av den mat som var. Vi kjøpte aldri mel, men korn som far malte selv. Kjøpte aldri noe hos gårdbrukeren. Vi hadde aldri støtte av noen art, og min far var en tid bygdens største skattyter. Han hadde da 16 kroner i skatt.

Klærne ble alltid sydd hjemme av en kvinnelig skredder. Undertøy ble spunnet, vevd og sydd med hånd av min mor.

Sko ble laget av en skomaker som reiste fra hus til hus, og det ble brukt hjemmegarvet lær.

Vi hadde vanlig tre sett klær: *kirkeklær*, som ved hjemkomsten fra kirken ble byttet med *helgaklær*, der-til kom *arbeidsklær*. Alle skjorter ble sydd for hånd, av husmoren.

Vi avlet de poteter som trengtes, litt korn og resten høy. Vi hadde mange bærbusker, som min eldste

bror plantet etter han var blitt lærer. Dessuten tre epletrær som aldri bar frukt, samt en del kirsebærtrær, som var ganske riktbærende. Vi solgte atskillig ripsbær, og prisen var 5 öre literen. — Om sommeren solgte vi også litt melk, 10 öre literen. — Så langt tilbake jeg husker, hadde vi tre kuer og fem til åtte sauer. De var alltid velfødde, og det var ikke alminnelig den gang.

Dramatikk i arbeidet

Til dyrene ble hentet for på idag ukjente måter. Fjellslått med opptil over en mils transport. Selvfølgelig seterslått også. Da far kom i 55 årsalderen, fant han ut at det var bedre å bryte mer ny jord hjemme enn å fare land og strand etter dyreføde, og da med henblikk på kommende dager da alderen ville hindre fjellslått.

Vi hadde beiterett til alle dyr i fellesbeite både i skogen og på fjellet. Vedrett i bondens skog etter anvisning, men måtte ta brenselet høyt oppe og i farlig terreng.

Det var alltid en spennende og urofylt tid når vinterveden skulle hugges og transporteres så langt ned at den kunne kjøres. Når veden var felt høyt oppe i fjellet, måtte den trekkes frem på et stup hvor den ble kastet utfor. Så var det å slite den fra hverandre og dra den frem på en «løype». Her ble veden (risveden) lagt sammen omtrent som et lass, tett frem på utforrennet. Så galdt det å få «lasset» på glid, og far kastet seg da oppå og satt og styrte det hele så det ikke skulle fare bort i skogen og henge seg opp. Farten ble ikke liten, og i de fleste tilfelle gikk lasset helt ned til kjörbar vintervei. Jeg satt

3. Høybæring, Geiranger, Møre og Romsdal. Fot. Wilse 1926.

lengst bak i lasset og syntes det var veldig moro, for strykende gikk det.

Hösten 1893 gikk det imidlertid galt. Når trærne var kvistet, ble stokkene sendt utfor én for én. Vi hadde en ganske stor bjerkestokk som skulle sendes utfor. Far stod ved forenden med en håndspik (spett av tre) for å få stokken på rett vei. I det samme stokken vippet utfor, slo den bena unna far, som ble revet med utfor. Jeg stod og så på at han gikk rundt to eller tre ganger i løse luften. Jeg satte utfor, men hvordan jeg klarte å komme helskinnet ned, er meg fremdeles en gåte. Da jeg kom ned, lå far besvimt og blodig med hodet i en snöfonn. Hadde han reist ca 20

cm lenger, ville han ha kløvd hodet på en spiss stein.

Heldigvis var der naboer som også holdt på med vedarbeid 4 till 500 meter lenger nord, og jeg skrek da alt jeg kunne om hjelp. De var hurtig på pletten, og vi fikk i fellesskap brakt far hjem og i seng. Prestefruen ble budsendt og kom og vasket ut sårene og forbandt etter beste evne. Å sende bud på legen var vanskelig. Først måtte en gå to og en halv mil (telefon kom senere), og når en så kom til Faleide, hvor legen bodde, var det ofte at han kunne være i Innvik, Oppstryn eller på en eller annen fjellgård. Lege ble derfor ikke budsendt. Etter denne hendelse ble det

4. Höyet ble lagt i en sekk og rullet ut for skrenten. Sandane-seteren, Bjerkreim, Rogaland. Fot. 1942.

umulig for meg å sove. Rett som det var måtte jeg opp om natten for å undersøke om far pustet. I denne tiden var jeg veldig nervøs, og da jeg senere forlot hjemmet, hadde jeg alltid en urolig tid om høsten inntil jeg fikk brev om at vinterveden var på plass.

Om våren hadde vi også et arbeid som ikke var uten faremomenter, nemlig når seterhöyet skulle hjem. Fra seteren var det så bratt att det var umulig å kjøre. Vi slo oss da sammen to og to naboer, for å kunne klare arbeidet.

Höyet ble lagt i meis, som var laget av tau og bundet som et stort nett med en diameter av nær 2 meter. Höyet ble stappet og tråkket så hardt

som mulig. Det måtte fraktes hjem på skaresnö, og vi måtte starte straks det var lyst om morgenen hvis der skulle være håp om å få höyet ned til kjørbart terreng for solen gjorde snöen blöt. På bar mark var det vanskelig, da terrenget var så fullt av skarpe steiner som skar av meisetauet, og dels store rötter hvor meisene gjerne hengte seg fast. Terrenget skradde ut mot elven, som gikk i en dyp klöft. Kom en meis ut av styring, kunne den fare på elven og ville da være tapt.

Meisene måtte slippes én og én et begrenset stykke om gangen, så farten ikke ble større enn at én mann greide å stoppe den. Når alle meisene var kommet én etappe, var det å begynne på nytt, slippe én og én meis for å samle dem på et nytt sted. Terrenget måtte vurderes og tas til hjelp. Hvis det var for sent på dagen og meiseförerne begynte å slå igjennom snöen, var det meget vanskelig å være snar nok til å fange inn meisene. For oss unggutter var jobben med seterhöyet en morsom sportslig begivenhet. Det skaffet spenning og god övelse i orienteringslöp. Vi trengte ikke dyre sportsplasser for å få herredömmе over kroppen.

Ökonomi og binäring

Når far var forholdsvis velstilt, var grunnen at han var ansett som en spesielt dyktig snekker, og derfor alltid hadde fullt opp av arbeid. En stor hjelp på ökonomien var det også at mine foreldre hvert år fikk 50 dollar i julepresang av min bror i Amerika. Disse penger ble aldri rört, men skulle stå til de ikke orket å arbeide mer.

At utvandrere støttet sine foreldre var den gang alminnelig, mens foreldreplikten opphørte når barnet var konfirmert. Jeg fikk gå et 12 ukers fortsettelsesskolekurs året etter konfirmasjonen; men de 4 kroner jeg hadde spart sammen, måtte jeg bruke til skolebøker.

Det var med husmenn som med bønder; økonomien varierte og berodde på ektefellenes dyktighet, arbeidsevne og arbeidsvilje. Gårdene i Hornindal er jo som regel små, og med datidens dyrkningsarealer — og hjelpemidler — var det meget vanskelig å leve bare av jordbruket. (Smørprisen var kr. 1,70 pr. kg.) Felles for gårdbrukere og husmenn var derfor at der trengtes litt fortjeneste ved siden av jordarbeidet.

De aller fleste — både bønder og husmenn — var ljåsmeder. Om vinteren var det hver morgen fra kl. 6 full musikk rundt omkring av slegger som danset på amboltene.

Smiene ble gjerne bygd en 50 meter fra den øvrige bebyggelse grunnet brannfaren.

En flittig ljåsmed klarte gjerne å lage en tylvt småljå pr. dag. Prisen var 35 öre stykket. Herfra måtte trekkes utgifter til jern, stål og kull.

Trekull brente de gjerne selv. De fór da høyt opp i skogen og hugg sammen bjerk til kullbrenning. Det ferdige trekull var lett i vekt og kunne derfor bæres på ryggen hjem.

En ung mann skulle gjerne prøve seg minst ett år på vinterfiske. Det hørte likesom med for å kunne være «fulvoksen» kar. De ble som regel med én til to vintre. De fant snart ut at det var tryggere å stå i en smie eller på et snekkerverksted.

Det ansågs da for å være sikrere også økonomisk å være bygningsmann. De kunne komme hjem med opptil 100 daler for en sommer, og 400 kroner var mange penger den gang. Der kunde kjøpes to hester for den sum. En ku ble betalt med 25 til 30 kroner.

Sosiale skiller

Det hendte at en husmann stod økonomisk sterkere enn bonden: men likevel kunne selvfølgelig den sosiale forskjell merkes. Og ved kirkegang var den ikke till å komme forbi.

Plasseringen i kirken var bundet av bestemte, uskrevne lover. Embetsmen, bestillingsmenn og prestens medhjelpere hadde sine plasser langs langveggene i koret. Prestefamilien (fruen og barna) hadde en egen inngjerdet stol til venstre i koret. Der måtte ingen andre enn prestefamilien og dens gjester sitte.

Bygdens lærere hadde en tilsvarende «innhegning» på den andre (høyre) side, hvor enhver som var lærer hadde rett til å sitte. Antakelig for å kunne være klokkeren behjelpelig med sangen, da orgel ikke eksisterte dengang. Jeg husker godt min mor forsøkte seg forsiktig frempå da jeg var blitt lærer og sa: «Du kan nå sette deg opp i lærerstolen du nå.»

Det gjorde jeg aldri, men hadde jeg hatt syn for hvilken glede jeg derved hadde skaffet henne, burde jeg visst ha gjort som hun ønsket.

Fra koret og nedover kom så bøndene, og der taltes da om Lødelmel-stolen, Fannemel-stolen, Taraldset-stolen osv. Lengst bak satt da husmennene.

Helt utelukket var det for en mann

5. Eldhus på hus-
mansplassen Kallen.
Fot. 1953.

å sette seg over på kvinnesiden. Like-
så for en kvinne å sette seg på mann-
folksiden (høyre side). Jeg husker
godt at da eldste datter av lensman-
nen i 1897 kom hjem med sin for-
lovede, og han satte seg ved siden av
henne i kirken, så vakte det både
oppsikt og alvorlig kritikk. «De måtte
da vel kunne være fra hverandre i
Guds Hus.» Når de så dertil gikk arm
i arm på veiene, så var skandalen
fullstendig: «De ville agere byfolk.»

Bygden var inndelt i gravlag. Det
var en viss sirkel med passe mange
oppsittere som hørte sammen. Alle
som bodde innenfor nevnte område,
hørte til og ble bedt både i gravøl og
bryllup. Ved begravelser skulle to til
tre mann av gravlaget kaste opp

graven. To som var snekkerkyndige,
lagde kisten, og en som var flink til
å brygge öl, skulle brygge til grav-
ølet. Ölbrygging kunne som regel en
eller annen i hvert hus. All hjelp ble
ytet gratis. Nærmeste naboer skulle
dertil yte melk og flöte etter sedvane.
Også uten betaling.

Juleselskapeligheten var vesentlig
beregnet på slekten. Til barnedåp ble
også nærmeste granner bedt. Om det
var bønder eller husmenn spilte ingen
rolle.

Ungdommens fornøyelser

Andre bearlag kjenner jeg ikke til.
Dog kunne det hende i jula at ung-
dom ba sammen venner og venninner
til dansemoro; men stand og bopel

for de utvalgte var likegyldig. Slekt-
skap spilte derimot en viss rolle. En
avgjørende rolle spilte det at den som
skulle bli bedt, kunne danse. Ved
slike høve var traktementet nokså
enkelt, men ølbollen gikk jo rundt,
når en ble varm av dansen. Lengst
inne i bygden eksisterte nok bearlag
der det gikk mer livlig for seg. Men
vi som bodde fremme i bygden, nær
presten, lensmannen og klokkeren,
var gjerne mer forsiktige.

Ellers bestod fornøyelsene vesentlig
i at ungdommen en og annen sön-
dagskveld tinget seg en «dansestove».
De yngste ble da sendt på bygda for
å underrette om hva som skulle fore-
gå, og der kom som regel rikelig av
danselystne. Det begynte gjerne ved
9-tiden, når jentene var ferdige med
fjösstellet, og det hendte nok der ble
danset til de skulle hjem og stelle
dyrene neste morgen. Ingen bevert-
ning, og sjelden var der noen som
hadde drukket. Var noen «påvirket»,
nektet jentene å danse med dem.

Hver sommer ble der holdt «setre-
helg» på de større setrene. Ungdom-
men ba til seg venner og yngre slekt-
ninger, og vi gikk til seters lørdag
kveld. Disse festligheter begynte ikke
för litt ut på sommeren, slik at de
kunne ha slått seterhöyet så gjestene
hadde noe å ligge på.

Det hele var basert på dans, og
utpå kvelden om lørdagen begynte
moroa. Der var fast danseplass ute på
setervollen. Var det godvær, ble det
gjerne danset til 4—5-tiden søndag
morgen. Da galdt det å finne seg en
liggeplass på fjöstrevet og finne seg
til rette i höyet. De mer voksne og
modige karer som hadde «fast følge»,
tok gjerne jenten med seg og lå sam-

men med henne. Alle lå i sine klær,
da der ikke fantes sengklær. Man tok
av jakken og bredde over hodet, og
dermed var forberedelsene til natten
gjort.

Alminnelig var det at jentene den-
gang brukte «storeplagg». Dette bruk-
tes mot kulde og regn, og så ut om-
trent som de luretepper som brukes
i våre dager. Heldig var da den ung-
gutten som kunne finne seg en jente
med et stort storeplagg når de skulle
legge seg. Det var fint å skjule seg
under, og det ble mye leven med å
gå rundt og titte under plaggene for
å se hvem som lå sammen.

Der ble da «hvilt» til langt ut på
söndagen. Til söndag middag ble all-
tid servert römmegröt. Hver sørget
for sine gjester. Etter middagen ble
der danset igjen til ca 19-tiden. Da
var det å spise igjen, og så begynne
på hjemveien. Men ennå var ikke
setrehelgen slutt. Nå ble der danset
på en eller annen gård til mandag
morgen.

Setereierne skiftet om å holde
spillemann og hjemme-«dansestove».
Det ble besörget ett år av hver.

En og annen av guttene kunne nok
ha brennevinsflaske i lommen, og
hjemmebrygg kunne der til dels være
rikelig av. Dette medførte naturligvis
at enkelte kunne bli litt glade, men
det var ikke alminnelig at gjestene
ble beruset. Litt verre kunne det bli
siste natten hvis der var öl i danse-
huset.

På nattefrieri

Nattelöperi var der en del av, men
det holdt på å «dö ut» i min ungdom.
Det foregikk da om lördagskveldene
etter alminnelig leggetid. Jentene lå

svært ofte for åpne dører, og det var vel ikke uten beregning. Der hvor det var en eller kanskje to ettertraktete jenter, kunne trafikken bli ganske stor om lørdagsnettene, og der var fedre som hadde atskillig bryderi med å få dørene stengt slik at det hjalp.

Natteløperne var utrolig oppfinnsomme når det galdt å komme inn der de fant låste dører. Var de så heldige å finne kjellerdøren åpen, var det jo bare å gå opp kjellerveien. Husbonden fant da kanskje på å sette en avskjæring fylt med vann på kjellerluken, og når så kavaleren ved å åpne luken fikk seg en god dusj, ble det moro over hele bygden, og uhyre flaut for den som var blitt gjennombløt. Det fikk han siden høre mange fantord om, f. eks. «Du blei reinvaska laurdagskvelden».

At den utbredte natteløping ikke bevirket uekte barn, kom av at når uheld hendte, tok ungdommen sitt ansvar og giftet seg før barnet kom. Jeg vet det hendte at jordmoren måtte hentes før bryllupet var slutt, og det forekom en enkelt gang at barnet ble døpt på bryllupsdagen til foreldrene.

En sokneprest som ved hver første barnedåp undersøkte vielsesdagen, og tok foreldrene fatt hvis der ikke var "lovlig" tid mellom de nevnte høytideligheter, ble veldig upopulær, med betydelig tilbakegang i kirkesøkningen.

Det var alminnelig at man ikke låste inngangsdørene i min ungdom. Grunnen var at tyveri nesten var ukjent. Mange steder hadde ikke låsbare utdører, men det ble etterhånden mer og mer alminnelig å an-

skaffe lås, mest av hensyn til omstreiferne, som begynte å bli nokså plagsomme.

Barnets verden

Å skrive om seg selv smaker meg jo lite, men på en direkte oppfordring får jeg prøve å gjøre det så objektivt som mulig.

Det første jeg husker fra barneårene, er at jeg stod på gulvet og forsynte meg av mors bryster (2 år). Grunnen til at jeg minns det, er at far ertet meg, og jeg følte meg veldig krenket. Det neste jeg husker, var at min nesteldste bror, som reiste til Amerika samme år, kilte meg slik at jeg holdt på å få krampe.

Mitt neste barndomsminne skriver seg fra treogethalvt-års alderen. Far var utenbygds på bygningsarbeid, og min 7 år eldre søster var barnepike i prestegården, så mor og jeg var alene hjemme. En av våre kuer var blitt borte, og mor måtte få tak i folk som kunne bli med henne og finne dyret. Jeg kunne ikke være med, og ved 5-tiden om morgenen tok hun meg opp av sengen og bar meg til nærmeste nabo og la meg der. En stund etter at de var reist til skogs, våknet jeg, men kunne ikke fatte situasjonen, skjønt mor hadde orientert meg kvelden i forveien. Jag løp hjem, men der var lukket og låst. Så bar det til prestegården for å finne min søster. Der var ingen oppe ennå og dørene låst. Jeg var nærmest hysterisk av fortvilelse da jeg kom tilbake til naboen, hvor de holdt på å stå opp. Sent på kvelden måtte jeg hjem igjen i håp om at mor måtte være kommet, men der var ingen. Det var begynt å mørkne, og jeg følte meg forferdelig

ensom og redd. Fra denne begivenhet var jeg mørkredd, og det var jeg plaget av helt til konfirmasjonsalderen. (Kua ble funnet med brukket ben, måtte slaktes og parteres for å kunne bli båret hjem.)

Da jeg var blitt fem år, skulle min søster lære meg å lese, men det forekom meg å være den rene tortur. På skolen bruktes dengang Pontoppidans forklaring, og min søster slet hardt med å pugge alle svarene. Når hun leste høyt og jeg ofte kunne svarene for henne, tydet mor det slik at jeg måtte være ualminnelig begavet.

Elleve år gammel var jeg for første gang på bispevisitas. Under eksaminasjonen spurte biskop Hvoslef: "Hvor er Guds rike?" Ingen svarte. Spørsmålet ble gjentatt, og langt om lenge våget jeg meg til å svare: «Guds rike er inne i oss». Da kom biskopen bort til meg, la en hånd på skulderen min og sa: «Det er riktig det, gutten min, Guds rike er inne i hver enkelt av oss.»

Denne storbedrift kunne min mor aldri glemme.

Skole og konfirmasjon

Skolen i vår krets var todelt. Det vil si at alle barna i småskolen (7—10 år) ble undervist for seg, samlet i én skolestue, og på tilsvarende måte elevene i storskolen (10—14 år). Hvert barn hadde 16 ukers skolegang i året.

Men vi hadde også en annen skole: «Fri-skulen i Hornindal». – Da klokker og stortingsmann Knut Kirkhorn døde i 1885, ble Edv. Liljedal fra Sogn ansatt som lærer. En stor del av kretsen ville ha en annen mann, og som protest leide opponentene

eget lokale og fikk tak i den senere så kjente skolemann Haakon Aasvejen. Han hadde opprinnelig tenkt å holde skole for konfirmert ungdom; men en del av folkeskolens elever gikk også over på friskolen, og stridens bølger gikk høyt innen bygden.

Aasvejen var venstremann og målmann, og da det snart gikk det ord at han også var fritenker, kom det religiøse moment til å virke med atskillig tyngde. Den daværende sokneprest Krogh var høyremann, avholdsmann og riksmålsmann, og gikk til angrep på friskolen fordi den ikke var kristelig nok, var målskole og mye annet ondt. Og så var det avisene kalte «krigen i Hornindal» i full gang. Det var ikke bare fine midler som ble brukt i striden. Således fikk soknepresten en juleaften sendende en flaske brennevin med en mindre fin følgeskrivelse.

For oss som var barn i denne tiden, ble det en ond tid. At der ofte kunne bli et spent forhold mellom naboer, kunne være leit nok. Verre var det at det også kunne ramme de enkelte hjem. Spesielt hadde kvinnene vanskelig for å forlate «prestepartiet», selv om mannen hadde gjort det. (De var ikke sikre på at Vårherre skjönte landsmål.)

Presten var en bra mann, men temmelig sta, og mente seg berettiget til å bestemme over menighetens mening. Aasvejen var også en bra mann og intelligensmessig helt overlegen. Da en del av Aasvej-partiet skaffet seg «rent flag» istedenfor unionsflagget, syntes mange at nå står ikke verden lenge.

Utenom friminuttene i skolen, da vi kunne slå ball eller leke «siste par ut», var lek nesten ukjent. I 9–10

års alder måtte guttene bort og gjete om sommeren, — jeg tror det ble betalt med 80 öre uken og kosten.

Som avslutning på skoletiden kom konfirmasjonen, som foregikk i all stillhet. På selve konfirmasjonsdagen måtte konfirmanten holde seg hjemme. Ikke oppsøke kamerater, ikke ta imot besøk, men holde seg alene og tenke over dagens høytidelige løfte. Konfirmanten fikk alt nytt av sko og klær, men ingen presanger. Det hendte at barn med få kunnskaper — og det ville alltid bety: små evner — ble vist tilbake, og måtte ha ett år mer skolegang. Dette vakte alltid sorg i hjemmet og bitterhet mot presten, kanskje også mot læreren.

Ten-åring på arbeid

Personlig måtte jeg ikke ut og arbeide for andre før jeg var konfirmert, men mine to eldre brødre måtte ut og gjete fra 9 års alderen. Da hadde de en ond tid. Maten var lite bra, og de måtte se på at bondens egne barn hadde det bedre. Det var dette som berget meg fra å bli bortsatt som gjetergutt. Mor ville ikke at jeg som var den yngste, skulle oppleve det samme. Som yngste barn fikk jeg være hjemme til jeg var konfirmert. Om vinteren gikk jeg på fortsettelseskolen, og fra april til oktober året etter var jeg gårdsgutt hos presten.

På prestegården hadde jeg vanlig gårdsarbeid og måtte også snekre en del husgeråd samt reparere alle redskaper. Våronna gjorde jeg helt alene, pløyde, harvet og sådde, samt lesset, kjørte ut og spredde all gjødsel. I slåttonna hadde jeg hjelp av to piker. Der var meget udyrket mark å slå med «kortljà». Alle vi tjenere

spiste på kjøkkenet, men på gårdene spiste alle ved samme bord. Bøndene gikk alltid selv med på arbeid, men ikke presten.

Hos presten hadde jeg kost og losji, men kosten var mager. Lønner for sommerhalvåret var 65 kroner. Pengene rakk nesten til et vinterkurs på amtskolen.

Sommeren etter var jeg skyssgutt på et større hotell. Her hadde jeg utmerket både mat og værelse og tjente 120 kroner. Pengeforbruket den sommer var kr. 1,20.

Nye muligheter?

Interessene var jo sterkt konsentrert om spørsmålet: Hva skal en slå inn på? For en husmannsgutt var det i grunnen bare tre muligheter: bli arbeidsmann, reise til Amerika, eller gå på seminaret.

Jeg, og mange med meg, valgte seminaret, fordi utdannelsen var så kort at det gikk an å låne seg fram.

Noe som gjorde et sterkt — og bestemmende — inntrykk var at min eldste bror, som var blitt lærer, kom hjem i feriene med stivstrøken snipp og blankpussede sko. Slik måtte jeg også kunne bli. Når dertil kom at han ble bedt til prestens når bygdens lærere var der, ved bispe- og prostevisitas, var i grunnen loddet kastet.

Vanskeligheten ville naturligvis bli å skaffe penger. Min mor forsøkte å få far til å låne meg det nødvendige, men det var tvert nei med den begrunnelse at de andre tre barna hadde greid seg selv, det skulle også jeg gjøre. Der skulle ikke gjøres forskjell.

Så ble det å dra på bygden og be om kausjonister, og det ble min hittil tyngste gang. Der skulle skaffes åtte

kausjonister til et lån på 800 kroner. Jeg skjönte jo siden at far sa nei fordi han hadde nektet min søster reise-penger da hun skulle til Amerika. Grunnen til at han nektet dengang, var nok at han håpet på den måte å hindre hennes Amerika-reise. En onkel av oss fikk höre dette og ga far en skrape og lånte min søster 225 kroner, som trengtes den gang. Hun betalte det tilbake innen første nyttår. Dette ante jeg ikke før jeg i 1950 besøkte henne i U.S.A.

Over nyttår 1901 begynte jeg på Elverum seminar. De andre 71 elever hadde gått der fra skoleårets begyn-nelse, og for meg holdt det hardt med å komme etter. I slutten av mai var hele karen kaputt. Öynene sviktet totalt, og legen sa jeg måtte slutte og søke öyenspesialist. Imidlertid: takket være gode briller og en sommer med hvile, kunne jeg ta fatt på ny. Om hösten fikk jeg et stipend som dekket utgiftene til skolepenger, og sommeren 1902 kunne jeg reise hjem med mine eksamenspapirer — 19 år gammel. Dertil kom at jeg hadde fått et to års vikariat ved Hamar offentlige skole for döve, og den som var lykkelig og takknemlig det var jeg, og ikke mindre far og mor. Far syntes at i slik heldig situasjon måtte han span-dere 30 kroner så jeg kunne möte opp på skolen i ny dress.

Forbi

Far hadde flere ganger forsökt å få

kjöpe plassen, og var villig til å be-tale atskillig over dagspris. Bonden satt i trange økonomiske kår, men lot seg ikke friste. Han hade selv åtte barn, så der ville bli bruk for all den jord som kunne skaffes. Min mor var derfor sterkt interessert i at datter til bonden og jeg skulle bli gift, det skulle være en lettvint handel. Men jeg var höyst uenig, antakelig datte-ren også. Der var ingen hindring for en husmannssönn å bli gift med en gårdbrukerdatter, og en husmanns-datter måtte gjerne gifte seg med en gårdbruker, hvis hun var et arbeid-somt og bra menneske.

Da alle barna var reist ut og blitt selvhjulpne, pakket far og mor sine nödvendigste eiendeler og dro til Amerika til nesteldste sönn, Rasmus, som i mange år gjentatte ganger hadde anmodet dem om å tilbringe sin alderdom hos ham. Det var i 1905, og de nærmet seg da 70 år. Hadde jeg ikke vært bundet av rekruttsko-len, var jeg blitt med.

Hovedbrukets eier var så rimelig at mine foreldre fikk tilbakebetalt det de hadde betalt i bygselpenger, 520 kroner, trass i at han måtte låne pengene, og neppe hadde noen juri-disk plikt i den anledning. — Nå er en del av plassens dyrkede areal ut-lagt til kulturbeite. Husene ble ståen-de noen få år. Grunneieren kjøpte senere uthusene, og ville gjerne kjøpe beboelseshuset også, men han turde ikke stifte mer gjeld.

Kommentar

Fortelleren, Olav Kirkhorn, ble født på husmannsplassen Rabben under gården Kirkhorn i Hornindal i Nordfjord den 26. november 1882.

Sommeren 1902, vel 19 år gammel, tok han eksamen ved lærerskolen på Elverum, og i de to følgende år vikarierte han som lærer ved Hamar offentlige skole for døve. I 1904 fikk han stilling som hjelpelærer ved Kristiania kommunale tvangsskole for gutter (Geitemyra skole), og i 1911 virket han som første-lærer ved skolen. Derpå gikk han over til hjelpeskolen i Kristiania/Oslo, hvor han ble tilsynslærer i 1929. Han tok avskjed i 1949.

Beretningen er skrevet for Norsk Folkemuseum i slutten av 1950-årene. Den offentliggjøres her i noe forkortet skikkelse og med en forsiktig omgruppering av stoffet. Rettskrivningen er i alt vesentlig forfatterens egen.

Reidar Kjellberg

I arbetarrörelsens tjänst

Min far hette Gustav Alfred Karlsson och arbetade på Almedals Fabrik som tillverkade linnevaror. Fabriken var belägen i Örgryte, en kommun som sedan flera år är sammanlagden med Göteborg. Far var infödd Mölndalsbo. Min farfar och farmor, även de födda i Mölndal, har jag inte så många minnen från, då farfar dog tidigt. Hans föräldrar var säkerligen bönder men genom att använda mycket sprit samt även diverse andra manipulationer fick de lämna sitt ställe. Efter farfars död började farmor arbeta på en textilfabrik och slutade vid 70 års ålder.

Min mor var uppväxt i Göteborg men var från Orust. Hennes far var åkarepojke och körde vid hamnen. Hennes mor arbetade som kalksmäcka på byggena. Detta yrke bestod i att piska kalken och göra den i ordning för att sedan bäras upp på ställningen till muraren. Detta arbete var säkerligen mycket hårt.

Skall man av det framförda draga några slutsatser av sina förfäders liv, blir det att de släpat och slitit i alla sina dagar för andra med en liten lön. De lämnade inget efter sig mer än sina älskade barn.

Barndomshemmet och skolan

Far var född 1865 och började på fabriken vid 12 års ålder och stanna-

de i samma företag i 58 år. I 40 år var han anställd som förman i förberedningen av linet. Detta arbete var utsatt för mycket damm och var smutsigt. Det fanns inga fläktanordningar som nu. Men han har säkerligen trivts med jobbet, eftersom han stannade där under alla år. Han erhöll silvermedalj efter 30 år för långvarig och trogen tjänst. När han lämnade sin tjänst vid 70 års ålder fick han en pension av företaget på 25 kr i månaden. Fars inkomster var, när jag började förstå mig på pengar och därmed även på fattigdom, 15 kr i veckan. Sedan fick han 18 kr i veckan, men ändå var det inte lätt för mor att få debet och kredit att gå ihop samtidigt som vi var tio personer som skulle äta och klädas på denna inkomst. Vi betalade i hyra 5 kr i månaden för rum och kök.

Mor hette Vilhelmina och var född 1871. Det var en trägen och hjälpsam mor. Hon var kvick i sina händer, kunde sticka, virka, stoppa, laga kläder och spara som ingen annan, men det kunde behövas då vi var åtta syskon, två pojkar och sex flickor, en bror dog som ung. Som ett bevis på mors flinka händer kommer jag ihåg en dag när jag kom från skolan och strumporna var så dåliga att de ej gick att laga. Hon tog då strumporna och klippte av dem på benet och stic-

kade till nya fötter tills jag följande dag skulle gå till skolan. Hur många timmar mor fick sova en sådan natt vet jag inte men säkert var det inte många. Jag kan inte påminna mig, trots att vi var så många som skulle dela brödet, att vi fick svälta. Mor brukade baka tunnbröd i öppen ugn, cirka 70 kakor i veckan, och vilket gott bröd, eller också var det för man som alla ungar brukade vara hungrig jämt.

Från hemmet i Mölndal till arbetsplatsen var det cirka 7 kilometer som far fick gå morgon och kväll, då inga kommunikationer fanns. Han började sitt dagliga arbete kl. 6.30 fm. och slutade kl. 6 em. och var i hemmet omkring 7.30. Sedan han intagit sitt enda mål lagad mat om dagen, fick han sätta igång med att laga våra tofflor och skor. Vi hade inte råd att gå till skomakarn. Detta jobb höll han på med så länge vi var små. Han blev med tiden en riktigt bra lappskomakare.

Jag har tänkt många gånger sedan jag blivit vuxen hur det kunde vara möjligt att efter en så lång arbetsdag sätta igång med att laga skor eller, som mor gjorde, sticka ett par strumpor på en natt. Det måste ha varit en stor glädje och kärlek till sina barn för att kunna göra så stora uppföringar. Det hade ju varit en rättvis sak om de kunnat få en längre och tryggare ålderdom än vad de fick efter ett så hårt och strävsamt liv. Mor lämnade oss vid 66 års ålder och far levde tills han var 77 år.

Som förut är sagt var vi åtta syskon. Jag var den förstfödde, född den 3/6 1893. Jag fick därför bidra med tillsynen av mina mindre syskon.

Jag kommer ihåg när mor, som var mycket sträng men även snäll, bad mig vagga, då hon hade arbete som måste göras. Detta arbete tyckte jag var mycket tråkigt, särskilt när man hörde sina lekkamrater ute på gården i sin fulla lekrya.

Åren gick och man började växa till sig. Man fick byxor med gylf, och man skulle börja skolan. Jag började när jag var sju år och fick en gammal fröken till lärarinna.

Jag kommer ihåg att min lüst för skolan var inte stor, och jag önskade varje dag att lärarinnan skulle vara sjuk, så man fick gå hem till mamma igen. Det var ju ingen vacker önskan, men jag tror hon var för gammal att lära barn. Vi fick på den tiden mycket hemläxa i skolan och då särskilt i religion, ett ämne som lärarinnan hade förkärlek till. Det hände ofta att vi fick fyra psalmverser, några stycken ur Lilla Katekesen samt som omväxling bibelhistoria, och detta skulle vi kunna utantill vid dagens förhör annars blev det smörj av en kraftig rotting som fanns i varje skolklass på den tiden. Lärare och lärarinnor trodde säkert att det fastnade bättre om de använde en sådan. Det var inte så lätt att få en ostörd vrå i hemmet. Mamma hann inte hjälpa oss så mycket, och pappa orkade inte efter dagens hårda arbete. Därför blev det som det blev, en massa stryk av rottingen. Det var inte så märkvärdigt att man önskade lärarinnan alla möjliga sjukdomar.

Vi var många barn i klassen. Jag tror vi var 34 flickor och pojkar, de allra flesta från fattiga arbetarehem. Det var flera av barnen som saknade sin far eller hade en far som var ar-

1. Huset vid Fors-
åkersgatan i Möln-
dal, där Ernst
Carlsson växte upp
och även bodde sina
första år som gift.
Foto Mölnåls-
Posten.

betslös eller sjuk. I sådana fall utdelades i skolan två till tre kakor grovt bröd två dagar i veckan. Var barnen riktigt fattiga erhöll pojarna en kostym samt flickorna en klänning om året. Detta var en form av socialhjälp som det dåvarande samhället kostade på sig till de fattiga skolbarnen. Brödet som utdelades till barnen skedde på skolgården inför de andras åsyn.

Under sommarmånaderna, när vi hade ledigt från skolan, sökte vi barn något arbete för att kunna bidra till hemmet. Jag var ett par sommarmånader och gick vall för en bonde. Lönen blev mat och 5 kr för hela sommaren. Jag och mina syskon var med och rensade rovor för 25 öre

raden. Raderna var cirka 100 meter långa, så det blev en rad om dagen.

Skolåren gick trots alla svårigheter och min skolgång slutade fyra månader innan jag fyllt 13 år. Anledningen till att jag slutade tidigare var att jag fått arbete. Mor behövde så väl lite ekonomisk hjälp. Under min skoltid gick jag för tre lärarinnor och en lärare. I regel tyckte jag alla ämnen var tråkiga utom sång. Men jag klarade alltid min årsexamen och fick rätt bra betyg.

I den fastighet där vi växte upp fanns tretton familjer. Av dessa hade tre familjer 25 barn tillsammans, och i hela fastigheten fanns cirka 30 barn i skolåldern på en gång. I regel var grannsämjan god, men det hände väl

ibland att de olika mammorna kom i luven på varandra, i regel då om barnen. Det gick snart över och så var de goda vänner igen. På lördagarna gick gubbarna in till varandra och avsmakade varandras starkvaror. I min tidiga barndom kostade en liter brännvin 90 öre. Sedan gick priset upp till 1.35, som stod sig i många år. När gubbarna smakat tillräckligt blev de ganska starka, så man slutade i regel med att draga fingerkrok eller bryta arm. I de flesta fall var gubbarna eniga och höll ihop, åtminstone så länge det fanns att dricka.

Den lägenhet som jag och mina syskon växte upp i bestod av rum och kök med en gemensam golvyta av 22 kvm, med två fönster åt gatan på rummet samt ett fönster på köket. I detta fönster kunde inte solen komma in för en stor stoppmur som var 2 meter hög och 1 1/2 meter från fönstret. Även rummet var solfattigt beroende på att en stor park var belägen på andra sidan gatan.

Inredningen i vår lägenhet var enkel, inget vatten och avlopp. Elektriskt ljus installerades först 1906, då med en lampa som placerades så att den skulle kunna upplysa såväl rummet som köket. Något skafferier fanns inte, endast ett litet skåp som såväl porslin, mat och kokkärl skulle förvaras i. Möbleringen av vår lägenhet var också enkel, men vi tyckte den var trevlig. Rummets möbler bestod av en tvåmanssäng, en soffa, bord, fyra stolar, skänk, byrå samt en bordbänk. Denna kunde användas om natten som sängplats för två. Vidare fanns en utdragssäng för två. Möblerna i köket bestod av träsoffa samt bord och stolar.

I denna mörka och solfattiga lägenhet är vi födda och uppväxta alla med en ovanligt god hälsa. I hemmet trivdes vi alla trots den stora trångboddheten, och jag tyckte vi hade så fint och hemtrevligt när mamma varje fredag som var städ dag låg och knäskurade i rummet och köket. Det fanns inga linoleummattor på den tiden, utan man hade bara trägolvet med några vävda gångmattor på.

Sex av mina syskon är gifta och har hem och lyckliga äktenskap. Vi är samtliga bosatta i Mölndal. Vi träffas ibland alla på en gång, och då blir det stående samtalsämnet vårt gemensamma barndomshem.

Industriarbete

Jag slutade skolan på våren 1906 och fick omedelbart anställning på en textilfabrik i Mölndal med namnet Götafors. Denna fabrik tillverkade bomullsgarn och det var omkring 200 anställda män och kvinnor. Mitt första arbete på nämnda industri var att stå och packa små pappersrör som användes vid skiftning av spolar på spinmaskinerna. Dessa spinmaskiner kallades för mullstolar. Vi började vår arbetsdag kl. 6 fm. och slutade kl. 6 em. med en halvtimmes frukostrast samt en timmes middagsrast. Alla arbetskamraterna var bra, om man undantar det skämt som alla nybörjare får vara med om. Det brukar bestå i att man får gå till mästan eller förman för att hämta några grejer som är alldeles ovidkommande för arbetet.

Min första avlöning efter 12 dagars arbete, en vecka stod inne, fick jag för 60 tim. arbete 3 kr. Trots att det var en så liten summa såg jag på mor

2. Almedahls fabriker i Göteborg. Foto A. Jonason. Historiska museet i Göteborg.

hur glad hon blev när hon öppnade mitt första penningkuvert för utfört arbete. När jag varit på arbetsplatsen ett par månader framhöll mina arbetskamrater att jag hade för lite betalt och att jag borde gå ner till spinnmästan och begära mer betalt. Mästan var en mycket snäll och bra människa, så jag fattade humör och gick ner och knackade på och kom in. Med darrande ben och med mössan i hand framställde jag min begäran om en högre lön. Han såg på mig och lovade se på saken. Det var första gången jag stod inför en arbetsgivare. Och jag måste erkänna att jag var mycket glad när jag stod utanför kontorets dörr. Avlöningsdag var fredag, och när jag fick min avlönning och öppnade påsen visade det sig att jag fått 10 öre i förhöjning i veckan och min lön steg till 3.10. Det var ingen stor förhöjning jag fått, men jag blev mycket glad ändå, ty

jag fick behålla den slanten själv. Den blev lagom att besöka kinematografen, som kostade 35 öre för äldre och 10 öre för barn.

Jag stannade på denna arbetsplats ett år, och lönen hade under tiden stigit till 5 kr. i veckan. En gång när jag fick en sådan avlönning och mor öppnade penningpåsen kastade hon i sin glädje femman i spisen och stod med påsen i handen. Detta misstag var svårt för mor som gråt hela kvällen och fick en sömnlös natt. Jag kommer ihåg hur vi barn sökte trösta mor så gott vi kunde, men femman var borta och kunde inte ersättas.

På våren 1907 började jag på samma arbetsplats som far var anställd nämligen Almedahls A.B., där jag började som häckleskötare. Detta arbete bestod i att göra lagom stora linlockar och sedan placera dem i häcklan som rensade linet från skäver och ogräs. Detta arbete var mycket dam-

migt, så man såg knappt sina arbetskamrater på nära håll. På denna arbetsplats erhöll jag 9 kr i veckan, alltså en bra förhöjning. Arbetstiden var densamma eller 60 tim. i veckan. Den största olägenheten med denna arbetsplats var att man fick gå den långa vägen till och från jobbet. Men i slutet på 1907 började Göteborgs spårvägar att trafikera mellan Göteborg och Mölndal. Då gick det bättre när man kunde åka till jobbet mot en avgift av 5 öre, en taxa som gällde före kl. 8 fm. Jag stannade på denna arbetsplats till 1910, då jag började på pappersbruket i Mölndal. Men innan jag övergår att skildra förhållanden på denna arbetsplats, skall vi uppehålla oss vid en sak som säkerligen gav mig och många andra för all framtid intresse för den allt mer spirande arbetarrörelsen.

Storstrejken

Under åren 1906—1909 bildades ett flertal fackföreningar över hela landet. Samtliga förbund kunde uppvisa ett stigande intresse genom medlemsanslutning. Samtidigt ökades arbetares krav om högre löner och människovärdiga arbetsförhållanden. Arbetsgivare, som förut varit de enda som bestämde vad en arbetares lön skulle vara för utfört arbete, började även de att organisera sig genom anslutning till Sv. Arbetsgivareföreningen. Man förstod att det skulle komma till en utlösning vid något tillfälle. Detta tillfälle kom 1909 då den stora kraftmätningen mellan kapital och arbete utspelades. Jag var då anställd på Almedahls fabriker, men jag hade inte mig bekant huruvida det fanns någon facklig organisation. Jag

blev aldrig tillfrågad om medlemskap. Det är möjligt att de ansåg mig för ung för anslutning till fackföreningen. De fackliga striderna började redan lite smått 1908 med lokala strejker. På en del platser där strid pågick tog arbetsgivare in strejkbrytare som utförde arbete, när de organiserade arbetare var i strid. Detta var förhållandet nere i Malmö, där hamnarbetare var i strejk. En massiv tvivelaktiga element utförde detta judasarbete. Dessa människor var inhysta på en båt i hamnen, jag tror den hade namnet Lumpena. De handlingar som utfördes av dessa svartfötter kunde helt naturligt inte ses med blida ögon. Flera små uppträden uppstod, och det kulminerade när en bomb blev placerad på den båt där de logerade var inhysta. Denna händelse utspelades på natten, och om jag inte minns fel blev en person dödligt skadad. Det blev tre unga socialister anhängna och dömda till långvarigt frihetsstraff. Under tiden striden pågick i Malmö uppstod även strid vid hamnen i Göteborg. Även där uppträdde strejkbrytare. Folk samlades i tusental varje kväll för att se på dessa judassöner. Polis och militär sökte rensa alla gator inom hamnområdet och föste dem upp mot Järntorget. Flera personer blev skadade då polisen drog blankt.

Med dessa händelser som bakgrund komorstrejken 1909, som började med en mindre lokal strejk. Jag tror det även denna gång var hamnarbetare som började. Det blev några mindre förhandlingssammanträden, men arbetsgivare ville inte gå med på några medgivanden förrän arbetare återupptagit arbetet, i annat fall

3. Järntorget i Göteborg. Demonstrationer i samband med storstrejken 1909. Foto i Historiska museet i Göteborg.

skulle de svara med en storlockout, vilket innebar att de skulle kasta ut en massa medarbetare som inte hade med striden att göra. LO tillställde Sv. Arbetsgivareföreningen en skrivelse med anmaning att återtaga sitt hot om en storlockout, i annat fall kommer de att proklamera om storstrejk som svar på arbetsgivares stridsåtgärder. Arbetsgivare vidhöll sin inställning och kastade ut textilindustrin, pappersindustrin, massa- och träindustrin m.fl. Detta var i början på juni och LO:s storstrejk kom strax efter med en del andra grupper som kommunikationen, typografer m.fl. Den arbetsplats jag då arbetade på tillhörde textilindustrin,

så vi tillhörde de lockoutade. Vi samlades till möte där vi fick tillfälle att höra rapporter från den fackliga ledningen samt en uppmaning till alla som ej tillhörde sin organisation att bli medlemmar. Vid detta möte begärde undertecknad sitt inträde i Almedahls fackförening med anslutning till Textilarbetsareförbundet. Vi deltog alla i striden med ett friskt humör med förhoppning om att en stor seger skulle vara möjlig för arbetarklassen, och vi unga sjöng våra kampsånger var vi träffades. Men det blev inte någon stor seger för den svenska arbetarklassen. Inte heller kapitalisterna kunde tillskriva sig någon seger, trots att de mobiliserat

hela det borgerliga samhällets polis och militärgarde.

I Mölndal, där jag var bosatt, kunde jag följa och deltaga i händelserna mera än där jag arbetade. Det ordnades med ett flertal stora möten, där mycket folk samlades. Det var en dansbana och folk dansade och hade roligt. Branting besökte Mölndal vid ett par av dessa folkmöten, och stämningen var det inget fel på. Det var nog detta som irriterade arbetsgivare, så de sände dit poliser, trots att det var full ordning och vi själva hade ordnat med ordningsmän. Just detta var anledning till att demonstrationer började och mötesdeltagarna blev skingrade. Detta var början till alla kravaller som sedan följde. Vid ett tillfälle hade en folksamling uppstått. Polisen hade fått förstärkning av ridande knektar från Kviberg, som jagade folkmassan genom gatorna tills vi kom till en plats som ägdes av en privat person som gav löfte om att vi fick stanna där. Det kan tilläggas att platsen var en rågåker. Vid ett annat tillfälle uppstod kravaller vid spårvägens ändstation, där folk samlats mitt på spåret för att hindra en vagns avgång. Vagnen kördes av en strejkbrytare, och i den borgerliga pressen kunde man läsa att arbetare skulle vält vagnen vilket var fel. Ingen strejkande rörde vagnen. Intermezzot blev känt för polisen och de kom med dragna sablar och sprängde folkmassan. En eftermiddag uppstod på torget ett svårt uppträde, direkt framprovocerat av polis och militär. Vid detta tillfälle blev tre av de strejkande tagna av polisen som uppviglar och de fick vidkännas stora böter samt fläckade betyg vid sin arbets-

plats. Bötesbeloppet insamlades av de strejkande.

Det skulle vara mycket att berätta från denna första och största kraftmätning mellan kapital och arbete, men det får räcka med dessa små glimtar. Solidariteten var det inget fel på, men man måste förstå svårigheten att föra en strid utan understöd. Under de första veckorna fick vi några kronor, själv fick jag 1.50 i understöd. Sedan var det slut. Man började se mörkt på läget och flera röster höjdes för en återgång till arbetet, men på vad sätt skulle detta ske. Efter några korta underhandlingar beslutades om återgång till arbetet, men det blev inte alla som kom in. Den dagen när arbetet skulle börja stod arbetsgivaren vid porten, och de som han ej önskade fick stanna utanför. På den arbetsplats jag själv arbetade fick ingen från Mölndal komma tillbaka. Arbetsgivaren meddelade att han inte önskade några arbetare från Hjalmar Brantings samhälle. Att jag fick stanna berodde säkerligen på att far var förman i företaget.

Striden var slut, arbetet kom igång, men det var ingen arbetsglädje med tanke på alla kamrater som fick stanna utanför arbetsplatsen. De hade inget understöd och på arbetsplatsen hade de fått ett stämplat betyg, vilket innebar att inga arbetsgivare skulle antaga dem i sin tjänst. Det värsta var att alla våra fackliga organisationer, som fört en sådan strid utan några stridskassor, blev nästan upplösta, dels därför att en hel del av de kamrater som ej fick igen sin anställning just var de som stod i ledningen för fackföreningen som styrelseleda-

4. Förstamajdemonstration av ungsocialister i Mölndal. Bland demonstranterna befinner sig också Ernst Carlsson. En av deltagarna håller Stormklockan i handen. Foto i Folkrörelsearkivet i Mölndal.

mot eller uppbojdsman. Inga nya krafter vågade upptaga de avgående jobb av rädsla för repressalier. Men helt nere var inte rörelsen. Det fanns fortfarande krafter som inbetalade sina avgifter och höll sina möten i all tysthet. När sedan ett par år gått och striden började glömmas och nya krafter kom in i industrin, då föddes åter tanken på organisation. I slutet på 1911—12 bildades många fackföreningar och andra återupptog sitt arbete. Det blev alltså ingen seger för arbetsgivare som de tänkt sig kunna vinna genom att svälta ut arbetare, trakassera dem och till slut ställa dem utan arbete och utan möjlighet till försörjning. Den största segern gjordes av den svenska arbetareklassen

genom de lärdomar som man fick under striden och som skapade en hel del ideellt intresserade socialister, som följde striden och såg de metoder som användes mot värnlösa arbetare. Ja då svor säkerligen många jänta och grabb att upptaga striden mot det kapitalistiska samhället, som inte drog sig för att utkommendera militär för att försvara sina personliga vinstintressen.

Under striden, som pågick 10—12 veckor anordnade Soc.Dem. ungdomsklubben och Verdandilogen ett flertal agitationsmöten, där alla unga som varit med i striden ingick som medlemmar. Det var då en plikt att vara nykter, ty en arbetarklass som använde sig av sprit var inte svår att

5. Basar i gamla Folkets Hus, anordnad av nykterhetslogen Verdandi, som i stort sett bestod av samma medlemmar som Socialdemokratiska ungdomsklubben. Foto 1910. Folkrörelsearkivet i Mölndal.

besegra. Det var enligt min mening en bland de roligaste perioder som jag varit med om sedan jag kom med i organisationerna. Verdandi avhöll sina möten på tisdagarna och ungdomsklubben på torsdagarna. Lokaler lerna var fulla av medlemmar och man diskuterade alla möjliga frågor som man trodde arbetarklassen kunde behöva taga ställning till. Man sjöng våra kampsånger och aldrig har man hört Internationalen och Arbetets Söner sjungas med en sådan glöd och känsla som det då gjordes.

Om vi nu lämnar det historiska året 1909, så börjar vi 1910 med att omtala att Mölndals Arb.kommun bildades det året. Tanken på att bilda en arb.kommun föddes då vi som ungdomsklubbister var ute och agi-

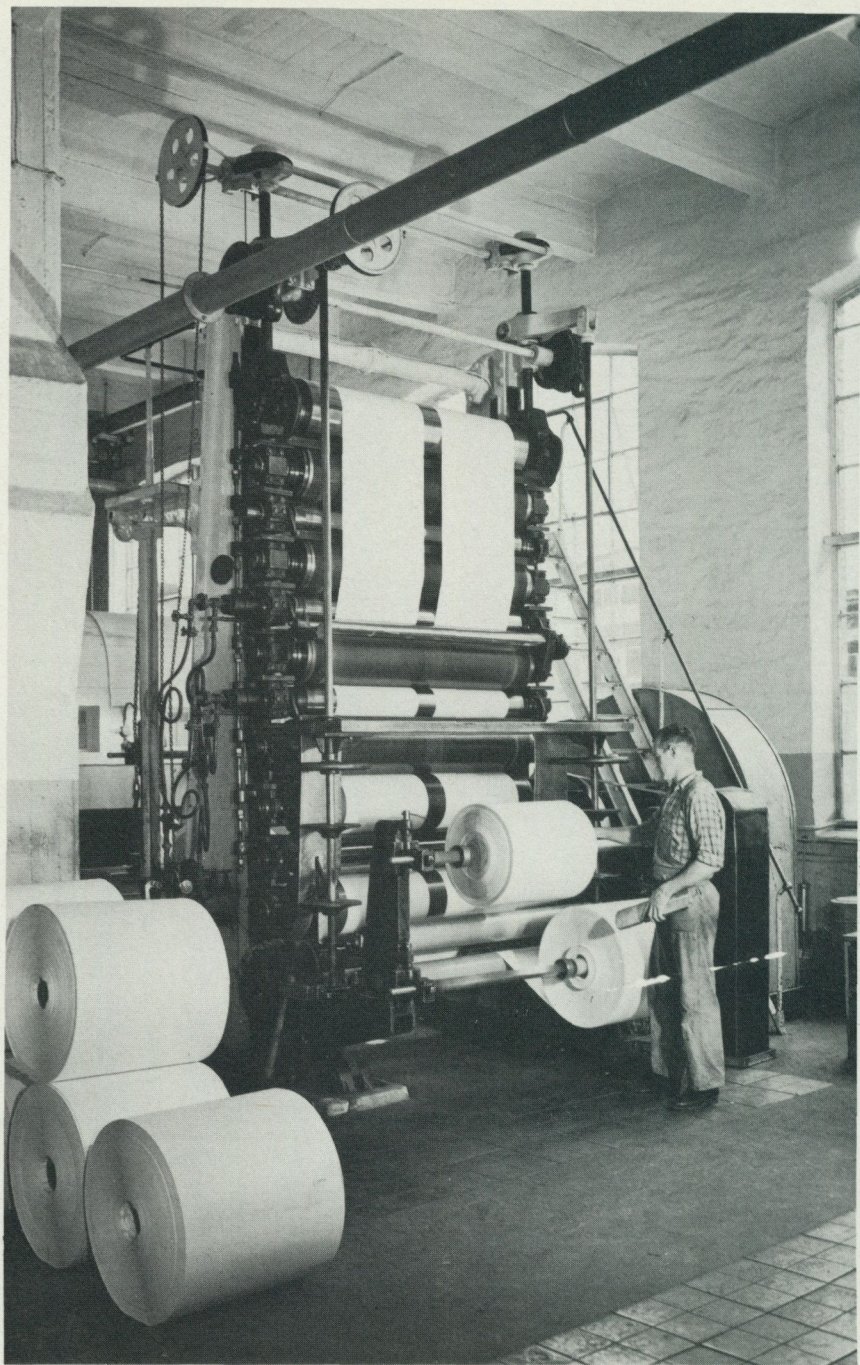
terade för uppslutning till en kommunalstämma där val av kommunalnämnd skulle företagas. Efter en mycket hetsig debatt samt röstning visade det sig att vi fått ett mandat, och då lovade vi att återkomma. Vi började med att bilda arb.kommunen, och sedan vi fått den allmänna röst-rätten som jag tror infördes år 1919 har arbetare haft majoritet i Mölndals kommunala förvaltning.

AB Papyrus

I början på denna berättelse har jag omtalat att jag slutade på Almedahl och började på AB Papyrus i Mölndal, ett finpappersbruk som ligger vid strömmen till Mölndalån och har tio stora pappersmaskiner. Jag var inte fyllda 18 år, varför jag fick ar-

6. Fest i Folkets
Park i Mölndal.
Högt uppe på stegen
upp till utsiktstornet
står Ernst Carlsson i
ljus hatt. Foto i
Folkrörelsearkivet i
Mölndal.

7. Maskin av gammal modell för glättning av papper, s.k. kalander, AB Papyrus i Mölndal. Foto Wezäta Studio, Göteborg.

beta tre månader som dagarbetare. När jag fyllde 18 år kom jag helt in i industrin och överfördes till glättningsavdelningen där det gällde att glätta det papper som kom från pappersmaskin. Detta jobb var mycket hårt och framför allt mycket ansvarsfullt, ty det gällde att passa fingrarna vid papperets förande mellan valsarna. Det var många kamrater som hade stympade fingrar. Jag klarade mig fast jag vid flera tillfällen kände sugningen.

Arbetstiden var på den tiden från kl. 7 fm. till kl. 7 em. och nattskiftet från 7 em. till 7 fm. Skiftena var alltså 12 timmar med 72 timmars arbetsvecka. Den matsäck som vi alltid medförde fick vi ofta bära hem då vi ej kunnat få tid att äta. Detta gällde när vi körde tunt och dåligt papper. För en sådan arbetsvecka var inkomsten 22 kr. Det är inte många som varit med om en sådan arbetstid men det finns ännu en del gamla pappersarbetare som kan omtala hur det var. Ingen som inte varit med om det kan förstå hur det kändes i kroppen efter en nattvecka på 72 timmars arbete. Man var tung i huvudet och hade en svår frossa även om det var riktigt sommarvarmt. Det värsta var att man inte fick någon sömn så det räckte för det tunga arbetet. När man kom hem på morgonen och fått en kopp kaffe skulle man gå till vila. Lägenheten bestod i regel av ett rum och kök. Sängplatsen blev i rummet och dörren till köket stängdes. Barnen fick inte leka eller skrika, för då var man rädd att far skulle vakna. Där låg man och hörde hur frugan agade och tjatade på barnen så man kunde inte somna. Ibland var man så trött

så man somnade inte för det. Dagen gick och man låg och vred sig med tanke på att nytt nattskift snart skulle börja och man såg natten med fasa. Efter sex års arbete på detta sätt blev jag själv mycket nervös och nere, men så kom ljusningen genom 8-timmarslagen, till stor glädje för alla som trätat på detta onaturliga arbetssätt.

Första världskriget

1914 var ett år som går till historien ur flera synpunkter. Jag skall här ur minnet försöka redogöra för några. Den största och ruskigaste var när ett skott avlossades nere i Serbien, där en människa dödades och detta sedan kunde få en hel värld att gå ut i krig trots alla vackra tal från socialister i alla land. Hur kunde detta ske? Det är oförklarligt. Även vi här i landet fick då vara med, fast inte på slagfältet. Så blev vårt folk kallade till samling. Den 2 aug. ringde kyrkklockorna runt Sveriges land och manade till samling under fanorna, och folket kom för inryckning. Ingen kunde fatta innebörden i det hela, allt gick så fort. Sedan blev folket utplacerat runt våra kuster utan både uniform, gevär och ammunition. Detta krig varade till 1918. Då var svenska folket utsultet och fullständigt nere i brist på mat. Den borgliga regering som då satt vid landets styre med Hammarskjöld som statsminister — inom arbetarkretsar gick han under namnet Hungerskjöld — visade med sin politik att de inte kunde sköta planhushållningen på samma sätt som under sista kriget, då man inte behövde svälta även om det var knappt ibland. Den mat som fanns

inom landet sändes i första hand till Tyskland, och våra herrar kapitalister förtjänade stora pengar på livsmedel som den svenska arbetaren behövt för undvikande av undernäring. Kosten i de flesta arbetarhemmen bestod av ruttna kålrötter och paltbröd, inget smör, ingen potatis, ingen mjölk, lite bröd, lite socker, inget kaffe. All mat samt kläder var på kort. När man då kom till butiken för att hämta sin ranson fanns det inget att köpa. Så verkade den tidens ransonerings. En följd av detta system blev att folk i tusental insjuknade i spanska sjukan och dog. Det var mest ungdom som fick släppa till livet i brist på kraftig och närande mat.

Ibland tänker man tillbaka till den tiden när man gick i sitt skiftesjobb och arbetade 72 tim. i veckan på sådan kost. Jag påminner mig en gång efter ett dagskift. När jag kom hem stod det en tallrik med sagogrynsgröt på bordet. Min hustru hade under dagen varit i flera butiker för att skaffa mat, men det enda som gick att uppbringa var dessa gryn som man fick äta utan mjölk. Man fick lägga sig omedelbart så man hann att somna innan man blev hungrig.

Men vi hade även trevliga saker under 1914. Jag tänker då på det stora bondetåget. Bönder brukar inte deltaga i några demonstrationer, men det lyckades för direktörer och storpatroner att få med sig bönderna i ett tåg som gick genom Stockholm, och sedan genom en deputation uppvaktade kungen för att få hans stöd för ett ökat militäranslag. De borgliga bedrev en väldig propaganda på landsbygden, där man såg ryska sågfilare och all sorts farliga människor.

I samband med denna propaganda insamlade man pengar till folkbåten eller som den kallades F-båten. När denna båt blev färdigbyggd visade det sig att den redan var omodern. Arbetarepartiet svarade på denna hetskampanj genom att anordna ett arbetartåg, och om jag inte minns fel var det på Ladugårdsgärde 50.000 människor samlade under de röda dukarna när Hjalmar Branting talade. Ett ganska unikt förhållande i vår historia är att vi under 1914 hade två riksdagsmannaval. Den valda riksdagen upplöstes, och nya val proklamerades. Det var säkerligen även nu militärfrågan som var orsaken. Jag vill minnas att det var Karl Staaff som var statsminister då, men blev utslagen av Trygger eller Lindman. I den senare valrörelsen deltog arbetarpartiet med egna kandidater på ett flertal ställen ute i landet. I Mölndal gick vi till val med egen kandidat. Från Mölndal planlades agitationen och leddes av kretsstyrelsen som var förlagd dit. Undertecknad fick på valdagen uppgiften att åka till Ytterby där det fanns en stor herrgård med många torpare som vi trodde skulle rösta på arbetarpartiet, men vid sammanräkningen visade det sig att vi endast erhållit en röst.

En sak hände till under 1914 — jag hade nära på glömt det — nämligen att jag ingick äktenskap. Vi hade på våra klubbmöten behandlat många frågor däribland kyrkans skiljande från staten, och prästerna hatade vi ju alla för de hatade arbetarrörelsen. När vi då skulle viga oss måste detta ske borgerligt, men det var mycket svårt att övertala någon om det rätta i vår inställning. Jag och

jäntan var överens om sättet, och det var ju vi som skulle vigas och då så. Jag tillskrev kronofogden, som var bosatt i Göteborg, och frågade om han ville viga oss och det ville han gärna. Efter, vigseln frågade mig en gammal faster, som var motståndare till borgerlig vigsel, hur många år jag gift mig på. Denna hennes uppfattning var ganska allmän på den tiden. Jag och min fruga har aldrig ångrat denna vår handling. Vi har levat ett lyckligt äktenskap tillsammans, även om det ibland har varit lite bekymmersamt. I samband med att jag bildade hem ingick jag som medlem i Kooperativa Handelsföreningen Reform, där jag blev invald som revisor och sedan som styrelseledamot.

Kriget fortsatte och ingick nu på sitt tredje år, då vissa krafter inom ungdomsförbundet kallade till en fredskonferens i Stockholm för att försöka få fram en fredsopinion och få ett slut på kriget. Konferensen, som avhölls i tysthet utan någon stor propaganda för sig, hade samlat ombud från hela landet. Den kom ändå till polisens kännedom. Efter densamma blev det husrannsakan bland de ledande på konferensen samt bland ombuden. Vi känner alla väl till hur våra vänner Zäta Höglund, Eric Hedén samt Ivan Oljelund blev dömda till flera års fängelse för sin medverkan vid nämnda konferens. Från Mölndal hade vi två ombud vid konferensen, och när de vid hemkomsten skulle avlägga rapport läste vi lokalen, släckte ljuset samt brände handlingarna efter rapportens avlämnande för att ej skada våra häktade kamrater.

1917 var nog det svåraste nödåret

under hela kriget. Det var inte nog att man sände ut maten till andra länder, det blev även missväxt genom mycket regn. Det blev hungerdemonstrationer ordnade över landet. En sådan gick av stapeln en fredag där cirka 2.000 kvinnor och barn deltog med standar och vimplar med krav om mera mat. Vid denna demonstration utsågs en kommitté som skulle uppvakta livsmedelsnämnden och anhöll om svar till på lördag. Då ej något svar ingick stormades samtliga butiker på alla livsmedel som fanns. Många av de som deltog i kupperna betalade sina varor, men många smet från det hela utan att betala. Ett flertal personer blev kallade till polisen för deras medverkan, och de blev också dömda till stora bötesbelopp. Det tillsattes en kommitté med namnet 1917 års arbetskommitté som hade till uppdrag att anskaffa advokater till de anklagade samt insamling av pengar att betala de böter som de blev dömda att betala. Jag fick uppdraget att vara kommitténs ordf.

Under åren 1916—17 var det en mycket stark opposition inom det socialdemokratiska partiet. Det var närmast Soc.Ungdomsförbundet som låg bakom och arbetade på att partiet skulle föra en mera radikal politik, och tidningen Stormklockan, som var ungdomsförbundets tidning, kritiserade partiets inställning i nummer efter nummer. Det var många kända män som förde oppositionens talan. Det visade sig till slut att det inte gick att förena själarna. Partiet framlade en resolution för antagande eller förkastande. Det ordnades med möten över hela landet. På ett sådant möte i Mölndal gick debatten högt en hel

8. Fyra kämpar är ute för att propagera för ungsocialisternas tidning Stormklockan. Ernst Carlsson 2:a fr. höger.

lördagsnatt. När debatten var slut kl. 2 på natten och votering skulle verkställas, visade det sig att det var lika många röster på varje, varför ordföranden uppmanade de närvarande att de som önskar gå till vänster redan kan göra det i lokalen, och de som godkänner partiets arbete stannar på höger sida. Det visade sig då att 72 röster lades för partiet och 71 för oppositionen. Efter detta möte bildades en vänsterkommun i Mölnadal, och senare bildades också ett vänsterparti. Vi känner alla till att det nya partiet inte fick så lång livslängd, så någon inverkan på arbetarepartiet förmärktes inte.

Kriget började nu lida mot sitt slut,

och fred var i sikte efter att ha pågått i fyra år. Det var en stor och allmän glädje i arbetarkretsar när fredsbudet blev bekant, och man svor en helig ed: aldrig mera krig! Man hade lidit så ont under dessa fyra år, så man kunde inte tänka sig ett nytt elände inom oöverskådlig tid.

Den ryska revolutionen satte sina spår runt hela världen, så även här. Även om vi inte gick i revolutions-tankar så ansågs nog tiden inne för ett genomgripande reformförslag. Sålunda krävdes lag om 8 tim. arbetsdag, allmän rösträtt m.m. Dessa krav blev av riksdagen godkända och därmed blev också den borgerliga politiken dömd.

Kooperationen

Jag har förut meddelat att jag blev invald i styrelsen för Koop. Handelsförening Reform. På den tiden fick styrelseledamöterna vara med i butiken om kvällarna, då man var ledig från sitt jobb, för att väga upp socker, mjöl, gryn och potatis. Detta för att underlätta arbetet för biträdena på dagen. Man räknade ut att man sparade in ett biträde på så sätt. Men vi fick även vara med vid expediering och då särskilt på fredagskvällarna. Då var den verkliga rusningen i butiken. Då fick man se man och hustu följas åt för att göra veckans inköp. I regel hade man en stor korg med en grepe på, och så bar man korgen emellan sig. På den tiden var det inte tal om hemsändning av varorna. Man ville spara så mycket som möjligt på den betalade personalen, för att utdelningen skulle bli större vid årets slut. När föreningen höll sitt årsmöte kom medlemmarna mangrant. Föreningen bjöd på kaffe, och årets vinst utdelades på mötet. I regel utdelades 5—6 % som återbäring och alla var nöjda med årets resultat.

Föreningen hade två butiker i Mölndal och frågan om att öppna den tredje stod på dagordningen. När då frågan var klar och personal skulle anställas beslutade styrelsen att anställa en månadskarl som även kunde delta i expediering av kunder. Jag blev tillfrågad huruvida inte jag kunde taga jobbet då jag var kunnig vid expediering samt kände kunderna. Det senare var på den tiden en mycket viktig faktor i arbetet. Jag lovade tänka på saken, och efter några dagars betänketid lovade jag försöka. Jag slutade därför inte på pap-

persbruket utan fick sex månaders permission. Det blev en ny bana man kom in på, men det blev inte någon sinekur. Det talades om vid anställningen att det gällde en månadskarls arbete, men man fick vara både karl och häst. Alla varor som kom med järnväg fick jag hämta, och alla varor som skulle gå ut till de andra butikerna samt till kunderna fick jag ombesörja med min dragkärra. Under tiden man tog igen sig fick man delta i att expediera kunder. Någon ordnad arbetstid var det inte fråga om, utan man fick arbeta så länge man orkade. Lönen fastställdes till 45 kr. per vecka. Denna lön fastställdes inte på det arbete som utfördes utan på vad styrelsegubbarna som var textil- och pappersarbetare hade i lön. Min lön fick alltså inte vara större än deras, hellre något lägre. Man skulle vid sidan av jobbet vara agitator för rörelsen. Jag minns hur vi biträden tävlade om bästa årsresultat. Vid ett sådant tillfälle inskrev jag 67 nya medlemmar på ett år, som säkerligen var ett rekord.

De handelsanställdas fackförening

Under min verksamhet på den nya banan kom man i kontakt med nya människor och kolleger, som hade det minst lika svårt som vi. Tanken kom då om bildandet av en organisation för de handelsanställda i Mölndal. När jag vidtalat några kamrater kallade jag till möte, där frågan om bildandet av en fackförening behandlades. Sju personer hade hörsammat kallelsen, och dessa beslutade att bilda en förening och ingick som medlemmar i okt. 1924. Därmed var Avd. 82 i Mölndal bildad med anslutning

till Sv. Handelsarbetareförbundet. Undertecknad som var fackligt organiserad i Pappers avd. 63 i Mölndal begärde övergång till den nya avd. och blev dess första ordförande. Jag har själv under hela tiden tillhört styrelsen, tidvis som ordförande eller som kassör. Det visade sig att avdelningens livslängd inte blev långvarig. Den nerlade sin verksamhet redan 1925 i brist på intresse men återupptogs igen redan 1926. Från nämnda år har avdelningen varit i arbete och började sitt arbete med att göra upp ett avtal med Kooperativa Handelsföreningen Reform i Mölndal. Detta avtal medförde mycket stora förändringar såväl när det gäller löner som allmänna bestämmelser. Arbetstiden blev med detta avtal ordnad och vi fick 8 timmars arbetsdag samt ersättning för övertid. Avdelningens medlemsantal representerades av ett flertal olika yrkesgrupper med helt skilda intressen och avtal. Men det har endast varit en mening i avdelningens arbete att stödja varandra för uppnående av bästa möjliga resultat för varje grupp. I avdelningens arbete har aldrig förekommit några politiska debatter mellan medlemmarna med olika partiböcker, och detta har säkerligen bidragit till det goda arbetet och kamratskapet som alltid varit det bästa inom avdelningen. Avdelningen har i sin agitation använt sig av alla de medel som stått till buds, men det har ändå inte varit så lätt att kunna övertyga den stora massan av handelsanställda att bli medlemmar. Mölndals hela affärsverksamhet, om man fräntager de sista årens utveckling, har varit en typisk småhandlarstad med en eller två anställda. Av

dessa har säkert en varit släkt med innehavaren, och var ur den synpunkten inte villig att gå in i en fackförening.

Avdelningen har under de gångna åren bidragit med att göra upp avtal för grupper där arbetsgivarn hade svårt att förstå att han ensam inte hade rätten att bestämma över löner och allmänna bestämmelser som skulle vara rådande för sin personal. Vi skall här omtala ett sådant fall, det finns säkert många sådana. Avd. tillställde arbetsgivarn ett förslag till avtal som vi önskade svar på inom en viss tid. Det kom inget svar. Avd. gjorde en ny framställning om förhandling. Då fick vi svar att arbetsgivaren inte hade något att diskutera med oss utan ville själv bestämma över dessa saker. Vi tillställde då arbetsgivarn en ny skrivelse, där vi framhöll avdelningens rätt att föra sina medlemmars talan vid underhandlingar, och om dessa ej kommer till stånd inom en vecka ser vi oss nödsakade att tillgripa andra medel som inte kommer att bli så trevliga för arbetsgivarn. Med detta hot föll arbetsgivarn till föga och gick med på underhandlingar. Vid dessa förhandlingar, som kom till stånd hemma hos arbetsgivarn i hans bostad, hade han dukat ett stort bord med pilsner och stora cigarrer. Jag vet inte om han gjort detta för att mjuka upp underhandlingskommittén eller om det var gästvänlighet. I vilket fall så kom underhandlingen igång, och vi gjorde upp ett bra avtal för de anställda. Efter denna underhandling blev arbetsgivarn förstående för organisationens arbete och uppgifter, och vi har aldrig behövt använda något

mera hot om bojkott. I regel har avdelningens arbete alltid vunnit förståelse hos samtliga arbetsgivare och affärsmän, och resultatet av detta har säkerligen båda parterna vunnit på. Avd. har inte behövt använda sig av strejkvapnet under de 30 åren som den verkat, utan samtliga resultat har uppnåtts genom underhandling.

Som konsumföreståndare

Om man har anlag för sitt yrke och har intresse för detsamma kan man även avancera inom detta jobb. Det är inte ovanligt att pojkar och flickor efter några år som biträden blir föreståndare och får en egen butik där de får styra och ställa efter bästa förmåga. En sådan uppgift fick under tecknad år 1925, då jag fick befattning som butiksföreståndare i en nyöppnad butik som tillhörde Handelsföreningen Reform. Till detta nya jobb ingick bostad, varför jag fick gå i författning att försälja min nyuppförda villa, som jag flyttade in i 1924. Det var ganska intressant att börja med att få inköpa varor själv, göra upp affärer på egen hand. Jag fick ansvara för skyltningen, fördela arbetet med de anställda och ordna med butiken efter bästa förmåga. Man skaffade sig under denna tid förtroende hos kunderna. Var det några problem skulle man tala vid föreståndaren i butiken. Jag vill som exempel nämna att jag vid en boskillnad fick vara med som godeman, samt vid ett flertal bouppteckningar hjälpt till som värderingsman. Sådana uppdrag och många andra fick man i egenskap av butiksföreståndare om man hade kundernas förtroende. Alla dessa uppgifter sökte man klara så

gott man kunde. Det skapade en god reklam för sin butik. Jag tyckte alltid att kunderna var snälla och trevliga, och den jäkt som nu finns i butikerna fanns inte då. Kunderna väntade alltid tills tur var utan nummerbrickor, och i många fall fick barn och äldre gå före i tur. Det var en helt annan anda bland kunderna på den tiden, och inköpen verkställdes i regel endast en gång i veckan och nästan alltid på bestämd dag.

Den butik jag hade då var en s.k. gruppbutik med speceri, mjölk och charkuterivaror. Varje söndag fick man upp två timmar och sälja mjölk. Till charkuterijobbet hörde att man skulle inköpa två eller tre grisar i veckan, som man skulle stycka och salta. Varje torsdag skulle man göra korv. Jag fick ett recept på god och s.k. hemlagad korv. Jag började tidigt på morgonen och höll på långt fram på kvällen innan jag blev färdig, men då hade jag tillverkat cirka 125 kg korv samt genom min frugas hjälp kokat allt ister till smult. På fredag morgon stod folk utanför butiken för att få inköpa hemlagad korv. Jag höll på med detta arbete till 1928, då jag fick ny butik med endast specerivaror. Arbetet i butikerna har under tiderna förändrats mycket. Kontakten med kunderna som fanns förut har helt försvunnit, och det ideella intresse som personalen hade tidigare för rörelsen är numera inte så stort. Orsaken är att den kooperativa rörelsen vuxit ut till stora enheter mot förut, då det fanns en konsumbutik i varje samhälle med sin egen styrelse. Det fanns i Mölndal två kooperativa föreningar i arbete, nämligen "Reform" och "Aktiv". År 1934 sammanslogs

9. Den tidigare
konsumbutiken i
Kikås, där Ernst
Carlsson var före-
ståndare. I samband
med konsumentföre-
ningarnas centrali-
sering av sina affä-
rer till ett fåtal större
enheter, övertogs
denna butik av ICA
och drives nu av en
f.d. konsumföre-
ståndare. Mölndals
foto 1973.

dessa föreningar till en konsumtionsförening, och jag fick förflyttning till annan butik belägen i Krokslätt. Efter några år där fick jag förflyttning till en butik i Källered, ett samhälle söder om Mölndal. Till denna butik hörde även mjölk och charkuterivaror. Jag stannade i denna butik till 1939, då Konsum Mölndal sammanslogs med Göteborgs Konsumtionsförening. I den sammanslagningen begärde undertecknad förflyttning till något av firmans lager. Denna min begäran beviljades och jag kom till husgerådslagret i Göteborg. Då fick jag lämna mina kära kunder, som jag alltid har haft ett gott samarbete med, och börja ägna mig åt andra uppgifter. Detta arbete har jag fortsatt med och kommer väl att stanna så länge jag har krafter till arbete.

Folkets Hus-föreningen

Vi har saknat Folkets Hus i Mölndal sedan 1912 då vårt Folkets Hus gick ifrån oss. Anledningen till detta var att vi inte kunde klara räntor och amorteringar. Alla fackliga organisationer var nerlagda som en följd av storstrejken 1909. Vi har därför varit hänvisade till andra lokaler där det inte finnes några bekvämligheter av något slag utan är kallt och dragigt. Sådant skapar inte några trevliga möten. Mölndals Fackliga Central kallade intresserade kamrater till möte under år 1930, där frågan om bildandet utav en Folkets Hus-förening skulle behandlas. Efter en stunds debatt i frågan beslutade mötet att bilda en sådan förening. Styrelse valdes och till föreningens ordförande valdes undertecknad. Jag har innehaft nämnda uppdrag sedan

Ernst Carlsson:
I arbetarrörelsens
tjänst

föreningen bildades och hade tänkt behålla detsamma tills vi fick vårt Folkets Hus färdigt, men det verkar som om det inte skulle lyckas, då jag beslutat avgå till nästa årsmöte. Det hade ju varit roligt om man hade kunnat lösa frågan under sin medverkan i styrelsen, men det har inte varit möjligt av flera orsaker, däribland ekonomifrågan.

Kommunalpolitiskt engagemang och nykterhetsarbete

Jag har alltid från min ungdom varit intresserad av den fackliga rörelsen, men jag har vid sidan av detta arbete ändå hunnit att vara med i det kommunala arbetet. Jag var stadsfullmäktige från 1922—1934 och tillhörde även drätselkammaren under samma tid, men jag avsåg mig detta upp-

drag i brist på tid och intresse. Under kriget satt jag som ledamot i Möln-
dals kristidsnämnd. En fråga som alltid har intresserat mig är nykterhetsfrågan. Jag har tidigare omtalat att jag ingick som medlem i Nykterhetsorganisationen Verdandi och har sedan 1909 varit medlem av avd. 446 Möln-
dals Framtid, där jag verkat i 45 år och har erhållit flera diplom för långvarigt och ideellt arbete. Inom nämnda organisation, som bedriver ett storslaget fostringsarbete genom sin ungdomsverksamhet, har under åren skapats fram många krafter som i dag beträder ansvarsfulla poster inom vår förvaltnings och arbetarrörelsens olika funktioner.

Under den tid som jag verkat inom de olika organisationerna, har jag sökt verka på alla områden som jag

10. Två år sedan dessa minnen nedtecknats tog Ernst Carlsson (i mitten) det första spadtaget till Folkets husbygget. Huset stod färdigt 1959, ett år före Ernst Carlssons död. Hans porträtt i olja hänger nu på en hedersplats i byggnaden. Foto i Folkrörelsearkivet i Möln-
dal.

ansett kunna gagna arbetareklassen och deras intressen. Men ett område som jag lämnat åt andra att syssla med är religionen. Själv har jag inte haft något intresse för denna form av upplysning, men har därmed inte på något sätt motarbetat deras syftemål utan har i många fall haft ett gott samarbete med dessa, särskilt i nykterhetsfrågan. Samma förhållande är det med idrottsrörelsen. Även här har andra krafter fått utföra arbetet. Det enda man gör för idrotten är att tippa några rader varje vecka på fotbollstipset, samt någon gång höra referatet från idrottsevenemang, som Vasalopp eller andra liknande prestationer. Det kan tilläggas när det gäller idrottsrörelsen att den i arbetarrörelsens barndom inte sågs med blida ögon, därför att den drog intresset från det fackliga och politiska arbetet, och i många fall fick en medlem

kritik därför att han besökt en fotbollsmatch istället för att gå på fackföreningsmötet. Inom arbetarrörelsen har denna uppfattning dess bättre ändrats, ty man måste i dag erkänna att även denna ungdomsrörelse skapar goda och intresserade människor som är villiga att deltaga i allt kulturellt uppbyggnadsarbete.

Jag har här sökt att i korta ordalag skildra en arbetares kamp på olika områden, dels från födelsen i uppväxtåren, i skolan, när det första arbetet började, när man kom in i arbetarrörelsen och vad man sökt att utföra. Det har varit ett mycket intressant arbete, och jag skulle inte vilja ha det ogjort. Man har skaffat sig en massa vänner, dels inom föreningslivet och vidare inom sin anställning i Konsum. Utan alla dessa vackra minnen skulle säkerligen livet varit betydligt tommare och fattigare.

Kommentar

Ernst Carlssons levnadsminnen är ett av resultaten av den handelsundersökning Nordiska museet startade 1954 i samarbete med Svenska handelsarbetareförbundet. Liksom vid museets tidigare yrkesundersökningar skedde materialinsamlingen i form av en pristävling som gick ut på att vederbörande skulle nedteckna sina minnen inte bara från sin arbetsmiljö utan även från uppväxttiden, hemmiljön och fritidsverksamheten. Det betonades särskilt att vad man begärde var enkla, okonstlade beskrivningar och att inget avseende skulle fästas vid skrivstil och formuleringsförmåga. Var och en fick uttrycka sig precis som han ville, men vissa anvisningar om vad som borde uppmärksammas gavs som ledning.

Denna uppteckning, som tidigare inte varit publicerad, har här återgivits i det närmaste oförkortad. I de tidigare av-

snitten har dispositionen stramats till. I övrigt har endast några smärre språkjusteringar skett. Felaktiga sakuppgifter har inte ändrats. Så t. ex. minns förf. fel i skildringen av de två riksdagsmannavalen 1914 på sid. 134. Sedan Hjalmar Hammarskjöld efter borggårdskrisen i februari tillträtt som statsminister upplöstes riksdagen och nyval till andra kammaren ägde rum, vilket stärkte regeringens ställning. Det ordinarie andra kammarvalet på hösten samma år, betydde oförändrad position för de regeringsvänliga men framgång för socialdemokraterna och tillbakagång för liberalerna.

Förutom dessa uppteckningar besvarade Ernst Carlsson även Nordiska museets frågelista om möbelanskaffning 1960. Han avled den 5 nov. samma år.

Ernst-Folke Lindberg

Vid spisen och tvättbaljan

Jag har alltid känt stor vördnad för mina hederliga, strävsamma, nu avlidna föräldrar. Vill här skriva ner allt jag minns, hört och vet även om mitt eget liv från år som gått. Är själv gammal och sjuklig, men minnet finns kvar.

Min farmor träffade en tysk affärsman när hon var omkring 40 år. Farmor hade en plats i familj. Det blev aldrig något äktenskap mellan dem. Han övergav min farmor, blev ensam med en son som blev uppfostrad hos en faster till honom.

Min mor var från Ragnhildsborg utanför Södertälje. Min morfar var kusk åt en greve, hade själv litet jordbruk. De var sex stycken. De var fattiga. Mor fick aldrig gå i någon skola. Barnen fick hjälpa till på åker och äng. Mor fick alltid öppna grindarna när greven kom åkande. De fick även hjälpa till med hemarbete redan vid 5—6 års ålder. Barnen fick klistra papper på tändsticksaskar, så leka var det inte tal om. Mor talade även om att när hon fick ett par nya skor en gång så gömde hon dem i en byrålåda. Hon gick mycket barfota. De hade bara en liten stuga — kök med liten kammar, åtta personer i en kall och dragig stuga vid sjön.

Så blev min mormor sjuk i lungorna och avled. Då var min mor 14

år. Hon talade om att hon tvättade mors kläder, lade dem i ett knyte och sökte arbete i Södertälje stad. Hon hade två platser innan hon gifte sig, en i ett bageri, där hon lärde sig baka södertäljekringlor, en hos en familj Otto Nordenskjöld, han som flög till Nordpolen.

Så träffades min mor och far när dom var i 17-årsåldern. Far var född 1863, mor 1866. De flyttade till Stockholm och gifte sig 1885. På 20 år fick de tio barn. Ibland dem var jag, född den 5 augusti 1894. Min mor födde alla barnen hemma, ammade oss allihop.

Vi bodde då på Söder vid Yttersta Tvärgränd. I ett stort enkelrum var vi nio personer. Det var dåligt med arbete. När mor var i grossess med mig hade far inget arbete, så jag blev mycket klen och sjuklig. Mor har talat om att jag grät natt och dag, hade engelska sjukan, fick ont i ögonen, höll på att bli blind, om ej mor skötit om mig så väl på alla vis. Hon kokte ägg och lade varma äggvitor på ögonlocken. Jag kunde ej gå och fick ej tänder förrän jag var två år gammal. Kunde ej vara ute, var klen tills jag var sex år. Då fick jag lunginflammation. Det var inget hopp att kunna klara den, men jag segrade igenom krisen, så läkaren, som kom hem, sade till mor att jag

kunde växa upp och bli hennes duk-tigaste flicka. Fick alltid en slant av doktorn när han gick. Han tände en cigarr i köket.

Den tiden var vi nyinflyttade från Stockholm till Södertälje, för far hade fått arbete på en jutevävsfabrik där. Jag tror far började sitt arbete tidigt. Jag såg honom sällan. Vi fick nog lägga oss tidigt.

Vi bodde i ett fyrfamiljshus, Skogsparken 10, omodernt, en vedspis och ett fotogenkök. Vi var väl 7—8 personer i ett rum. Jag fick alltid ligga i egen säng. Mitt emot huset var en tallskog som jag lekte i sen jag så småningom blev stark.

Det var ordning och reda i vårt hem. Vi fick växa i varandras kläder. Vi hade så litet kläder så när mor skulle tvätta våra linnen, så fick vi taga på oss ett extra linne, som vi fick ha en dag i tur efter varandra, för mor tvättade varje dag. Mor sydde lite nytt ibland. Åt sig själv fick hon sy en kjol vart tionde år. Hon hade aldrig någon hatt. Det var en halsduk och en schal att vara klädd i. Mor talade om för mig en gång att när mina systrar gick i skolan i Södertälje var deras enda skor utslitna, så mor gick till skolan och bad om hjälp med skor. Det kom en person hem för att undersöka saken. Mor hade en symaskin, som han tyckte var onödig. Så hade hon fått av sin svärmor ett vitt hemvävt sängtäckes, som han tyckte var onödigt. Mor blev ledsen och gråt, men barnen fick skor. Hade hon haft smutsigt och slarvigt i hemmet så hade det kanske varit bättre.

Mor var i farten jämt. Hörde talas om att hon var oppe i ottan, 4—5

på morgonen, bar ut tvätt och vatten, för det var ju många som skulle ha rent och ombyten. Sedan när hon tvättade större tvätt i tvättstugan, då kom det andra fruar dit för att träffa mor, för hon var för det mesta gladlynt och rolig.

Mor bakade alltid rågröd. Så minns jag när Frälsningsarmén kom ifrån Stockholm med båt. Då såldes södertäljekringlor. Mor var även där och hade bakat kringlor hemma, som hon sen sålde vid båten. Ibland fick jag följa med när det var möten och musik förbi kanalen en plats bort.

År 1900 föddes min syster Sigrid. Min äldsta syster Viola fick hjälpa till hemma, för även mamma och två andra systrar Hillevi och Judit, fick arbeta ibland i den fabrik som min far arbetade i. Mina systrar fick gå och handla mat. På vintern åkte dom kälke till affären. Då fick dom en strut karameller. Det var allt godis vi fick. Mor tala ej om att vi hade födelse- och namnsdagar, minns endast en julgran, inga julklappar.

Två bröder och en syster dog i Södertälje. Bröderna fick strupsjuka. Jag minns en bror, Nils hette han. Han var hes och ville gå in till en granne som hade en son. Det var väl i början av sjukdomen. Sen minns jag inget mer. Det gick fort. Två systrar fick difteri men klarade det.

Så sökte min far arbete i Stockholm hos en grosshandlare Hallman (Papper och bindgarn). På lagret först, sedan ut med en stor skottkärra på Stockholms gator och gränder till affärer med varor. Han blev mycket omtyckt. Han var där en tid för att pröva arbetet. Efter några månader, det var 1901, flyttade vi till Stock-

1. Hornsgatan vid Maria kyrka. Såväl dragkärror som hästanspända kärror var ett vanligt inslag i gatubilden. Foto i Stockholms Stadsmuseum.

holm till en lägenhet på Brännkyrkagatan 58, 2 tr. — omodernt, vc på gården, vatten och slask i en förstuga. I köket fanns det rum för en kökssoffa för Hillevi och Judit. Jag kan förstå nu efteråt att min äldsta syster, som var 17 år då, låg i någon sorts tältsäng i köket, för vi var ju sju personer. Emellan rum och kok var det rum för en stor byrå och en garderob. Sen låg mor och far och vi två mindre barn i rummet.

Likadant som i Södertälje fick min äldsta syster vara hemma och hjälpa till. De andra två, 13 och 15 år gamla, fick arbeta, Hillevi på en tri-

kåfabrik och Judit i ett hem. De fick hjälpa till så gott dom kunde. Sen började även Judit på samma fabrik.

År 1902 började jag skolan i Tantolunden. Maria folkskola hette den. Då var jag fyllda åtta år. Då hade jag blivit mycket bättre till hälsan. Kom så väl ihåg när jag första gången gick till skolan. En lång träbro ovanför tobaksländ. Nedanför var det litet högt, men det var träräcke, så man ej kunde ramla ner. Så hade vi Tantolunden intill. Det var mycket nytt för mig att börja skolan. Jag var så tyst och blyg. En skolförälder som bestämde över oss.

2. Parti av Tanto-
lunden 1906. Foto
i Stockholms Stads-
museum.

Jag minns en examen. Mor hade sytt en röd klänning med vita små prickar. Ett två centimeters brett hårband. Jag kände mig så högtidlig.

När jag var tio år fick jag plats på eftermiddagen i ett hem mitt över gatan intill Maria saluhall. Frun var klen efter en förlossning, hade en liten dotter. Där hos fru Karlsson var jag två à tre timmar varje dag, ej söndagar. Fick gå ärenden, skala potatis, duka köksbordet till maken kom från arbetet, röra i grytan. Så fick jag middag varje dag, några kronor då och då. Sen fick jag diska, skura knivar och sopa golvet. Så fick jag smak för hem och matlagning. Sen flyttade fru Karlsson till Hornsgatan 46 1 tr., men jag fortsatte efter skolans slut hos henne.

År 1905 flyttade vi själva till Volmar Yxkullsgatan 11 2 tr. över gården, en tvårumslägenhet. Då skulle

mor ha en liten igen. En dotter till föddes hemma dagen efter inflyttningen. Då skulle min äldsta syster gifta sig. Min syster och sväger fick det stora rummet, så de måste passera över det rum som vi sov i för att komma till sitt. Min gifta syster hade tidig morgonstädning och mina två andra systrar låg i kökssoffan som vanligt.

Min lillasyster avled efter 16 dagar — hon fick gulsot — men i alla fall sörjde jag henne och grät många gånger. Jag minns när jag drog barnvagnen i köket hos fru Karlsson, då stod jag där och grät i smyg ibland.

Men allting har en övergång. Vi var i alla fall fyra stycken som skulle sova i det minsta rummet. Så hände det sig att min mor och far tog hand om en kusin till oss, en pojke som hette Harry. Då blev vi fem stycken i alla fall. Han var ett år gammal. Då

var det jag som ibland måste bära honom till Adolf-Fredrikstorg för han skulle få luft, men detta var nog ej bra för min långa rygg.

Då jag var tolv år hjälpte jag till hemma och var barnvakt åt min bror och så hade jag läxorna. På den tiden slutade man kl. 1 i skolan, så det blev några timmar hos fru Karlsson mellan 3 och 6 em. Sen var jag även och gick ärenden snett över gatan åt en fru Montelin, antagligen nygift. Frun hade plats, men ibland var hon hemma. Min mor fick alla de slantar jag tjänade.

Ibland blev mammas hembakade bröd slut sista dagarna i veckan. Då gick jag opp tidigt, för i bageriet på S:t Paulsgatan fick man köpa bröd sen dagen förut. Det var lång kö, så man var där före sex på morgonen.

En gång, jag var i 11—12-årsåldern, fick jag följa med min syster och sväger till Fjäderholmarna en söndagsmorgon. Min sväger hade en arbetskamrat som ägde en roddbåt. Vi hade lite mat med oss och kokte kaffe på primuskök. Det var så lugnt och stilla. Det var en stor upplevelse att få en sådan sjöresa och få vara ute i en skogsbacke en hel söndag.

Så flyttade min gifta syster och sväger till Ölandsgatan. Mamma och pappa hade ej råd att ha lägenheten kvar då, utan vi flyttade till Brännkyrkagatan 94, n.b. över gården. Vattnet och slask inne, som väl var, och vc på gården. Men den lägenheten var fuktig, så mor fick någon sorts astma.

Far slet och knoga med sina tunga kärror kring gator och gränder och branta backar, men så fick han en annan man till hjälp. Längre fram

blev det en lastbil. Far var väldigt stark, inget onödigt fett på hans seniga kropp och lång och ståtlig var han. Jag var lik min far både i utseende och karaktär, för jag blev längst av alla syskonen.

Jag minns att far och jag gick nästan varje söndag till Ebeneserkyrkan medan mor städa och gjorde i ordning maten. Så var det nykterhetsmöten som jag besökte ibland med far och mor. Gick ibland till Ansari kyrkan, några hus ifrån där vi bodde, gick opp på läktaren och lyssnade på den vackra sången. Man har ju ej fått höra vidare musik och sång. I skolan hade vi en sängfröken, så där fick jag lära mig andra stämman. En gång stannade jag på Hornsgatan där jag hörde härlig musik från ett fönster, det var piano. Jag lyssnade en lång stund. Än i dag älskar jag musik och sång.

Så blev jag 14 år. På grund av att jag började skolan så sent som 8 år fyllda, så var det bara jag i klassen som fick sluta. Då hade jag både läsning, aftonskola och arbete hos en fröken Sally Olson på Hornsgatan 42 1 tr. Hon gav pianolektioner för både små och stora. Jag var där till kl. 8 varje morgon utom söndagar. Jag skulle sopa och damma och handla hem mat till kl. 9, då eleverna kom, bära vatten och slask, städa förstugan och diska. För detta hade jag sex kronor i månaden. Det nötte jag nog skor för, men mor fick de pengarna.

Min mor hade svårt att få ihop till min konfirmation. Jag fick en svart tvådelad klänning och en blå kort jacka. Jag minns att mor grät. Det var 1909. I flera somrar använde jag den svarta kjolen till söndagar när

3. Hornsgatan 116
med Manhems bad-
och tvättinrättning.
Foto i Stockholms
Stadsmuseum.

jag var ledig med en blus till som jag fick av mor. Den var vit- och skär-
randig. Man kände sig så fin. Så fick
jag en blå bomullsklänning av min
moster som var barnsköterska, så
det var att tvätta och stryka varje
vecka. Jag hade uppsatt hår. Flätade
många smala flätor. Vad nöjen angår
ingen dans, ingen bio. Var en gång

med min syster på en bio på Horns-
gatan.

Livet går vidare. Jag är nu stora
flickan, slutar med alla småarbeten,
fick jungfruplats på heltid, åtta kro-
nor i månaden, fri mat och husrum i
en köksalkov, egen garderob. Det var
hos fru Montelin, som jag förut gått
ärenden hos, när jag gick i skolan.

En stor trerumslägenhet 5 tr. upp. Prästgårdsgatan 15 A, ingen hiss. Frun arbetade, inga småbarn, mest trägolv, höga fönster, ingen värme eller varmvatten på den tiden. Åtta kronor skulle räcka till skor och kläder och nöjen. Man hade inga laster av något slag. Man hade inte ens särskilda nattlinnen. Bada gjorde man i Manhems bad på Hornsgatan intill Hornskroken, för dit flyttade mina föräldrar, Hornskroken 1. Jag vantrivdes hos Montelins. Jag ville ha en plats där matmor fanns hemma om dagarna, så jag slutade efter tre månader.

Så träffade jag portvaksfrun för huset Prästgårdsgatan 15 A och 15 B. Jag fick veta genom henne att i det andra huset var det ett herrskap som önskade ensamjungfru, så jag gick dit. Hon antog mig genast. Fru Linderblad var namnet. En något mindre trerumslägenhet än hos Montelins. Så var frun hemma om dagarna. Maken var kamrer. Men jag visste ej att fru Linderblad var i grossess. Jag började den 1 augusti 1909. I slutet av mars månad nedkom hon med sitt flickebarn. Det ägde rum hemma. Hennes make och jag blev väckta kl. 2 på natten. Så kom barnmorskan.

Fru Linderblad var dalkulla. Herrns far hade en speceri- och kött-affär i hörnet av Bellmansgatan och Hornsgatan. Jag fick mycket god mat. Hon var duktig att baka. Hon var perfekt, men hon hade städdille. En gång i månaden så gott som störrengöring. Alla tavlor skulle tagas ned. Det var ett putsande och fejan-de varje vecka. I köket drog hon med pekfingret på dörrkanterna. Spisen måste vara lika blank jämnt, så jag

frös hellre än jag gned på spisen varje dag. Det skall väl vara mätta på allt här i världen. Varje söndagsmorgon skulle korkmattan i salen tvättas med skummjolk. Jag fick ligga på knä och tvätta mattor så ofta ibland så mina strumpor fastnade på knäna. Så all denna barntvätt som skulle kokas och strykas. När frun skulle byta blöjor skulle blöjorna läggas i ett stort fat, som skulle ställas ovanpå en kastrull med hett vatten. Jag måste öppna dörren då det kom besök till frun. Kvickt av med köksförklädet, på med ett litet förkläde under tiden jag skulle öppna dörren.

Visst trivdes jag, för även jag var ju mycket noga och ville ha ordning och reda. Viljan fanns — men orken. Jag var ju 175 cm lång med tunn benstomme och hade bara varit frisk i sju år.

Mitt herrskap hade skaffat en 20-årig prästdotter tills frun kom upp efter sin förlossning. Flickan skulle väl praktisera förstod jag efteråt. Hon kom resande men hon kunde ingenting, kunde inte ens steka en biff. Frun önskade ugnstekt gädda en gång. Jag hade varit ute och handlat. Under tiden hade hemhjälp-lagen lagat till fisken. När jag kom hem ville min fru tala med mig. Vad jag fick höra var att hon lagt fisken orensad i en långpanna och givit frun att äta, när den var färdigstekt. Hon var så upprörd. Flickan kom på en fredag och fyra dagar efter fick hon resa hem igen. Jag fick övertaga förtroendet. Jag klarade av alltsammans och fick det största beröm av både herrn och frun för matlagningen. Jag fick tio kronor i månaden för jag klarade av allt så fint.

Till sommaren hyrde mitt herrskap ett litet sommarnöje vid Mälaren. Grönvik hette bryggan. Det var att bära vatten från sjön för disk och tvätt. Herrn fick bära vatten från en brunn längre bort. Jag låg i köket. Så var det ett stort rum. Trägolvet överallt. När jag hade knäskurat rumsgolvet varje vecka och det hade torkat skulle det sopas mycket noga. Så babytvätt varje dag, bar tvätten till båtbyggnaden för att skölja den. Det var jämnt knog.

Jag skulle fylla 16 år 1910. Mötte en gång två män, när jag kom bärande på mina hinkar. När de kom närmare mig, säger en av dem: »Titta här kommer Grönviks skönhet.» Jag var ej van vid sådana komplimanger. Jag rodnade förstas men gick vidare.

När jag var ledig för jag alltid hem till mina föräldrar på en båt som hette Idun. Den lade till vid Munkbron. Sista båten gick kl. 10 därifrån till Grönvik. Det tog bara en halvtimme. En söndag stannade ej båten vid Grönvik. Det var bara jag som skulle av där. Det var bara två hållplatser kvar till Nockebybro, sista stället. Jag tänkte då får jag gå den biten tillbaka, men styrmannen bad om ursäkt och erbjöd sig att följa mig dit jag skulle. Det var en mycket blyg, och ståtlig yngling på 22 år. Jag tackade för erbjudandet, fick veta att det hade han och maskinisten kommit överens om för att han skulle bli bekant med mig. Jag fäste mig vid denne man därför att han ej var framfusig eller fräck på något vis, så han fick veta vem jag var, arbetares barn båda två. Han var diskret och jag var likadan.

Men den som var orolig det var

min matmor. Det tog väl en halvtimme att gå hem, men hon kom aldrig ut i köket. Jag lade mig och tänkte ut en ursäkt att dom glömde lägga till vid Grönvik och att jag fick sällskap med en annan flicka. Jag kunde ej säga som det var. Man var ju aldrig i sällskap med varken pojkar eller flickor. Kände en flicka som hette Astrid. Hon hade även en plats och var granne i samma hus där mina föräldrar bodde.

Sen flyttade vi in till stan igen. Jag sade upp min plats. Det var de ej glada för. Det blev för ansträngande för mig. Min mor kom dit och talade med henne. Jag var där ett år, fick sen höra att det var ingen jungfru som var där mer än åtta dagar.

Så fick jag tillfällig plats, bara 14 dagar i samma hus. Under tiden hade mina föräldrar flyttat till Hornskroken 1 1 tr. Det var en tretrumslägenhet utan tambur, varken gas, vatten eller slask. En vattenledning och vc fanns på gården. Men södersol var det, även en stor garderob, som fick delas av alla som bodde där. Min äldre syster och sväger, som gifte sig, fick stora rummet, mor och far ett mindre hörnrum. De måste gå genom min systers rum. Sen var ett litet rum, det kunde ej vara mer än 2 1/2 meter i fyrkant, med en kökssoffa, en byrå, ett litet bord framför fönstret, en s.k. kommod med handfat, en stol, allt inpå varandra. I köket fick ej kökssoffan rum. I köket fick endast matbord, en skänk och två stolar rum och en vedlär med två vattenhinkar. Det var ingång till stora rummet från förstugan. I köket fanns en hylla med krokar för kläder och hattar. I det lilla rummet bodde Judit,

4. En målarbåt i närheten av Nockeby. Foto i Stockholms Stadsmuseum.

5. Båtbryggan vid Munkbron. Foto i Stockholms Stadsmuseum.

6. Hornskroken
1908. Foto i Stock-
holms Stadsmuseum.

en av mina två systrar, som delade kökssoffan förut under alla åren. Syster Hillevi, som gifte sig, hade en portvaktsplats i Stadsgårdens nya hus, och syster Judit fick arbete på telegrafverket. Så gifte sig även hon. Då hyrde mor ut lilla rummet till ungarlar.

Ingen var storrummad av sig, men visst var det knogigt för mor och far, detta bärande av vatten och slask och hugga ved, elda med ved och kol i köksspis. Det fanns ingen tvättstuga men mor tvättade i köket, hade ej råd att sända bort den. Mor flyttade köksbordet in i ett rum, ställde en stor tvättbalja på två köksstolar. Hon kokte lutvatten i en stor järngryta och hällde på det heta vattnet

för att stå över natten. Mamma hade alltid vit och fin tvätt. Så bars tvätten ned i hinkar till gården för den måste ju sköljas och hängas där. Så kunde ju bara göras från tidig vår till sena hösten så länge kläderna kunde torkas ute. Det fanns ju heller ingen vind. Så skulle ju de manglas. Då fick far följa med och vara till hjälp.

Under tiden hade jag sökt en annan plats hos änkefru Wadstein, Hornsgatan 104 1 tr. Tre rum och stort kök med värmeledning, men diskplåt att skura med sand och mässingsvatten. Började där den 1 oktober 1910. Lönen var tolv kronor i månaden. Fick lära mig att steka en hel gås, göra den helt i ordning. Fru Wadstein var född i Skåne, hade en

7. Mangeln i Man-
hems tvättinrätt-
ning. Foto i Stock-
holms Stadsmuseum.

son som var affärsman. Han var gift och bodde på samma gata. De kom ofta och hälsade på. Det blev te och smörgås. Men så hämtade sonen henne till middag ibland. Då fick jag bli ledig. Då gick jag hem till mina föräldrar.

Brev växlades ibland med vännen från båten. Han bodde i Annero i Nockeby och gjorde sista mötet vid Göta livgarde. Han hette Robert Zetterberg och var född den 18 december 1897. Så fick min vän arbete på Lilla Essingen, Primus skulle byggas. Han var mycket stark, hade varit i en atletklubb, som han tillhörde och tränade ofta, hade även uppträtt en tid. Så slutade han med det. Det räckte med det tunga byggnadsarbetet. Utan

att jag visste om det gick han hem till min mor och far för att hyra det lilla rummet. På det viset kom vi att träffas oftare.

När jag varit ett år hos fru Wadstein fick hon hjärnblödning, fick två sjuksystrar i hemmet som turades om att vaka och sköta henne natt och dag. Jag låg i matsalen. Hon kryade på sig så småningom men blev aldrig helt återställd. Jag måste följa henne ut på någon promenad ibland. Sen dess var det jag som fick handla all mat, och laga den kunde jag, vanlig husmanskost.

Innan fru Wadstein blev sjuk var jag mer ledig. Då följde jag med mina föräldrar, syster och sväger och min yngsta syster till Tantolun-

8. Musikpaviljongen i Tanto-lunden 1906. Foto i Stockholms Stadsmuseum.

den, när det var musik från en paviljong en gång i veckan. En gång hade min mor gjort i ordning en klädkorg med mat och kaffe och porslin. Kaffepannan var väl inlindad i mycket papper och filt för att hålla kaffet varmt. Ingen sprit men vi var

glada och nöjda ändå. Musiken varade i två timmar. Det var många familjer som gjorde likadant och hade även sprit med.

Det var min sista plats som jag hade hos fru Wadstein, 2 1/2 år. Jag var förlovad med min vän Robert, och jag kan på heder och samvete erkänna att det var inget sexuellt förhållande mellan oss. Han var mycket lugn och blyg till sin natur och även jag. Jag var ej mycket upplyst. Ingen upplysning fick jag av mina systrar och föräldrar. Hade jag fått det hade mycket varit annorlunda. Efter förlovningen 1912 på midsommarafton var jag oskuld, men så småningom när vi träffades någon gång, för jag måste hjälpa min matmor i säng och ge henne te klockan 8 på kvällarna. Sen fick jag ej vara ledig. Då kom min fästman till mig på lördagskvällarna. Jag var då fyllda 18 år.

9. Berättaren vid 18 års ålder. Foto 1920.

Det var ingen stormande förälskelse. Jag var mycket passiv, förstod ej faran. Han var ju sex år äldre och hade bröder att tala med. Efter åtta månader blev jag i grossess. Aldrig drack vi sprit av något slag, en kopp kaffe i all enkelhet. Inget uteliv av något slag. Varken han eller jag hade den läggningen.

Den 1 april 1913 flyttade jag hem till mor och far, fick hyra hörnrummet. Vi tog ut lysning och gifte oss borgerligt den 14 juni. Men något festligt var det inte. När vi for ifrån borgmästarn och steg av spårvagnen vid Ringvägen så gick jag in till Hedströms bageri, Hornsgatan 104, och köpte för 75 öre kaffebröd. Min brudstass bestod av min svarta kjol och en ljusgrön enfärgad bomullsblus för fem kronor. Ingen bjudning. Min svärmor kom hem till oss en gång med två stycken röda filter, fick ett tacke av mina föräldrar, av min äldsta syster ett halvt dussin kaffeskedar, men det fick vi till julen. Av en annan syster fick jag två kyprade lakan, så mitt linneförråd bestod av fyra stycken lakan, sex stycken handdukar, några örngott. Sen tog vi på avbetalning en utdragssoffa klädd med tyg, fick en byrå och en gammal skänk av mor. Så handlade jag för min sista lön ett nattkärl, en stekpanna, en kastrull och några andra småsaker så pengarna tog slut. Efter en tid köpte jag på avbetalning en Singer symaskin som jag ännu kan sy på.

Jag var ej sjuk, hjälpte min mor att städa, bära vatten och slask och handla. Jag tog allt som det kom, och när vår Gösta var på väg att födas följde min mor med i bil till BB. Jag

var ej rädd, har alltid varit modig, så efter fem timmar var jag en mor. Han var född den 18 november 1913. Han var pigg och kry. Han kunde gå vid ett års ålder och talade som andra barn i den åldern, men så blev han hastigt sjuk en natt. Vi tog hem läkare. Då var han redan medvetlös. Det var brusten blindtarm. Han opererades ändå, men avled efteråt. Jag var då sedan tre månader i grossess igen.

Vill även tala om min sons begravning. Man hade ju inga pengar. Jag hade faktiskt fått ett par vigselringar, det var ju billigt då, men dem belånade jag. Mina föräldrar betalade kistan. Min svärmor lånade oss sina guldringar, som vi sedan måste lösa igen. Men mina egna fick vi aldrig råd med att lösa ut.

Min make arbetade då i Uppsala, var hjälpare åt en hissmontör där, så han hade fast anställning hos firman Graham Brothers hissfirma. Han hade 17 kronor i veckan att leva på, hyra rum och respengar hem ibland, en veckolön som jag och min son också skulle leva på, och tio kronor i månaden till hyra.

Jag kunde hushålla på tio kronor i veckan när jag var nygift. Jag handlade en stor kasse mat för fem kronor. Sillen kostade 35 öre kilo. Sen räckte fem kronor till nästa avlöningsdag. Det var enkel husmanskost, ej öl och sprit, inga främmande på mat. Det kunde ej få förekomma. Jag bakade rågsiktsbröd och vetebröd.

Så var det dags för mig den 10 juni 1915 att vandra till Södra BB. Min make följde mig kl. 6 på morgonen. Kl. 7 hade jag en dotter. Den

1 juli flyttade vi till Aspudden. Där var det vatten och slask inne och torrklosett, ej värme. Men det var på nedre botten så det fuktade. Vi fick se en annons i en port — det fanns lite varstans i Aspudden på den tiden. Då sade vi upp vår lägenhet och flyttade till Jarlagatan 37 2 tr.

Min make var utkallad till Oscar-Fredriksborg flera månader tidvis sen 1914. Jag hade sex kronor i veckan att leva på för mig och mitt barn. När vi bodde i Hornskroken räckte ej de sex kronorna i veckan. Det skulle ju vara ved och kol och fotogen, kunde ej betala de tio kronor till hyra mor skulle ha. Jag visste ej att det fanns socialbyrå, hörde talas om en förening. Jag gick dit. Jag fick 50 kronor. Jag gav mor 30 kronor för tre månaders hyra. Sen köpte jag en ylletröja och damasker åt min son, men sen blev han ju sjuk och dog. De fick min dotter använda sen.

Jag minns att när min make blev utkallad på Aspudden måste han belåna på pantbanken vid Hornstull. Han gick hela vägen med vår symaskin på axlarna. Det tog över halvtimmen. Han var ju mycket stark.

Det var ju ransoneringskort på matvaror. Man fick stå i köer långt ut på gatan om det var utdelning på en bit fläsk. Jag gjorde deg av rågmjöl och skar det i små bitar som jag rostade i ugnspannan och malde grovt på kaffekvarn. Det blev gott kaffe. Det var mer hälsosamt än allt annat. När det fanns saltströmming fick den ligga i vatten, så den nästan blev som färsk. Man fick lära sig att ha tålmod och fantasi.

Sen tog mobiliseringen slut. Vi flyttade över till Ekstigen 2 3 tr. Det var

en varm lägenhet. Min make var nu hissmontör i Stockholm. Ibland var det nattarbete. Aldrig semester, ej betalt för helgdagar. Det var smutsigt arbete, så det måste vara blåställt som måste tvättas efter 14 dagars användning. Ibland tvättade jag en hel vardagskostym på en lördag, hängde den på gården. Den var torr till på söndag. Då lagade jag den, om det var något trasigt och pressade den. Jag vet ej ens om det fanns någon kemisk tvättinrättning. Inte hade vi så många plagg att välja på i garderoben. Man fick handla på avbetalning, en kostym på 10—15 år att vara snygg i.

En gång tog jag itu med att sprätta sönder en gammal överrock. Sen borstade jag alla sömmar fria från damm och trådar, för min make hjälpte till med maten så jag fick ägna mig åt att sy på min maskin. När den blev färdig efter några dagar, då blev jag glad över att den blev så lyckad. Jag stickade för vintern aviga och räta strumpskrift, för det var kallt i byggen på vintern.

När vi hade stortvätt bar vi kläd-korgar till skogen nära vägen och hängde vår tvätt. Vi fick inget stulet. Ibland satt vi kvar en timme och vilade oss. Det var tungt att bära våta kläder. På vintern fick man hänga på en torkvind, och på sina vindskontor fick man hänga den dagliga tvätten när man hade småbarn.

Jag förde bok över utgifterna år ut och år in, men min make tittade aldrig på vad jag skrev. Han fick 75 öre om dagen med sig. Hans resa kostade 20 öre. Så fick han med sig sex limpskivor med ost och ett annat pålägg. Till frukost åt han tre smörgåsar och köpte en kopp kaffe på ett

café. Kaffe kostade 10 öre. Till middag kl. 1 köpte han en tallrik soppa och åt resten av smörgåsarna. Soppan kostade 25 öre. Han rökte alltid ett halvt paket cigaretter i veckan. Vi köpte en Stockholmstidning, någon gång en Allers familjetidning. Ingen lyx på något vis, aldrig en teater inne i staden. Några gånger gick vi till Västbergaparken, billigt inträde. Det enda vanliga nöjet var att koka kaffe och gå ut i en skogsbacke någonstans och njuta av lugnet och tillvaron.

Det fanns inget badhus i Aspudden, så varje lördag värmde vi vatten på spisen och borstade varandra på ryggen. Vi stod på rena skurtrasor. Så doppade vi handdukar i ljummet vatten och torkade bort tvällödder. Detta var lördagsnöjet. Vi drack en kopp kaffe och lade oss att sova. Vi var alltid i säng före kl. 10 varje kväll. Barn kan ju vakna 4—5 om morgnarna, så det blev alltid en lång dag. Ibland fick jag sitta oppe på kvällen och laga något plagg och sy i lösa knappar.

När min dotter var 17 månader tog jag hand om ett fosterbarn. Från 1917 t.o.m. 1920 hade jag tre stycken. Första barnet, Tore, kom ut på landet till en familj. Sen en flicka som hette Ann-Marie, som modern lämnade bort i ett för allt. Sen lilla Ingrid, som jag måste lämna ifrån mig på grund av sjukdom.

År 1919 fick jag spanska sjukan. Min make och fyraåriga dotter Majh fick den lindrigt, men jag fick 40 graders feber och lungsäcksinflammation. Kom till Maria sjukhus i 14 dagar. Jag var då två månader i grossess, men det blev missfall när

jag kom hem. Om ett år fick jag spanska sjukan igen, svår luftrörskattarr, kom till Åsö sjukhus i 14 dagar. Då hade jag det tredje fosterbarnet om hand, men då måste modern hämta det. Jag blev ju bättre men var ej stark. Min rygg började vara klen, hade värk ibland. Så fick jag hastiga hugg i hjärtat så jag vek mig dubbel, men sökte ingen läkare. Jag köpte acetylsalicylsyrepulver som jag tog i lingon. Det måste till sist bli varje dag för att kunna sköta mitt hem.

Jag fick arbete i tre månader som extra i Vinterviken för att stoppa dynamit för hand i pergamentspapper, sittande arbete. Då hade min mor hand om min flicka. Nästa sommar började jag med att inkassera livförsäkringar i Tryggs bolag, men jag orkade ej med att skriva nya försäkringar. Det måste man för att få vara kvar, hela Aspudden och till Fridhem ibland. Det var för arbetssamt.

Så om ett år fick jag spanska sjukan för tredje gången, mycket svårt i halsen. Man förstod ej att det kunde bli följdssjukdomar. Det var inga upplysningar i tidningar och råd som det är nu.

Efter någon tid sökte jag arbete i Barnängens bomullsväveri inom avsyningen av lakansväv och flanell, taga bort tråd som man sen fick med en stålkam skrapa ihop igen. Men jag var ej kry. Jag tog mitt pulver varje dag. Utav dem fick jag diarré. Jag förstod ej då att magen ej tålde vid att äta pulver varje dag. Jag slutade efter 14 månaders arbete. Det var 1925. Det tog en timme dit och en timme hem till Aspudden. Sen hade

man ju hemmet, make och barn. Sen jag slutade där såg jag till en pojke som var en fem år. Han skulle ha mat och tillsyn för tio kronor i veckan. Det var bara en månad.

Jag blev bekant med en fru Erika Dalgren som bodde i samma förstuga. De hade även ett rum och kök. Det var man och hustru och två barn som gick i skolan och en bror till fru Dalgren som låg i köket. Hon kallades Riken. Vi blev de bästa vänner under 35 års tid. Hon arbetade i hjälphus hos rika människor. Hon hade en stor städning i domänstyrelsen vid Munkbron i många år. Hon var 15 år äldre än mig. Hon var mycket trött och överansträngd. Hon kunde först gå till sin stora städning på 20 st. rum och förstuga, därifrån till andra familjer och tvätta stortvätt. Hon talade om för mig att hon var så slut och trött att hon måste lägga sig på en bänk i tvättstugan och vila en timme. Hon förstörde sig totalt med åren.

Varje år skulle det vara storrengöring i domänstyrelsens hus. Då fick jag följa med Riken till hennes avdelning på 18 st. stora rum. Vi var fyra fruar som arbetade sex timmar under en vecka, ibland längre. Vi fick en krona timmen. Det var högt i taket, genomgjutna mattor på golvet som ej var fernissade. Vi fick stå på höga stegar och damma stora bruna kuvert som ej fick flyttas utan dammas på varje sida där de stod packade intill varandra. Stora höga fönster. Alla mattor skulle knäskuras. Vi unnade oss en kvarts kafferast med smörgåsar till. Alla bord och stolar skulle tvättas. Det gjorde Riken själv för det var ju lättast, gjorde rent

karaffiner och glas. På ett år blev det ingrott. Så all denna cigarrök. Riken hann ju bara slängtvätta varje morgon och damma och sköta alla vattenbrickorna. Vi var alldeles slut i armar och ben. Min rygg blev totalt förstörd. Det var ju efter sen jag hade haft spanska sjukan.

Vi bodde 12 år i Aspudden, flyttade den 1 juli till en villa i Liseberg som var till uthyrning en bit ifrån en syster och sväger och mina föräldrar. Jag var då i grossess och fick en son som hette Rune, född den 11 december 1927. Det var tolv år mellan barnen. Han var så glad och pigg på alla vis, en riktig solstråle. Min make hade arbete vid samma firma och min far arbetade kvar hos grosshandlarfirman Hallmans. Ovanpå oss fanns en liten tvårumslägenhet. Där hyrde min kusin Harry med fru och dotter. Det var roligt att ha nära släkt intill.

Efter ett år var det dags att flytta igen, till Parkudden en bit därifrån. Ett rum och kök med värme i nybyggd länga med biograf intill. Min make skulle sköta eldning och städa biografen, för den hyrdes ut ibland till föreningar. Sen intill, vägg i vägg med vår bostad, var det rum för möten och för dem som ville hyra för att fira större fester. Då blev det ju inget vidare lugnt på något vis. Vi blev störda av alla fester från alla föreningar, och det var även spritfester. För detta arbete hade vi endast fri bostad och värme. Vi delade på telefon och lyse. Vi blev alldeles överansträngda, dåligt med sömnen och vår son var ju liten. Jag var ej stark och min make hade ju sitt arbete i staden som hissmontör. Vi sade

10. Berättaren stående i mitten med sin man Robert sittande framför och omgiven av två svågrar och en systerson. Flickan längst t. v. är dottern Majh. Foto 1927.

opp den platsen, packade och flyttade till Annero i Nockeby. Där bodde min makes mor och styvfar.

Min svärmor och svärfar flyttade till Annero 1889. Då var min make bara 1 1/2 år gammal. Det var så att min svärfar skulle göra i ordning en brunn på tomten, men han förkylde sig och fick lunginflammation och dog. Så blev hon ensam med sex barn. Hennes namn var Anna Zetterberg. Det var två gamla omoderna villor på tomten och en brygga i sjön. Min svärmor var ogift i sex år, innan hon gifte om sig med en snickare Johansson, som sedan byggde en bättre villa på tomten.

Min svärmor åtog sig främmande tvätt, till och med från regementen i

Stockholm. Hon tvättade även på vintern när barnen var små. Mor Anna var stark som en karl och det var även hennes söner, alla var dom arbetsvilliga. Min make tala om att när det kom tvätt från regementen fick pojkarna tömma alla fickor. Där kunde det finnas näsdukar och även några slantar. När tvätten skulle torkas fick två pojkar elda i spisen i den lilla stugan vid sjön. Så var det fullt med kläder upphängda. Så fick dom turas om och sova och elda vissa timmar på natten, för alla pojkarna fick lägga sig när det börja mörkna på eftermiddagen. När tvätt skulle sköljas i en vak på isen, så hade hon en hink med hett vatten i, som hon doppade händerna i ibland. Det var

11. Berättarens för-
äldrar. Fadern var
då 60 år och
modern 57.
Foto 1923.

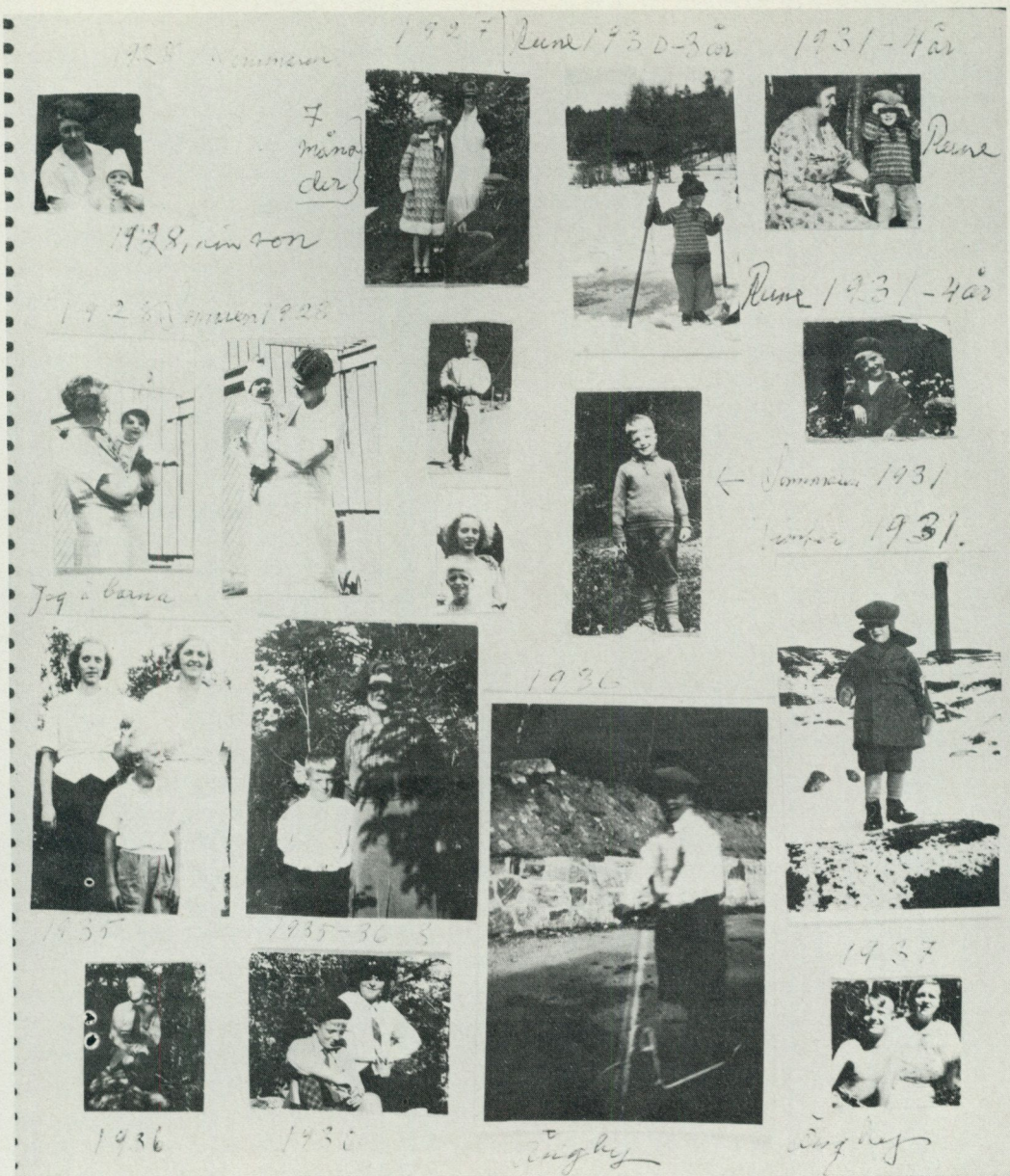
även ett uthus där det fanns en
mangel. Så hade hon även annan
privattvätt, som hon sedan själv bar
in till Kungsholmen hela vägen från
Annero. Hon hade även en gris, höns
och kycklingar som gick och picka
runt omkring. På vintern hade hon
den större stugan själv. Sen hyrde
hon ut den på sommaren och hade
sjöstugan själv. Med tiden hade hon
fruktträd, äpplen, plommon, päron,
krusbär och hallon. Men förmögen
blev hon inte.

Vi bodde två somrar och en vinter
i den stora stugan, 600 kronor om
året, så med eldning och respengar
för min dotter och make blev det
inget billigt. Så då var det dags att
flytta igen till en modern enrums-

lägenhet med matrum och badrum på
Tavastgatan 31 2 tr. med hiss. Det
var 1931. Jag hade aldrig sett på den
lägenheten, då hade jag aldrig hyrt
den. Mycket litet kök. Vår dotter var
16 år då och arbetade, så vi var fyra
personer. Lägenheter fanns det ju, så
det var att flytta igen till en stor
enrumslägenhet med sovalkov, kapp-
rum, hall, bad, större kök och mat-
rum. Den kostade 1.400 om året och
det var den värd, men min make
hade fått för sig att han skulle ha en
liten Ängbyvilla. Han hade en arbets-
kamrat som hade en villa i Ängby.
Jag ångrar mig än i dag att jag gav
efter för hans önskan. Det blev en
mindre lägenhet än den vi lämnade.
En liten enplans tvårumslägenhet
blev det. Han gjorde mycket själv
och fick även hjälp av kamrater.
Min make var duktig att både lägga
golven och måla och tapetsera och
även cementa alla golven i källaren,
men med det hade han hjälp.

Sommaren 1933 dog min fader, 69
år gammal. Han som alltid varit
frisk. Året därpå dog min svärmor,
73 år gammal. Mamma hade telefon
i Hornskroken. Vi hade det ej i Asp-
udden. I Ängby beställde jag telefon
1935, så min make kunde ringa hem
och tala om, om han skulle arbeta
över någon kväll ibland. Man blev ju
orolig när tiden gick och man inget
visste. Mina nerver började bli dåliga.

Under tiden vi byggde stugan och
han hade vänner som hjälpte till med
grunden och källaren och murningen,
då måste ju arbetarna ha mat. Då
gick hela lönen åt för varje vecka.
Då fick vi uppskov med skatten. När
väggarna skulle resas på stugan var
det tio män som var med. Alla skulle

12. En sida i familjealbumet.

ha mat. En stek på två kilo gick åt. Jag själv fick ingenting, men man fick ta något annat. Jag satt aldrig med vid det dukade bordet utomhus.

Min make hade 76 kr. i veckan. På det betalade han sin fackföreningsavgift, 4 kr. i veckan. Han fick behålla 15 kr. i veckan, därav 5 kr. i

respengar på bussen från Ängby, sen tian till kaffe och någon soppa. Så var man efter på skatten. Då drogs det av 15 kr. i veckan. De 42 kr, som var kvar skulle räcka till mat, lyse och gas, kol till värmepannan och kläder. Ibland fick han lite ackord, men vi hade inga pengar att spara. Jag bokförde som vanligt. Min make planerade aldrig i förväg över saker och ting. Det har jag måst göra även med papper och penna. Jag fick ingen uppmuntran att jag var duktig att hushålla, så vi passade egentligen ej så bra ihop. Vi kom överens om att skiljas den 1 jan. 1937.

Jag fick en mörk lägenhet på Hjärnegatan 6, ingen sol. Det var ont om lägenheter. Jag vågade ej ta en modern med bad eller hiss, men det hade jag behövt. Min son längtade till Ängby och sina lekkamrater, så jag ordnade att han fick komma till en koloni. Min dotter hade flyttat till sin fästman, så jag hade ingen hjälp. Min son skulle börja skolan igen den 22 augusti.

Genom annons i tidningen kom jag över ett rum och kök i andra hand. Det var i en tvårumslägenhet. Den beboddes av en fru som var änka med vuxen son och en inneboende. Hon hette fru Vidmark, men var själv sjuklig och måste komma in på Sabbatsbergs vårdhem. Då flyttade båda ungarlarna ihop i det ena rummet, så jag fick ett rum och kök för mig själv. Där fanns värmeledning. Jag skulle städa deras rum också. Så delade vi på lyse och telefon och 700 om året i hyra. Det var på Götgatan 97 1 tr. Sen åtog jag mig att tvätta strumpor och näsdukar och ibland pressa ett par byxor. Jag fick tio öre

paret för strumporna, fem öre styck för näsdukarna och 1.50 för pressning av byxorna. Så måste jag ha hand om förstugan. Det ingick i hyran. Inte var det bra för min värkande rygg, men min son trivdes och det var huvudsaken. Han var ofta i Årstaskogen och lekte och sprang. Han var då tio år gammal. Så fick han en cykel av far. Den blev han väldigt glad för. Min dotter gifte sig samma år. Hon arbetade på en kexfabrik i Gamla stan.

När jag bodde på Götgatan 97 hade jag varje dag utom söndagar ett arbete hos ett gift par på samma gata. Båda arbetade hela dagarna. Frun hade ej tid att intressera sig för matbekymmer, så herrn i huset ringde mig när jag kommit till platsen varje dag, och vi två bestämde vad jag skulle handla och laga för mat till middagen. Så skulle jag städa en stor enrumslägenhet, bädda sängar, ha dukat och i ordning till herrskapet kom hem, stoppa strumpor och tvätta veckotvätt, stryka kläder. För allt detta fick jag 50 kronor i månaden för nio timmars arbete. Jag var där i två månader. De ville ha mig kvar. Jag stod ej ut längre.

Våren 1938 träffade jag en grannfru som städade förstugan. Hon talade om för mig att hon hade ett sommarställe i Rydboholm. Ovanpå deras lägenhet fanns ett rum till uthyrning för 30 kronor för tre månader. Jag tänkte på min son, sade opp min lägenhet, fick ställa in mina möbler i min grannes vindskontor. Jag packade ordentligt för de skulle sedan tagas ner igen för nästa flyttning den 1 oktober, för jag ville ha en annan lägenhet för mig själv. Grannfrun

13. Skräddarmästare Ernst Fritz.

hade Dagens Nyheter, så jag tittade i den tidningen om lägenhet. Fick för mig att jag skulle hyra ut rum och på det viset bo gratis.

Det fanns en trerumslägenhet på Högbergsgatan 30 1 tr. över gården. Jag for med båten in till Stockholm kl. sex på morgonen, träffade en vicevärd och bestämde mig för den. Jag ville klara mig själv, förstod ej att jag kunde få hjälp från de sociala myndigheterna när jag inte var frisk. Skulle ej ha hyrt denna arbetssamma och omoderna lägenhet. När jag så småningom fick upplysning att jag kunde gå till sociala byrån på Erstagatan 36 och få hjälp, då blev ju bekymren lite lättare.

Men nog blev det arbetsamt att ha uthyrt. Det fanns ju korkmattor överallt, men av de ungdomar som hyrde rum var en del ej renliga av sig. Ej gick dom och bada, för lakanen var smutsiga på åtta dagar, handdukar likaså, så det var att byta inneboende ofta.

Jag bodde kvar cirka tre år. Jag fick taga reda på mycket smuts efter föregående hyresgäster. Min son var 12 år. Det blev en tvårumslägenhet ledig i samma förstuga, så min son fick ett ensamt litet rum. Han fick ej dela rum med mig för att han var en pojke. Men denna lägenhet måste helt och hållet repareras. Det tog en månad.

Min son hade nu konfirmerats, hade en plats inom Svenska Handelsbanken som springpojke inomhus. Han tyckte ej att det var något arbete. När han var elva år hade han kommit överens med en god vän att taga värvning vid pansarregementet i Strängnäs. De hade fina betyg, men Rune tyckte ej om militärlivet och någon polis ville han ej bli. Efter tre år var han hemma igen. Arbete fanns det alltid.

Under tiden min son var i Strängnäs sökte jag ett arbete hos en skräddar på Götgatan 17. Jag ville gå till och från, men där behövdes en kvinna som lagade hans mat, svarade i telefon och städa och damma, gå och handla mat, sybehör, kemisk tvätt, så det blev heldagsarbete. Min gamla rygg hängde med, men jag måste ju vila mig där. Han var så glad för den hjälp han fick. Han ville ha mig kvar, så jag flyttade dit. Det var bara en tvårumslägenhet med verkstaden i stora rummet. Värddinnan i huset

14. Brudparet
Fritz 1944.

trodde att vi var fästfolk och ford-
rade att vi skulle vara gifta, men det
var ingenting av kärlek mellan oss
utan vi var goda vänner. Han var
tolv år äldre än mig, en arbetsmyra
av högsta grad, hade prostatabesvär
och jag hade mina besvär. Jag ville
vara honom till hjälp. Vi gifte oss i
alla fall för att vara värdinnan till
lags. Jag har aldrig fått erfara så
mycket tacksamhet och så mycket
vänlighet i hela mitt liv som jag fick
utav honom, så stor förståelse för att
jag måste vila min gamla värkande
rygg varje dag. Bägge två ökade vi
i vikt tio kilo var. Vi trivdes tillsam-
mans. Vi gick på bio varje lördags-
kväll, men endast på Söder.

Han var mycket duktig i sitt arbe-
te, omtyckt av människor i Nyköping
där han haft större rörelse en tid.
Han hade haft en mycket sjuklig
hustru och fem barn. Hans far tving-
ade honom att lära sig sy när han var

tolv år. Han gifte sig ung, satt i kö-
ket och sydde och barnen omkring.
Så var han helnykterist.

Det började bli dåligt med bra
tyger i affärerna, så många kunder
ville vända sina kostymer som det
var prima tyger i. Så det var för mig
att sprätta sönder dem, borsta och
skrapa alla sömmar. Överrockar syd-
des om till kappor, kostymer syddes
om till dräkter åt deras fruar. Dom
blev så tacksamma och glada. Min
make tog ej betalt för sprättningen
som jag gjorde. Att sy en kostym tog
fyra dagar. Det tog han 70 kronor
för. Arbetstiden kunde vara från sju
på morgonen till tio på kvällarna om
vintrarna. Så både han och jag fick
slita för kronorna. Men det gick ej
längre än fem år. Då var han tvungen
att åka till Södersjukhuset för att
operera sig för prostata. Han var för
utarbetad och klen. Han hade sans i
tre dagar men klarade ej krisen utan
avled den 30 oktober 1948, 69 år
gammal.

Hans barn kom resande från Ny-
köping till begravningen, så jag hade
frukost i ordning åt dem. Så reste de
hem efter begravningen.

Vi hade fört bok över utgifter och
inkomster varje dag. Någon skatt
räckte det ej till. Han betalade 50 kr
i månaden för sin förra fru, betalade
för mig på sjukhus och vilohem och
läkare och medicin. När jag blev
änka fanns det 2.000 kr på en spar-
banksbok, som jag måste börja taga
ut på till räkningar, hyra och mat.

Nu fick jag tänka på mig själv. Jag
var totalt slut i nerver och rygg. Hör-
de talas om en specialist på Söder-
sjukhuset för ryggar och beställde tid.
När jag kom dit fick jag kläda av mig

naken, fick vända mig runtom, och han yttrade då: »Ja, den här ryggen vill väl helst ligga raklång.» Det var allt, ingen medicin, men han ordnade förtidspension. Jag fyllde då 60 år. Att det fanns chiropraktorer fick jag reda på efteråt. Det kostade då bara 8 kr för varje gång. Det gjorde underverk, men på grund av att min rygg är så lång och så snedväxt, så var den svår att bota.

Jag bodde kvar på Götgatan till 1955. Det var en mycket kall och arbetsam lägenhet. Jag flyttade till Kungsholmsgatan 64, modernt med bad och pentry. Det var lite konstigt att bara vara sig själv, göra som jag ville, äta och sova ensam. Det har jag lärt mig att värdera. Det går utmärkt. Men den här lägenheten var mitt emot elektricitetsverket. Det var rökigt och otrevligt. Jag flyttade till S:t Eriksgatan 55 3 tr åt gatan. Jag kände ej till hur mycket trafik det var där. Det var aldrig lugnt om nätterna, flera olyckshändelser på dagen, som jag ej orkade med. Så var det dags att flytta igen till Söder på Slipgatan 1 5 tr med balkong. Där var åtta familjer på varje plan, så det var ganska påfrestande, när barnen lekte och rasade och skrek i förstugan. Men den dam som bodde där förut talade ej om för mig att det var slagsmål varje fredagskväll vägg i vägg där jag sov, så det var ej roligt, kunde ej somna. Det var maken som slog sin fru, stälpte omkull möbler, så jag hade verkligen otur, och vårdinnan sade ej upp dem. Även andra grannar klagade på dem.

Nu var jag tvungen att gå till Sociala byrån och be om hemhjälp, orkade ej med golv och tvätt. Jag skulle ha gått för länge sen, så har jag ej blivit

så utsliten. Men den härliga balkongen var en stor tröst. För första gången i mitt liv fick jag ägna mig åt blom-mor. Har aldrig haft det så härligt, men för grannens skull var jag tvungen att flytta. Jag fick se en annons i DN att en dam ville ha lägenhet i Stockholm för sitt arbetes skull och jag ringde. Det var intill Huddinge station, men även där var det åtta familjer i förstugan, annars var det bra på alla vis. Men så träffade jag en dam som bodde vid Kvarnbergsplan och ville byta sin liknande lägenhet, och då passade jag på. Vi kom överens om att byta. Hon ville bo nere i city, där hon hade sina bekanta. Det förlorade jag ej på, jag stortrivs här. Jag har bott här nu i sju år. När jag flyttade hit var huset bara tre år gammalt. Här är det bara tre dörrar i förstugan med min. Intill huset ligger en skogsbacke med granar och tallar, lek-park för barn. Efter 10 år får man full reparation, så det skall jag få nu på värkanten. I mitt rumsfönster har jag pelargonier. Jag har ljus kokvrå, kyl-skåp, elspis, stort badrum, goda utrymmen, så här vill jag bo kvar tills jag dör. Har hemsamarit tre gånger i veckan, två timmar gången. Har läkare i huset intill och även en Kiplers mat-butik. Helt nyligen har vi fått en hälsokostaffär nere i city. Jag har varit 99 procent vegetarian i tolv år. När jag slutade med värktabletter och övergick till annan kost försvann min äggvita och mina diarréer. Det är mycket att vara glad för. Så går jag även till en chiropraktor här i Huddinge för att få lindring. Helt bra kan jag aldrig bli, men behandlingen gör stor nytta. Sen har jag fått nästan fria taxifärder, kostar tre kronor in-

15. Lilly Fritz i
sin lägenhet i
Huddinge 1967.

om tremilsgränsen. Kan taga mig ner till porten ensam till taxi utanför, så nog är det skillnad vad samhället gör mycket för sjuka och handikappade nu, fast jag ej kan vara med på allt det som förekommer.

Men livet har gått vidare. Nu är

det 1971. Jag gladde mig alltid åt allt jag kunde uträtta och vara till nytta och glädje för andra. För mig har hemmet varit allt. Dans och uteliv och nattsudd låg ej för mig, någon gång en bio. En stor vän av naturen var jag, av det lilla jag fick erfara.

Kommentar

I Nordiska museets rika samling uppteckningar av personer ute i landet kan man urskilja två huvudgrupper. Den ena utgöres av svar på utsända

frågelistor i vissa bestämda ämnen, som vederbörande har att punkt för punkt besvara. Den andra gruppen utgöres av yrkes- och folkrörelseunder-

ingen upptågning. Lick jag av mina systar
ä föräldrar, hade jag fått det, hade mycket
 varit annorlunda. Efter förlovingen 1912
 på middagsaffon var jag oskild, men så
 småningom när vi träffades någon gång,
 för jag måste bjuda min matmor i säng
 å ge henne the klockan 8 på kvällarna.
 Sen fick jag ej vara ledig, då kom min
 fästman till mig, på lördagskvällarna.
 Jag var då fyllda 18 år den 5/8 1912.
 Det var ingen stormande förälskelse, jag
 var mycket passiv, förstod ej faran, han
 var ju sex år äldre, å hade bröder å sista
 med, men efter 8. månader blev jag i
 grossen. Alldrig drack vi sprit av något slag,
 en kopp kaffe, i all enkelhet, inget ute
 liv av något slag, ~~utan~~ han eller jag hade
 den lagningen. Den 1/4 1913 flyttade jag hem
 till mor å far, fick fyra hönrummet, vi tog
 ut lysning, och gifte oss borgligt den 14/6 1913.
 Men något festligt var det inte, när vi for ifrån
 Borgmästaren och steg av spårvagnen vid Ring-
 vägen, så gick jag in till Håkons bageri
 Skansgatan 104, och köpte för 75. ore kaffe-
 bröd, så det var inget märkvärdigt med det,
 min brudtass bestod av min svarta kjol, och
 en ljusgrön enfärgad bomullsblus för 5. kr till,
 ingen bjudning, inga någryn hagla kring,
 kronen, ingen lyckönskan från någon, ingen
 brudbukett i min hand, inga telegram,
 min svärmor kom hem till oss en gång

sökningar, i vilka deltagarna uppmanas att skriva ner sina minnen fritt, endast vägleda av vissa stolpar som anger vad museet anser vara av intresse. Vid sidan av dessa två huvudgrupper finns en tredje mindre grupp av uppteckningar, gjorda av personer som, delvis under inflytande av museets tidigare publicerade minnen, helt spontant nedtecknat sina levnadsöden och erbjudit dem till Nordiska museet. Två sådana minnen har redan publicerats i museets pocketserie Normus. Till denna grupp hör också Lilly Fritz. Hennes minnen återges här i någon förkortning. De långa sjukdomsskildringarna har skurits ner avsevärt och

de många allmänna reflexionerna kring gammal och ny livsföring har utelämnats helt. Eftersom fru Fritz utan ändringar skrivit ner sina minnen som tankarna kommit, innehåller skildringen många upprepningar, och den kronologiska ramen bryts av episoder som hör hemma i annat sammanhang. För underlättande av läsningen har det varit nödvändigt att strama till dispositionen. Stavning och interpunktion har normaliserats. I övrigt har stilen bibehållits så långt det varit möjligt. Fru Fritz lever fortfarande och har sedan dessa minnen nedskrivits ännu en gång flyttat till ny bostad.

Ernst-Folke Lindberg

Nordiska museet under år 1972

Rörande allmänna principer för museets verksamhet hänvisas till *Nordiska museet under år 1969* i Fataburen 1970, då årsredogörelsen erhöll en ny utformning.

Planerings- och utredningsarbete

Planering av och förarbeten för museets 100-årsjubileum 1973 har i hög grad engagerat avdelningarnas personal och inneburit en onormal arbetsbelastning, som dock burits med jämnmod tack vare entusiasm för uppgiften.

En arbetsgrupp under beteckningen JUG 100 har sålunda varit sysselsatt med planer på en jubileumsutställning under namnet *Känn dig själv — svenskens 100 år* avsedd att öppnas på museets födelsedag den 24 oktober 1973. Planeringsarbetet har icke varit utan besvärigheter. Med utgångspunkt från beskedet att Kungl. Livrustkammaren under förra hälften av 1973 skulle komma att överflytta till nya iordningställda lokaler i Stockholms slott, avsågs att inrymma jubileumsutställningen i södra delen av hallplanet, som Livrustkammaren disponerar för utställningsändamål. Långt framskridna planer på jubileumsutställningens idémässiga och tekniska utformning måste tyvärr plötsligt övergivas då Livrustkammarens överflyttning av ekonomiska skäl för-

klarades måste ställas på framtiden. Som följd härav föddes tanken att förlägga utställningen till lokaler utanför museibyggnaden, nämligen till den under färdigställande varande östra delen av det s.k. Kulturhuset vid Sergels torg, en tanke som synnerligen välvilligt upptogs av de närmast berörda kommunala instanserna. Rätt snart kom emellertid beskedet att byggnadens iordningställande för kulturella aktiviteter av kostnadsskäl tillsvidare måste inhiberas. Det återstod därför till sist för jubileumsutställningsgruppen att finna en utväg att i en mera komprimerad form presentera den tänkta utställningen i museets egna lokaler. Det blir utrymmena runt om Livrustkammarens utställning i södra delen av hallplanet.

Jämsides med denna arbetsgrupp har arbetat en annan, kallad Sekelgruppen, vars uppgift varit att planera och förbereda andra aktiviteter under jubileumsåret, såsom aktuella utställningar av mindre format, vetenskapliga symposier och paneldebatter med deltagande av museikolleger från de nordiska länderna samt icke minst högtidlighållandet av själva jubileumsdagen. En betydelsefull uppgift har också varit att söka skapa ekonomiska förutsättningar för planernas förverkligande genom an-

sökningar om bidrag från utbildningsdepartementet samt från svenska och internordiska fonder och stiftelser för kulturella ändamål.

En sociologisk-museologisk undersökning med temat *Hur når budskapet fram* har planerats att genomföras under våren 1973 i den då öppnade basutställningen Svensk Bostad I. För ändamålet har Nämnden för samhällsinformation beviljat museet ett anslag på 72.000 kronor. Vidare har förarbeten gjorts för en framtidsstudie i museologi, företagen med s.k. delfiteknik och planerad att äga rum under första halvåret 1973.

Ytterligare en arbetsgrupp har haft till uppgift att utreda riktlinjerna för Nordiska museets insamlingsverksamhet under de närmaste tio åren. Gruppens förslag kommer att utgöra underlaget för ett symposium sommaren 1973, då de kulturhistoriska museernas föremålsinsamling skall diskuteras.

Europarådet, som vart tredje år arrangerar internationella utställningar, har för utställningar i Belgien 1974 som tema beslutat *Arts et Traditions populaires*. Det svenska utbildningsdepartementet har i denna angelägenhet hänvänt sig till Nordiska museet, som bland sina tjänstemän utsett en representant vid ett initialsammanträde i Bryssel. Därvid beslöts att en utställning skulle behandla äktenskapsseder i olika länder — ett mycket lämpligt tema för Sveriges del, eftersom Nordiska museet 1968 producerade en utställning kring just detta ämne. Deltagarna från Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige enades vid mötet om att försöka skapa en gemensam nor-

disk utställning. Idén mottogs positivt såväl i Bryssel som i det svenska utbildningsdepartementet.

Ett annat ganska vidlyftigt projekt har i hög grad under året engagerat framför allt föremålsavdelningarnas chefer och dem underställd personal, nämligen det s.k. Julitaprojektet. År 1971 färdigställde museet en utbyggnadsplan för den museet tillhöriga Julita gård i Södermanland, innehållande förslag till ett centralt föremålsmagasin jämte ett anslutande lantbruksmuseum (se Fataburen 1971, s. 251). Kungl. Maj:t uppdrog med anledning härav den 27 juli 1972 åt Kungl. Byggnadsstyrelsen att för 1,5 milj. kronor i samråd med museets nämnd projektera nybyggnad för dessa ändamål. Avdelningen Bostadsskicks byggnadssektion har på styresmannens uppdrag företrätt museet i byggnadsstyrelsens projektgrupp samt vid de kontakter med myndigheter som museet haft att taga i mark- och försörjningsfrågor m.m.

Textilavdelningens chef har arbetat vidare med att finna en lösning på den slutliga placeringen av Hedvig Ulfsparres betydande textilsamling enligt ett 1969 framlagt förslag att museet skulle övertaga samlingen och placera densamma i Gävleborgs län som filial och som centrum för vetenskaplig textiltforskning (se Fataburen 1971, s. 235 ff).

Undersökningsverksamhet

Kulturhistoriska undersökningen, som är museets instrument för fältarbetet, har i stort sett kunnat fullfölja sitt årsprogram trots att dess tjänstemän i viss utsträckning har måst taga del i planeringen av jubileumsåret.

I Falun har inletts en undersökning, som avser att belysa och dokumentera karakteristisk bebyggelse såväl som levnads-, arbets- och boendeförhållanden. De inledande arbetena utgjordes i första hand av förberedande inventeringar och arkivkontroller samt planering av det fortsatta arbetet.

Hushållsinventeringarna, varom talats i föregående årsberättelse, har under året inletts med fyra hushåll i Stockholm: ett tillhörande en 96-årig änkefru, ett annat ett ungt akademikerpar, ett tredje ett 70-årigt par i Hjorthagen och slutligen som fjärde hushåll en pensionerad typograf med hemmafru.

Att torka jäst bröd och därigenom få det hårt och hållbart är unikt för Sverige och Finland. Långt in på 1900-talet har hårt bröd bakats i hemmen. Numera förekommer enbart fabriksmässig tillverkning. I avsikt att dokumentera denna svenska specialitet gjordes under våren och hösten en utförlig undersökning, varvid sammanlagt tio bagerier och fabriker i Dalarna och Uppland besöktes under fyra veckor. Tre av dessa är familjebagerier med tillverkning i liten skala, de övriga är bolagsbildningar med mera omfattande produktion.

Samarbetet med landsantikvarierna har under året fortsatt med bebyggelse-dokumenterande undersökningar i Torshälla och Malmköping. En undersökning av liv och arbete på Tyresö slott innan museet övertogs detsamma har genomförts.

Dokumentation av mindre karamell- och konfektyrfabriker har påbörjats. Det är en bransch, där de

små familjeföretagen många gånger lyckats överleva tack vare att tillverkningen bygger på en rad hantverksmässiga moment, som svårligen kan rationaliseras. Godsaker är en icke betydelselös vara i livsmedelshandeln. Här i landet ätes snask för en miljard kronor om året, jämfört med att dagligvarumarknaden omsätter cirka 22 miljarder. Undersökningen har delvis skett i samarbete med avdelningen Näringsliv.

En undersökning om turism från etnologisk synpunkt påbörjades i juni med tyngdpunkt på kulturkontakten mellan turister och fastboende samt på folkkulturens sekundära användning, t.ex. som exotisk krydda i turistreklamen.

Fältarbetet bland samerna har bedrivits från samesektionen vid avdelningen Näringsliv. Sälunda har bl.a. studerats lappmarknaden i Jokkmokk, renforskningsstationen utanför Gällivare samt samerna i Kaitum.

Beträffande frågelistverksamheten har frågelistan om krukväxter och snittblommor, som distribuerades förra året, givit över 200 svar. Listan har gett ett gott resultat med många utmärkta exempel på blommornas roll i heminredningen såväl som i de mänskliga relationerna. På frågelistan om gäramålare har inkommit 54 svar. Under året har utsänts två frågelistor, en om hässjestolpar och en om hårt bröd. Kulturhistoriska undersökningens fasta meddelarstab omfattar ca 500 personer över hela landet. En redogörelse för meddelarstabens sammansättning geografiskt och socialt har lämnats i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen 1969, nr 94.

Insamling av föremål och data

Näringslivsavdelningen har under året tillförts ca 7.300 föremål. Mest omfattande är köpet av den kände sportfiskeskribenten Olle Törnbloms samling av sportfiskeredskap, främst flugor och beten. Till förvärvet hörde också ett fackbibliotek. Samlingen av förpackningar har utökats bl.a. med hel- och halvfabrikat av plåt- och glasförpackningar. Lantbruks-samlingen har tillförts en del moderna redskap för husdjursskötsel, en modell av Galenius mjölkningsmaskin, en piskmaskin för mjölsäckar samt prov på liar och skärar från Igelfors år 1972 nedlagda liefabrik, icke mindre än ca 300 nummer. Som gåva av Samfundet Nordiska museets Vänner har mottagits en roddbåt från Transtrand i Dalarna, byggd 1802. Samlingen av folktroföremål har erhållit ett intressant förvärv, nämligen två fosterkistor, små trälådor med rester av organiskt material från en kyrkmur i Småland. Den lapska sektionen har inköpt ett antal exempel på nutida samiskt konsthantverk, förvärvade vid en resa till Jokkmokk, Mertajärvi, Kautokeino, Kiruna och Kaitum.

Avdelningen Bostadsskick har kunnat tillföra samlingarna omkring 500 föremål, de flesta vardagliga ting från detta århundrade med goda proveniensuppgifter. Därtill kommer vissa kompletteringar av äldre material samt föremål som är speciellt intressanta vad gäller formutveckling, produktionsteknik eller personhistoria. Av äldre föremål märkes främst ett fint arbetat senbarocksskrin i alrot med infällda speglar och försett med ägarstämpel, som anger att det ingått

i inventariet på Drottningholms slott under Lovisa Ulrikas tid. En miniatyrbyrå i rokokostil med alrotsfaner och gustavianska beslag hör likaledes till de intressanta förvärven. Förutom enklare 1900-talsmöbler har kunnat tillföras ytterligare delar av den in-teriör, som ritades av Gunnar Asplund och utfördes av David Blomberg för utställningen i Paris 1925 och som där erhöll guldmedalj. Den tidigare förvärvade länstolen har sålunda kompletterats med skrivbordet och två stolar. Samlingen av husgeråd har kompletterats med bl.a. nyare svenskt servisgods av porslin samt kökskärl av emaljerad stålplåt från AB Carl Lund i Malmö, huvudsakligen från 1900-talets första fjärdedel. Kompletterande delar har skänkts av den servis i fornnordisk stil, ritad av August Malmström för Gustavsbergs porslinsfabrik, som konstnären själv 1887 gav i lysningspresent åt lektor Nils Linder och hans blivande hustru, skriftställarinnan Gurli Linder. Samlingarna av äldre glas har tillförts en pokal med lock, försedd med adliga ätten Gyllenpalms vapen. Den har tillkommit mellan åren 1750 och 1780, möjligen vid Kosta.

Genom mångåriga kontakter med konstnär Sven Arne Gillgren vid Guldsmets AB, som slog larm när stora delar av firmans arkiv var på väg till soptippen, kunde museet övertaga kultur- och konsthistoriskt oersättligt material från GAB och C.G. Hallberg — de två största tillverkarna i Sverige av guld- och silvveraror under industrialismen. Museet äger 15 oljemålningar utförda av August Strindberg. Tack vare en testamentarisk gåva har samlingen nu utökats

med fyra arbeten målade i Sandhamn sommaren 1873, nämligen Tall, Seglare, Klippa och hav samt en strandbild. Två exempel på naiv konst — folkkonst i ordets rätta bemärkelse — har tillförts museet: konstnären Sven Hagmans Begravningen 1969 och Kampanjmöte på Frälsningsarmén i Lidköping 1971. Konstnären har dokumenterat dessa sina verk i brev.

Allmänhetens ökade intresse för antikviteter har medfört tillverkning i allt större skala av förfalskade huseråd och möbler. Från studiesynpunkt har det visat sig nödvändigt att komplettera museets ganska magra förråd av dylika. Under året har fördenskull inköpts tre karakteristiska silverförfalskningar, samtliga försedda med falska stämplar.

Textilavdelningens förvärv uppgick till 1.610 föremål, utgörande huvudsakligen gåvor. Huvuddelen av insamlingen faller på 1800- och 1900-talen med ett fåtal förvärv från tidigare tid. De kvantitativt mest betydande förvärven ligger på framför allt två grupper. Det ena, från Warnhalls snörmakerifirma, som upphörde i april 1972, består av ca 650 snörmakeriprover mestadels med benämningar, som varit brukliga i yrket. Hela samlingen utgör en mycket värdefull dokumentation av ett yrke, som hade en högkonjunktur vid 1800-talets slut. Det andra är en samling om 200 prover på tyger, som tillverkats vid svenska textilfabriker 1969—1970 med fullständig redovisning av alla produktionsdata, ett insamlingsarbete som utförts av fackredaktören i tidskriften Textilbranschen Gunvor Björkman. Samlingen ger ett facit, som kommer att vara till

stor hjälp när museet längre fram får de miljödokumenterade heminredningstextilierna. Huvuddelen av dräktförvärven ligger på de senaste decennierna.

Bibliotekets katalogiserade samling har under året ökat med ca 42 hyllmeter. Med en räkning av tidskrifts-årgångar, enskilda arbeten och broschyrer som jämställda enheter utgör den katalogiserade accessionen 2.865 band och häften. Till arkivet har förvärvats genom inköp en stor karta över Sparreholms herrgård, Södermanland. Den är daterad 1763 och svagt akvarellerad i grått och rosa. Namn på egendomens beten, ängar och enskilda hus finnes utsatta samt träden utförligt markerade. I övrigt har arkivet mottagit en mångfald värdefulla gåvor.

Förvaring, vård och konservering

Museets samling av norska kyrkliga föremål, inalles ett 70-tal objekt, de flesta medeltida och av hög klass, har som långtidslån överförts till Norge med placering i Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Upprinnelsen till överföringen var den begäran om lån som kommit från Oslo för utställningen Middelalderkunst fra Norge i andre land. I anslutning härtill beslöt Nordiska museet efter samråd med Nationalmuseum och Statens Historiska museum att hela samlingen av norska kyrkliga föremål, alltså även de efterreformatoriska, skulle överföras till Norge och stanna där. Från långtidslånet har undantagits ett fåtal föremål som är utställda i Sverige, bl.a. skulpturen Djävulen från Voss (utst. i Nordiska museet, Nordisk folkkonst), helgonbilderna S:t Olav

från Fresvik och S:t Paulus från Gausdal (dep. och utst. i Nationalmuseum).

Av de medeltida föremål som utlånades för utställningen Middelalderkunst fra Norge i andre lande fick tre kvarstanna för konservering innan de återföres till Sverige. Det gäller en medeltida träskål i drakform, som fått lager av senare övermålningar avlägsnade, vidare de båda gotiska skulpturerna S:t Olav och S:t Paulus. Förundersökningarna inför den stundande konserveringen har varit omfattande och inneburit röntgenfotografering, färganalys m.m. och diskussioner om lämpligaste förfaringsätt har förts mellan representanter för berörda institutioner. Konserveringsanstalten vid Oldsaksamlingen i Oslo anses för närvarande ha de bästa förutsättningarna att handhava dessa föremål.

Den 16 juni brann Ravlundagården på Skansen ned till grunden. Ingen-ting av inre lösöre, deponerade från museet, kunde räddas. Förlusten var så mycket större som så gott som samtliga inventarier utgjorde en enhet. De hade följt gården vid flyttningen till Skansen 1912 och gav en utomordentligt klar bild av inredningen i en skånsk 1700-talsgård. Den sammanlagda summan av det förlorade lösöret uppgick i dagens läge till ca 175.000 kronor, fördelade på 340 föremål.

I samband med omgruppering av textilsamlingarna inom och utom museibyggnaden har konserveringspersonalen tagits i anspråk för visst utvecklingsarbete av förvaringsmetoder och för kontroll av förvaringsmetoder. Översyn av den textila in-

redningen i de kulturhistoriska miljöerna i museets gårdar och på Skansen kräver årligen betydande arbetsinsatser. Den livliga studieverksamhet som nu särskilt riktar sig mot museets folkdräktsmaterial har inneburit en stor arbetsinsats, då icke mindre än 1.275 föremål tagits fram och sedan åter insorterats.

Bearbetning och forskning

För att genomföra en arkivalisk fäbodinventering, i första hand grundad på museets eget material, seminarieuppsatser etc. har ekonomiskt bidrag från Olle Engkvists fond och Stiftelsen J. C. Kempes minne erhållits, varigenom det varit möjligt att för uppgiften anställa en extra arbetskraft. Tanken på inventeringen uppstod på grund av riksantikvarieämbetets remissvar till riksdagens beredningsutskott 1970 angående bevarandet av fäbodkulturen i Sverige (motion AK 1970:482). Då en dylik inventering skulle ha stort värde bl.a. som prioriteringsinstrument vid ansökningar om AMS-medel för upp- rustning, fann museet det av vikt att en inventering gjordes. Det under många år pågående utarbetandet av realgrupperade översikter landskapsvis av museets föremålsbestånd har fortsatt med Dalarna. Endast Skåne återstår nu. Det inom sektionen Föremålsregistrering, som administrativt tillhör avdelningen Näringsliv, utarbetade systemet för användning av automatisk databehandling vid registrering av museiföremål tillämpas numera vid ett flertal andra musei- institutioner i landet.

Med anledning av museets planer på att till Julita gård förlägga och

exponera sina samlingar av svensk lantbrukshistoria, varvid Julita gård skulle visas för allmänheten som exempel på stordrift av växtodling och djurhållning i Mellansverige, har inletts ett forskningsprojekt som avser att i samarbete med olika vetenskapsgrenar, såsom kulturgeografi, ekonomisk historia, botanik, söka åskådliggöra ekologiska förhållanden på platsen.

Den märkliga stolen i museet med inv.nr 7.579 från Sauherrad i Telemark, Norge, har undersökts med hänsyn till dess tillkomsttid. Den är daterad 1571 och riktigheten av detta årtal har betvivlats. Redan 1937 gjordes en kontroll av årsringarna sedan borrhov tagits. Resultatet blev då att årtalet kunde tänkas rimligt. Stolens dekor i gripdjurstil och dess medeltida karaktär har gjort att man trots detta ställt sig tvivlande. Den C-14-analys, som nu utförts vid laboratoriet för radioaktiv datering gav utslag för 1460 ± 160 år. Såväl borrhovet som C-14-analysen ger i stort sett samma datering.

På Nääs slott i Västergötland har museet medverkat vid tillkomsten av en permanent utställning om den internationellt berömda utbildningen i träslöjd vid Näss slöjdseminarium, nu nedlagd.

Museet har erhållit ett anslag på 20.000 kronor från Statens Humanistiska forskningsråd för anlåtande av expertis vid pågående bearbetning av Berchka samlingen från 1700-talet. Förarbeten har gjorts för en dräktnomenklatur och för utvecklingen av en metod för uppmättningsritning av dräktplagg.

Redigeringar av materialet från

undersökningarna i Nora 1969—1971, Kungälv 1970, Bofors 1971, Simrishamn 1970—1972 och herrgårdsundersökningen i Örebro län 1968—1969 har slutförts. Det färdigredigerade materialet tillförs som vanligt museets arkiv. Under året har sammanlagt 503 accessioner gjorts, av vilka 380 utgör svar på frågelistor och resten fria uppteckningar och memoarer. Antalet accederade sidor är 2.620, teckningar 29 och fotografier 421. Arbetet i samband med forskningsprojektet Norrlands tidiga bebyggelse (NTB) har fortskridit i överensstämmelse med de riktlinjer som presenterades i årsredogörelserna 1970 och 1971. Excerpering av jakt- och fiskematerial i ULMA och i museets eget arkiv har slutförts och bildmaterialet kopierats.

Uppordningen och förtecknandet av framlidne professor Sigurd Erixons arkivalier har fortsatt. Den 1969 påbörjade enkla uppställningsförteckningen har till större delen färdigställts i koncept.

Nordiska museets gårdar

Arbetet för den museala tillsynen av museets gårdar har präglats av statmakternas behov av lämpliga beredskapsarbeten och önskemål om tidigareläggning av planerade underhålls- och nybyggnadsarbeten. Förutom normalt underhåll och reparationer har flera stora arbeten utförts, framför allt vid Julita gård.

Härkeberga i Uppland

Gården har varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till fru Linnéa Karlsson. Med bidrag från Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för

svensk kultur har omläggningen med vassrör av gårdens tak kunnat fortsättas.

Julita gård i Södermanland

Museet, herrgårdens byggnader och Nybble fattigstuga har hållits öppna för allmänheten under tiden 11 maj—3 september samt söndagarna 10, 17 och 24 september.

I museet har visats två tillfälliga utställningar, dels en grafikutställning 20.5—18.6 med konstnärerna Sven Hellquist, Julita, Georg Källkvist, Torshälla, och Hans Lindh, Eskilstuna, dels utställningen Ur svenska trädgårdar 1.7—31.8. I Stora husets galleri hölls en kammarmusik-konsert den 27 maj.

Årets midsommarfirande arrangerades av Julita GOIF. Ca 8.000 betalande personer deltog. Spelmansstämma och folklekar attraherade en betydande publik. I parken uppfördes av ABF-teatern i Katrineholm »Prinsessan på ärten» med ca 400 åskådare.

En vatten- och avloppsanslutning till kommunens ledningsnät har åstadkommits med anslag på 540.000 kronor från AMS, färdigt i september 1972.

Som en fortsättning av föregående beredskapsarbete har med start i oktober företagits en vetenskaplig undersökning av lämningarna efter Julita kloster. Till denna undersökning har länsarbetsnämnden i Södermanlands län lämnat ett anslag på 245.000 kronor. I samband med dessa undersökningar av lämningar efter klostret har fotografier och ritningar från undersökta områden sammanställts. Fynd har katalogiserats för

vidare befordran till Statens Historiska museum. Mark och materialprover har tillvaratagits för analys.

I september gjordes på byggnadsstyrelsens bekostnad en arkeologisk provundersökning vid järnåldersgravfältet i Hästhagen, ca 3.000 m² markyta av området för den planerade nybyggnaden för centralmagasin och lantbruksmuseum.

Matsgården i Dalarna

Gården har varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till herr Givars Anders Andersson. Med bidrag från Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har omläggningen av gårdens tak slutförts.

Under en vecka i juli genomgicks gårdens inventarier. Skador av rost och insektsangrepp behandlades. I samarbete med Givars Anders Andersson kollationerades föremålen mot huvudliggaren. På grund av stöldrisk plockades vissa begärliga föremål undan, andra fästes på plats.

Svindersvik i Nacka

Svindersvik har hållits öppen för allmänheten lördagar och söndagar 11.5—17.9 samt onsdagar 17.5—16.8.

I paviljongen höll Nacka orkesterförening den 19.6 en konsert.

Den nya Värmdöleden som berör parken har öppnats. Vägverket har härvid utfört återställningsarbete och viss nyplantering. Mark- och skogsvårdsarbeten har fortsatt i parken med hjälp av skogsvårdsstyrelsen och med anslag från arbetsmarknadsstyrelsen.

Tyresö slott i Södermanland

Tyresö slott har varit öppet för all-

mänheten under lördagar och söndagar 11.5—17.9 samt onsdagar under tiden 7.5—16.8.

Parken med Fiskarholmen har under sommarhalvåret livligt frekventerats framför allt av barnfamiljer från närbelägna tätorter. I årets midsommarfirande i parken — arrangerat av Tyresö fritidsnämnd — deltog ca 1.500 personer. I samarbete med Tyresö kulturnämnd har i slottet hållits tre konserter. Teaterbåten Arena, förtöjd vid slottets brygga, har givit en teaterföreställning.

Älvkarleby kraftverk har förberett och delvis genomfört spänningssomläggning av elförsörjningen.

Silversamligen har inventerats och värderats. På grund av stöldrisk har en stor del av samlingen tagits in till museet.

Yttre och inre renovering av Prinsvillan har gjorts med anslag från AMS på 320.000 kr. Yttre renovering av Smedjan har slutförts med anslag från AMS på 50.000 kr. Renoveringsarbetet har följts av en antikvarisk kontroll, varvid fotografier och uppmätningar, som beskriver Prinsvillans och Smedjans byggnadshistoria, har insamlats.

Undervisning

Den akademiska undervisningen i folklivsforskning, som bedrivs i samarbete med Stockholms universitet, har alltså lockat ett stort antal elever. I motsats till den minskning i elevantal som utmärkt flertalet universitetsämnen har den ökade tillströmningen till folklivsforskning fortsatt. Vårterminen 1972 inskrevs för ett betyg 172 och höstterminen 236 studerande, för två betyg 135

resp 110, för tre betyg 107 resp 98 studerande. Antalet registrerade för nya doktorsexamen var höstterminen 21 samt doktorander enligt äldre ordning tre. Ämnets benämning ändrades fr.o.m. 1 juli från Nordisk och jämförande folklivsforskning till Etnologi, särskilt europeisk.

Under året har 19.615 elever erhållit undervisning i museet. Dessa fördelar sig på 907 grupper, av vilka 543 utgjorts av grupper från Stockholms kommuns skolor, 257 från skolor utanför samt 100 vuxengrupper. Förutom dessa har museet besökts av 691 grupper om sammanlagt 10.457 personer, som under ledning av egna lärare eller guider bedrivit undervisning. I dessa kategorier ingår även den textila undervisningen. Grupparbetet för femte årskursen vid Stockholms kommunala skolor har fortsatt efter i stort sett samma linjer som under tidigare år liksom även de lektionsformer som fr.o.m. hösten 1970 pågått i alltmer ökad omfattning. Besöken för femte årskursen samt för högstadiet har omfattat 8.798 elever. Undervisningsavdelningen har liksom tidigare även handhaft undervisningen på Skansen för fjärde och sjätte årskurserna från Stockholms skolor. Föreläsningar och kurser för vuxenpublik har hållits i stor utsträckning, vanligtvis i anslutning till museets utställningar, samt speciella visningar för pensionärer.

Marshall Lagerquist

En utförlig årsredogörelse, upprättad avdelningsvis, finnes i stencilerad och häftad upplaga tillgänglig vid Nordiska museets bokförmedling, varifrån den kan rekvireras mot en expeditonsavgift av fem kronor.

NORDISKA MUSEETS NÄMND

Nämnden har under året haft följande ledamöter: riksdagsledamot stadskassör Rune Carlstein, ordf., professor Erik Anners, styresmannen Hans Hansson (†31.8.1972), riksarkivarie Åke Kromnow, överintendent Åke Meyerson, författare Birger Norman och bankdirektör

Lars-Erik Thunholm. Den 22.9 förordnade Kungl. Maj:t t.f. styresmannen Marshall Lagerquist att tills vidare, intill dess tjänsten som styresman blivit i vederbörlig ordning återbesatt dock längst intill utgången av maj 1973, vara ledamot av nämnden.

TJÄNSTETILLSÄTTNINGAR M.M.

Nämnden beslöt vid sammanträde den 26.10 enhälligt förorda stadsantikvarien vid Stockholms stadsmuseum fil. lic. Harald Hvarfner att fr.o.m. den 1.2.1973 t.v. vara styresman vid museet. Kungl. Maj:t fastställde detta beslut den 10.11.

Förste bibliotekarien Sam Owen Jans-

son avgick med pension den 31.3. Till ny chef för avd. Bibliotek och arkiv utnämnde nämnden förste arkivarien Sten Lundwall. Till hans efterträdare som förste arkivarie och föreståndare för arkivsektionen utnämndes intendenten Rut Liedgren.

SAMFUNDET NORDISKA MUSEETS VÄNNER

Samfundets styrelse har under året utgjorts av H.K.H. Prins Bertil, ordf., friherre J. Nordenfalk, v.ordf., direktör Rolf Arfwedson, skattmäst., friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, friherre Carl von Plomgren, direktör Gillis Tempelman och byggnadsingenjör Lenhart Hegert, de båda sistnämnda som

suppleanter. Såsom sekreterare fungerar styresmannen. Inköpsnämnden har bestått av H.K.H. Prins Bertil, direktör Arfwedson och museets styresman. Samfundets medlemsantal utgjorde vid årets slut 144. Samfundets årsmöte hölls den 16 maj i Ekshäradsgården på Skansen.

BESÖKSSTATISTIK

Nordiska museet hade 1972 141.685 besökare, därav 30.402 i grupper (1.751 st.). Motsvarande siffror 1971 var 139.175, därav 30.655 i 1.569 grupper.

Svindervik hade under året 2.531 besökare, Tyresö slott 5.126, Julita: Stora Huset 10.799, museet 17.998, Härkeberga ca 1.900, Matsgården ca 350.

UTSTÄLLNINGAR

Tillfälliga utställningar

Fortsättning från föregående år
Tröja och väst till vardag och fest — hela året.

Hem och hantverk — hela året.

Svenskt krukmakeri — hela året.

Rödfärg — 16.1.

Nya utställningar

Rött på vitt. Broderier insamlade från gårdar i Järvsö 27.1—17.9. Textilhallen. Producenter: Intendenten Wintzell och fil.stud. Berit Eldvik.

- Det Stockholm som gick. Ett urval av A. T. Gellerstedts stockholmsbilder från det senare 1800-talet* 10.2—3.4. Salen för tillf. utst. Producenter: Förste arkivarien Liedgren och intendenten Colling.
- Plåt-pack* 9.3—9.4. Torget. I samarbete med tidningen Fri köpenskap. Producent: Filkand. Asa Nordlund.
- Strindberg på Nordiska museet. Kulturhistorikern—samhällskritikern* 4.5—26. 11. Salen för tillf. utst. Producent: Intendenten Conradson. Utställningsarkitekt: Konstnären Olle Kåks.
- Blommande slum — stad som försvinner* 13.6—27.8. Torget. Fotoutställning om stadsdelen Erikslund i Uppsala. Producent och fotografi: Per Hellsten. Kontakt: Intendenten Conradson.
- Isländska handskrifter* 21.9—19.11. Utbytesplatsen i avd. Nordisk folkkonst. Producent: Intendenten Granlund.
- Danielsgården i Bingsjö i akvareller, teckningar och modell av Barbro Kvarnfält*, 26.12— . Torget. Producent: Barbro Kvarnfält. Kontakt: Lajla Benedy.

Utställning på Julita

Ur svenska trädgårdar 1.7—31.8. Producent: Intendenten Szabó.

Utställningar på Skansen

Från herrarbete till Dalaförening 20.5—18.6. Folkets hus. Producent: Förste intendenten Rosander.

Vandringsutställningar

- Fortsättning från föregående år
- Lort-Sverige?: Hälsingborg, Östersund, Luleå, Södertälje och Hultsfred.*
- Plast — igår, idag, imorgon:* Falun, Sundsvall, Mora, Kristianstad och Gävle.
- Att knyppla:* Hudiksvall, Östersund, Sundsvall, Umeå, Järvsjö, Edsbyn, Ljusdal, Västerås och Örebro.
- Laxfiske i Älvkarleby:* Uppsala.
- Arbetsminnen.* Distr. av Riksutställningar.
- Storstrejken* 1909. Distr. av Riksutställningar.
- Ny vandringsutställning
- Sportfiske, ur Olle Törnbloms samlingar.* Producent: Intendenten Szabó. Älvkarleby, Karlstad och Malmö.

PUBLICERING

Från Nordiska museet har utgivits:

- Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. 304 s.
- I serien Nordiska museets handlingar. Nr 79 Nils Månsson Mandelgren, av Åke Stavenow. Utg. av Elisabet Stavenow-Hidemark. 187 s.
- Nr 77 Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar, av Anna-Maja Nylén. 2 uppl. 184 s.
- Glesbygd — tätbygd. En konferensrapport. Red. av Sigfrid Leander. 64 s.
- Vägledning genom Nordiska museets samlingar. 25 uppl. 32 s.

- A guide to Nordiska museet. 12th ed. 32 s.
- Führer durch die Sammlungen des Nordiska museet. 6 Aufl. 32 s.
- Isländska handskrifter från Köpenhamn, av Peter Springborg med tillägg Ur Nordiska museets isländska samling, av Lis Granlund. 26 s.
- Böcker från Nordiska museet, 7 s.
- Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek. Nr 30—33 (stenciltr.). 128 s.
- Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 96 (stenciltr.). 24 s.

Nordiska museets årsredogörelse 1971,
upprättad avdelningsvis (stenciltr.).
24 s.

Utbyggnadsplan för Julita gård. Upp-
rättad av Nordiska museet 1971
(stenciltr.). 32 bl., 14 vikta skissbl.

I samarbete med Föreningen för svensk
kulturhistoria och Folklivsarkivet i
Lund har museet utgivit 4 häften av
tidskriften Rig. 148 s.

Bibliotekarien Appelgren:

Västgötsk hembygdsforskning under åren
1740—1820. Skara. 120 s.

Fil. lic. Kerstin G:son Berg:

Mathållningen 1970. Ett exempel på
Nordiska museets aktuella frågelist-
verksamhet, i Fataburen, s. 201—222.

Intendenten Bjurman:

Barn på farfars tid (tills. med Stig Unge
och Cecilia Levan-Torudd), 21 s. (Ver-
dandis barnböcker 12.)

Förr i världen (tills. med Helena Hen-
schen), i textbok till Skol-TV-pro-
gram för årskurs 3. 20 s.

Oskar, Gerda, Johan, Fredrik. Fyra ar-
tiklar i Kamratposten med anledning
av KP:s 90-årsjubileum.

Intendenten Conradson:

Strindberg à la Kåks, i Form, årg. 68,
s. 184—187.

Artiklar under rubriken Gamla ting, i
Svensk Damtidning.

Intendenten Danielson:

Recension: Ellen Andersen, Folkdragter
i Nationalmuseet. Khvn 1971. — Petr
Gogatyrev, The functions of folk cos-
tume in Moravian Slovakia. Haag,
Paris 1971. — Anna-Maja Nylén,
Folkdräkter. Sthlm 1971, i Nord-Nytt,
s. 50—53.

Intendenten Granlund:

Ring brosch kedja. Bonniers förlag. 96 s.
Ur Nordiska museets isländska sam-
ling, i Isländska handskrifter från
Köpenhamn, s. 24—25.

Intendenten Hidemark:

Utgivit Åke Stavenow, Nils Månsson
Mandelgren. 187 s. (Nordiska mu-
seets handlingar nr 79.)

Minnesord över föreningens förre ord-
förande [Åke Stavenow] eller ett brev
till dess nuvarande, i Svensk hem-
slöjd 1971, s. 7—9.

Kring Svensk bostad — ett utställnings-
projekt (tills. med Ove Hidemark), i
Fataburen, s. 119—136.

Förste bibliotekarien Jansson:

Redigerat (tills. med förste biblioteka-
rien Lundwall) Bibliografiska medde-
landen från Nordiska museets biblio-
tek.

Intendenten Kjellström:

The migrations from nomad to urban
districts in northern Sweden (Jukkas-
järvi and Gällivare), i Circumpolar
problems, ed. by Gösta Berg. Oxford,
s. 85—97.

Snöscootern, i Fjällklubbsnytt nr 3, s.
4—5.

Förste intendenten Lagerquist:

Hans Hansson 1907—1972, i Fataburen,
s. 265—266.

Artikel i Hemslöjden.

Redigerat (tills. med professorerna G.
Berg och S. Svensson) Rig.

Förste arkivarien Liedgren:

Saga 5 och Manligheten 4. Två stugor
på Björkholmen, i Aktuellt från För-
eningen Marinmusei Vänner i Karls-
krona 1971, s. 57—71.

Emaus' hälsobrunn, i Västmanlands
Läns Tidnings julnummer.

Förste bibliotekarien Lundwall:

Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld, i *Fataburen*, s. 75—96.

Redigerat (tills. med förste bibliotekarien Jansson) *Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek*.

Intendenten Medelius:

Nordiska museet och skolan, i *Fataburen*, s. 137—152.

Intendenten Nodermann-Hedqvist:

Artur Hazelius' norske samling — Arthur Hazelius' collection of Norwegian items, i *Middelalderskunst fra Norge i andre land — Norwegian medieval art abroad*. Oslo, s. 105—106.

Bildredaktör för Sten Carlsson, *Att byta samhällsklass*. Sveriges Radios förlag.

Förste intendenten Nylén:

Hemslöjd. Den svenska hemslöjden intill 1800-talets slut. 3 uppl. Lund. 424 s.

Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar. 2 uppl. 184 s. (Nordiska museets Handlingar nr 77.)

Nordiska museet — kulturhistoriskt centralmuseum, i *Fataburen*, s. 235—250.

Artiklar i *Hemslöjden*.

Recensioner: Nils-Arvid Bringéus (utg.), *Mat och miljö*. Lund 1970 — Aagot Noss, Johannes Flintoes *draktakvareller*. Oslo 1970, i *Rig*, årg. 55, s. 101—102.

Intendenten Nyman:

De sista fäbodarna, i *Svenska turistföreningens årsskrift*, s. 172—185.

Intendenten Nyström:

Om kulturhistorisk dokumentation med exempel från Öregrund och Östhammar (tills. med intendenterna Olsson och Österman), i *Fataburen*, s. 177—200.

Recension: Inga Arnö-Berg, *Serviser från Gustavsberg*. ICA-förlaget. Örebro 1971, i *Rig*, årg. 55, s. 69—70.

Intendenten Olsson:

Om kulturhistorisk dokumentation med exempel från Öregrund och Östhammar (tills. med intendenterna Nyström och Österman), i *Fataburen*, s. 177—200.

Förste intendenten Rosander:

En leksandssågare i Stockholm. Ur en kassabok från 1840-talet. 24 s. (Darlarnas museums serie av småskrifter, 3. Falun.)

Nordiska museets föremålsinsamling i går — i dag — i morgon, i *Fataburen*, s. 153—176.

En varggård i Häggenås, i *Jakten i Jämtland och Härjedalen*. 21, s. 21—24.

Assistenten Rosengren:

Undersökning av spisbrödsbagerier, i *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 96, s. 4—23.

Intendenten Szabó:

Föremålsstudiernas betydelse inom etnologin, i *Rig*, årg. 55, s. 37—54.

Die Ziehschaukel in Skandinavien, i *Ethnologica Scandinavica*, s. 15—40.

Recension: Sune Jonsson, *Minnebok över den svenska bonden*, LT:s förlag. Sthlm 1971, i *Rig*, årg. 55, s. 27—28.

Intendenten Wintzell:

Så var barnen klädda. Från kolt till täckjacka. *Natur och Kultur*. 164 s.

Intendenten Österman:

Om kulturhistorisk dokumentation med exempel från Öregrund och Östhammar (tills. med Bengt Nyström och Marianne Olsson), i *Fataburen*, s. 177—200.

BEFATTNINGSHAVARE VID ARETS UTGÅNG

T.f. styresman
Fil. dr Marshall Lagerquist

AVD. 1 NÄRINGS LIV

Förste intendent fil. dr docent Göran
Rosander, 70

Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56,
64

Intendent fil. kand. Eric Hedqvist (tj.
led.) 65

Intendent fil. dr Mátyás Szabó, 67, 71

Intendent fil. lic. Birgitta Conradson,
f. Carlestam, 69

Intendent fil. kand. Lajla Benedy, f.
Walter (deltid), 64

E. amanuens fil. kand. Margareta Lun-
din, 72

Kansliskrivare Hedda Sandström, f. Ge-
ber, 66, 71

Lapska sektionen

Intendent fil. lic. Rolf Kjellström (part.
tj.led.), 67

Föremålsregistreringen

Intendent fil. kand. Göran Bergengren,
62, 64

Assistent Mona Palmé, f. Löthgren, 46,
66

Märkerska Anna Sjöbom, 08

Fil. lic. Kerstin G:son Berg (1/2-tid), 67

AVD. 2 BOSTADSSKICK

Förste intendent fil. lic. Kersti Holm-
quist, f. Wallér, 49, 70

Museisektionen

Intendent fil. dr docent Elisabet Hide-
mark, f. Stavenow, 56, 70

Intendent fil. lic. Maj Nodermann-Hed-
qvist, 64

Intendent fil. lic. Eva Lis Bjurman, f.
Nørgaard, 62, 64

Intendent fil. kand. Inger Bonge-Ber-
gengren, 60, 70

Intendent fil. lic. Lis Granlund, f. Ro-
senberg, 68, 70

Kansliskrivare Britta Bingley, f. Berg-
quist (1/2-tid), 64, 68

Kansliskrivare Annika Tyrfelt (1/2-tid),
71, 72

Magasinslaget

Förrådsmästare Nils Nilsson, 30, 65

Förrådsförmän Arne Karlsson, 42, 67

Förrådsförmän Bertil Granqvist, 47, 67

Rustmästarlaget

Rustmästare Elof Carlsson, 38, 68

Möbelkonserverator Carl-Axel Holm, 45,
67

Målningskonserverator Manne Göransson,
64, 72

Tapetserarmästare Åke Lindholm, 39,
68

För båda lagen gemensam personal

Hantverkare Tage Johansson, 50, 61

Hantverkare Anthe Olsson, 59, 61

Förrådsman Per-Olof Wallgren, 60, 67

Museibitråde Nelly Andersson, 68, 70

E. hantverkare Dag Holmberg, 70

Hantverkare Björn Sohlberg, 72

Hantverkare Bernt Sundberg, 72

Sektionen för Nordiska museets gårdar

Intendent fil. lic. Christian Axel-Nils-
son, 60, 63

AVD. 3 TEXTIL

Handläggande personal

Förste intendent fil. dr docent Anna-
Maja Nylén, 38, 61

Intendent fil. kand. Sofia Danielson, f.
Andersson, 65, 71

Intendent fil. kand. Inga Wintzell, f.
Wikland (tj.led. deltid), 50, 71

Intendent fil. lic. Ingrid Bergman, 71

Kansliskrivare Else Pihl, f. Wener (1/2-
tid), 65

Textilkonserveringen

- Konservator textilkonstnärinnan HKS Marie-Louise Dagel, f. Wulferona (tj. led. 1/2-tid), 52, 65
Textilkonservator vävlärarinnan Ingrid Wahlström, f. Welin, 64, 72
E. konserveringsassistent textilkonstnärinnan HKS Inger Nyman (1/2-tid), 71

Textilvården

- Museiassistent Karin Hanses, 27, 71
Museiassistent Lisa Eriksson, f. Wallander, 63, 71
E. museiassistent Karin Pers, f. Eriksson (deltid), 69

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

- Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist (t.f. styresman), 36, 58
Intendent fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem (t.f. förste intendent), 48, 60
Intendent fil. dr Bengt G. T. Nyström, 65, 68
Intendent fil. kand. Annika Österman, f. Berggren, 62, 64
Byråassistent arkitekt HKS Bertil Wetter, 53, 71
Assistent fil. kand. Birger Grape, 60, 65
Assistent fil. kand. Annette Rosengren, 71, 72
Förste ritare Brita von Knorring, f. Standertskjöld, 65, 70
Avd. registrator Ingrid Boëthius, f. Kronning, 65, 70
Kansliskrivare Birgitta Munthe, f. Ribbing, 65, 71
Kontorsbiträde Kerstin Kunelius-Hestrell, (deltid), 71

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

- Förste intendent museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 66
Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 64

- Intendent folkskollärare fil. kand. Hans Medelius, 59, 65
Intendent fil. kand. Teje Colling, f. Brodin, 62, 68
E. assistent fil. kand. Anna Myhrman (1/2-tid), 72
E. assistent fil. kand. Ottonie Nyberg, f. Cronstedt (1/2-tid), 72
Kansliskrivare Eva Olsson, f. Brithon (tj.led.), 63, 66
E. kansliskrivare fil. kand. Christina Gardeback, f. Karlsson, 72
Kontorist Ann-Marie Kumlin, f. Wennström, 71
Kontorsbiträde Eva Nilsson, f. Dahlman (1/2-tid), 72
Kontorsbiträde Jan Garnert (1/2-tid), 72
Adjunkt teol. och fil. kand. Martin Wikström (avlönad av Stockholms skoldirektion), 72

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

- Förste bibliotekarie fil. dr Sten Lundwall, 42, 72
Intendent fil. lic. Stig Appelgren, 70
Intendent fil. kand. Karin Näsström, 59, 71
Biblioteksassistent Lena Cederström, f. Böök, 66, 70
Biblioteksassistent Britta Geijer (1/2-tid), 72
Kansliskrivare Margit Stoye, f. Bergschöld, 45, 70

Arkivet

- Förste arkivarie fil. lic. Rut Liedgren, 43, 72
Intendent dr. philos. Carl-Herman Tillhagen, 39, 71
Intendent fil. kand. Marianne Erikson, 69, 72
Intendent fil. kand. Bo Nilsson (bidr. till lönen från AMS), 69, 72
Intendent fil. kand. Barbro Barwing, f. Lindskog (avlönad av AMS), 67

Amanuens fil. kand. Eva Wohlin (1/2-tid, avlönad av AMS), 72
Kontorist Signe Broström, 64, 68
Kontorist Ingegärd Ehrving, f. Sundwall, 66

Fotoateljén

Byråassistent Åke Grundström, 49, 71
Assistent Ulla Wäger, 52, 66
Fotograf Terttu Höglund, f. Rantanen, 58, 67
Fotograf Birgit Brånvall, f. Flemberg, 66, 72
Fotograf Hans Koegel, 65, 72
Förste fotobitråde Siv Jansson, 67, 72
Fotobitråde Ann-Britt Olsson, 70
Fotobitråde Eva Frank, 72
Fotobitråde Bengt Nilsson, 72

ADMINISTRATIVA OCH KAMERA-LA AVDELNINGEN

Byrådirektör jur. kand. Sanfrid Fenger, 69
Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 54, 60
Kamrer Gunvor Wreiman, f. Karlsson, 46, 64
Bokhållare Lillemor Kihlskog, f. Andersson, 44, 66
Assistent registrator Anne von Friesendorff, 64, 71
Kansliskrivare Märtha Rudén, f. Pettersson, 69, 70
Kansliskrivare Kerstin Lindberg, f. Löberg, 72
Kontorist Birgit Åkerström, 70
Expeditionsvakt Margit Svensson, f. Edström, 65, 67
Expeditionsvakt Lennart Lindström, 67
Kontorsbud Bengt Singman, 68
Uppsyningsman Gunnar Göransson, 56, 68
Maskinist Arvid Forss, 62
Trädgårdsmästare Harry Karlsson, 68, 69
Museivakt Eleonora Marlöw, 67
Museivakt Rune Glad, 68, 69

Museivakt Ingrid Wahlqvist, f. Liwendahl, 62, 65
Museivakt Gösta Bolin, 70, 71
Museivakt Herbert Ahrnes, 71, 72
Museivakt Birger Widing, 63, 72
Museivakt Folke Jonsson, 72
Utställningsvakt Svea Blomberg, f. Holmqvist, 69
Utställningsvakt Märta Törnby, f. Blomberg, 69
Utställningsvakt Ruben Mård, (1/2-tid), 68
Utställningsvakt Henry Johansson, (1/2-tid), 70
Utställningsvakt Henry Johnsson, (1/2-tid), 70
Utställningsvakt Hans Andersson, (1/2-tid), 70
Utställningsvakt Karin Hallberg, (1/2-tid), 72
Utställningsvakt Karin Brådhe, (1/2-tid), 72
Städare Luis L. Lacosta, 71
Städerska Doris Bergström, f. Österberg, 67
Städerska Dagny Pettersson, f. Karlsson, 56
Städerska Margit Sundberg, f. Olofsson, 71
Städerska Anna Greta Carlsson, 72
Städerska Linnéa Åberg, f. Blomqvist, 71

INSTITUTET FÖR FOLKLIVFORSKNING

Institutionsprefekt professor fil. dr Mats Rehnberg, 69
Docent fil. dr Knut Weibust (avlönad av univ.), 69
E. univ. lektor fil. kand. Bengt af Klinberg (avlönad av univ.), 68, 71
Studierektor fil. kand. Ulla Brück (avlönad av univ.), 68, 71
Studievägledare fil. kand. Berit Rönnestedt (avlönad av univ.), 70, 71
Amanuens fil. kand. Hans Blomqvist, 71
Kansliskrivare Maria Rapp, 72

Kontorsskrivare Solveig Gynther, f. Kull,
70, 71
Förste institutionsbiträde Ingrid Vallin,
61, 65
Museivakt fil. kand. Lars Westberg, 72

HÄRKEBERGA

Platsrepresentant fru Linnéa Karlsson

JULITA GÅRD

Museiassistent Nils Andersson, 36
Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson
Museivakt Alvar Larsson

MATSGÅRDEN

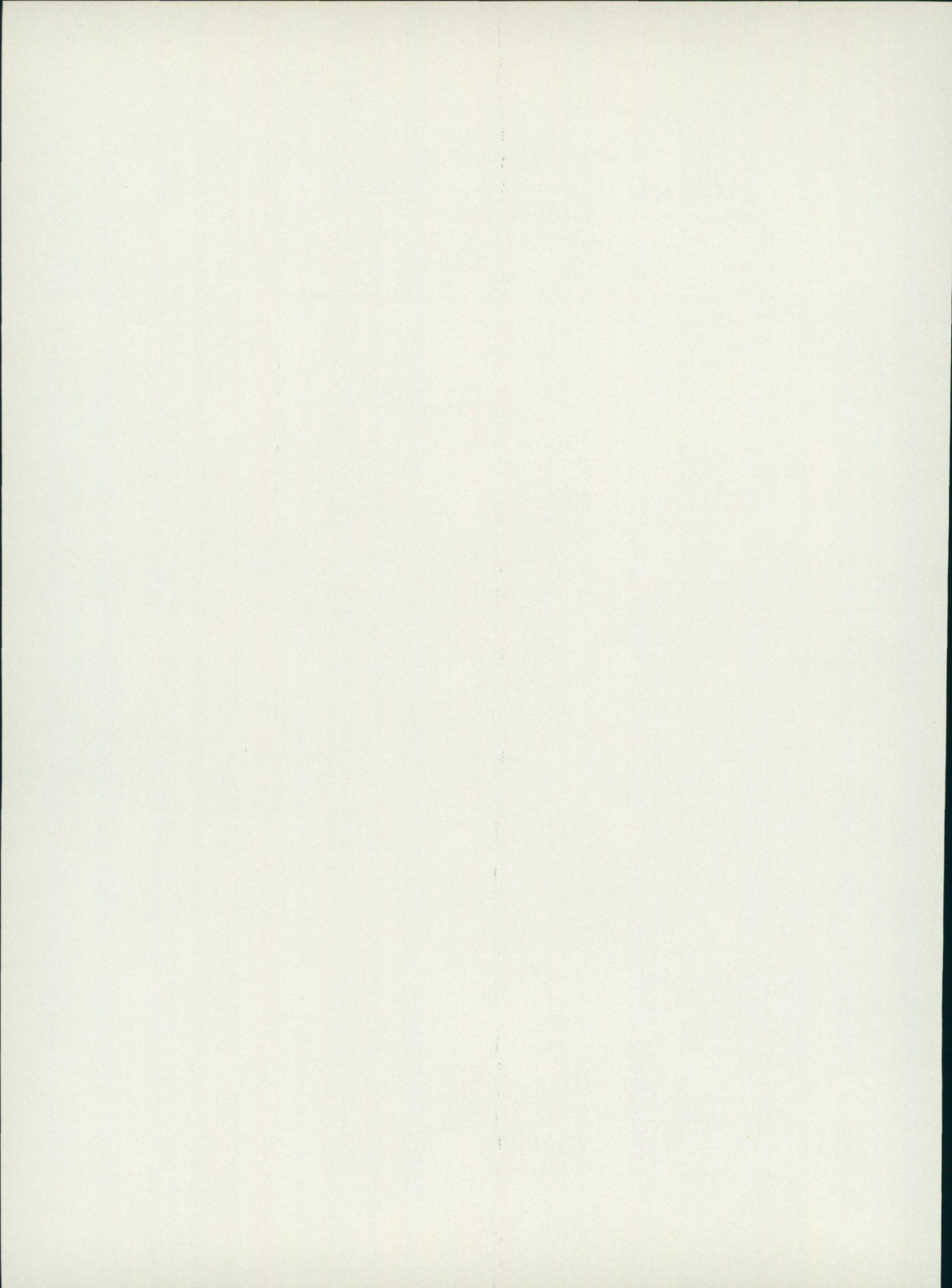
Platsrepresentant herr Givars Anders
Andersson

SVINDERSVIK

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg

TYRESÖ

Trädgårdsmästare Bror Danielsson
Trädgårdsarbetare Gustaf Adolf Johans-
son

Skansen under år 1972

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Nyanläggningar

Återuppförandet av krogen »Stora Gungan» i Stadskvarteret har fortgått under året. Arbetet sker i Arbetsmarknadsstyrelsens regi.

Genom förmedling av Svenska Lantarbetareförbundet har lotterimedel utgått till uppförande av en uthusbyggnad och en jordkällare vid Statarlängan. Anläggningarna uppföres som kopior av dem som hörde till längan på dess plats vid Berga säteri. Arbetet har påbörjats under hösten 1972 och beräknas vara slutfört under 1973.

Den 16 juni brann Ravlundagården ned fullständigt. Sedan dess har ett intensivt arbete pågått för att finna en ersättare för den brunna anläggningen.

Underhållsarbeten

Det planmässiga underhållet av kulturhistoriska byggnader har varit omfattande under året. Arbeten har utförts enligt nedanstående förteckning:

Bageriet i Stadskvarteret. Bakugnen jämte skorstenen har helt nedtagits och åter uppmurats. För att underlätta en utvidgning av bageriverksamheten har ugnen försetts med gasuppvärmning, vilket kunnat ske utan att ugnens utseende förändrats.

Dessutom har en skrubb bakom ugnen borttagits för att ge publiken möjlighet till genomströmning i huset.

Cirkus. Den år 1970 påbörjade renoeringen av skulpturgruppen på taket har under året fullföljts vid Sjöhistoriska museets konserveringsanstalt och Qvadrigan uppsattes den 21 september åter på Cirkus' tak.

I samband härmed har skifferbeläggning och plåttak förnyats på det förhöjda mittparti, som bär upp Qvadrigan.

Djurgårdslusthuset. Bjälklag och golv utbytt på verandorna. Nya bariärer uppförda. Taket över östra verandan försett med ny plåt. Utvändiga målningsarbeten har utförts.

Finngården. Återuppsättandet av Rökstugan har fullföljts under året med undantag för ugnen.

Främmestadskvarnen. Halmtaket har helt omlagts. Det låg ursprungligen bundet på helt öppen läkt på samma sätt som i Ravlundagården. Branden i Ravlunda visade alltför tydligt hur brandfarlig denna taktyp är. Därför beslöts att halmtak i fortsättningen skulle läggas med ett brandisolerande underskikt.

Främmestadskvarnens tak har därför lagts i flera skikt på den gamla

halmkläkten. Underst korrugerad plåt med undersidan målad i halmliknande färg och däröver 5 cm gullfiber, tunn plast som skyddar gullfibern mot väta, regler och läkt i vilka halmen bundits med galvaniserad ståltråd. Denna täckning blir ca 15 cm tjockare än det ursprungliga taket. Den förändringen kan svårligen helt döljas, men får accepteras med hänsyn till det förbättrade brandskyddet. Ett hus med halmtak lagt på detta sätt bör ha goda möjligheter att klara sig även om halmtäckningen skulle brinna.

Fröstorp. Reparationer av skifferbeläggning och plåtdetaljer på taket.

Garveriet. Återställandet efter vårens brandskada har fortgått under hösten. Den västra långväggs ytter-skikt hade kolat till ett djup av mellan 1 och 5 mm. Ett försök att sandblästra bort kolet gav en alltför utslätad och onaturlig yta åt träet. Därför bilades hela väggen på nytt. Samtliga fönsterbågar och -karmar till västra sidan av huset har nytillverkats. Samma sidas två översta stockvarv har bytts ut och arbetet pågår att komplettera och ersätta taklaget.

Guldsmedshuset. Gjutugnen i botenvåningen har ommurats och försetts med ny rost.

Hornborgastugan. I stugan har ny mittås och nya sparrar inlagts och taket lagts med ny halm på brandskyddsskikt. På halmen skall här sedan läggas torv. Skorstenens karaktäristiska, yttre spjäll har förnyats. Ladudelens taklag har reparerats och täckts med halm med brandskyddsskikt under.

Kyrkbåten återfördes den 22 mars till Nordiska museet för att t.v. för-

varas i magasin i avvaktan på en eventuell senare placering inom museet. Båthuset har rivits. Dess placering intill Näsloftet har åstadkommit rötskador.

Moragården. Fåhuset har nedtagits och en kopia av detta börjat timras.

Novilla. Samtliga fasader och yttre snickerier har ommålats i enlighet med färgprover från den genomgripande renoveringen 1955. Fasader, räcken och barriärer har renoverats i samband härmed.

Oktorpsgården. Halmtaken har omlagts med brandskydd på östra logg-längan, på stallängans södra sida och på västra halvan av dess nordsida.

Seglora kyrka. Det elektriska värmesystemet har försetts med termostatre reglering.

Skogaholms herrgård. Dekorationsmåleriet på manbyggnadens baldakin har förnyats.

Virserumsboden. Skadat timmer har bytts ut. Taket har försetts med nya åsar och torvtäckningen utbytts mot täckning med takved, så som taket var täckt före flyttningen till Skansen 1900.

Väla skola. Skolhusets ytterdörr har ommålats. Båsinredningen har återuppsatts i uthusets stalldel och golv och innertak inlagts där och i brygghuset.

Öppethållande, aktiviteter

Under tiden januari—april har fem kulturhistoriska byggnader hållits öppna på vardagarna och tio på söndagarna klockan 11.00—15.00. I maj månad utökades antalet till elva på vardagarna och sjutton på söndagarna. Under sommarsäsongen juni—augusti, har tjugotre kulturhistoriska

anläggningar hållits öppna för besökare kl. 11.00—17.00, vissa dock stängda mellan kl. 12.00 och 13.00. Från och med september månad hölls fem byggnader öppna på vardagarna, söndagarna i september sexton och därefter elva mellan kl. 11.00—15.00.

Glashyttan och Krukmakeriet har liksom tidigare år varit utarrenderade och har med undantag av den kallaste perioden av året varit i verksamhet och tillgängliga för besök dagligen.

Under vinterhalvåret har dessutom samtliga anläggningar hållits tillgängliga efter besökarnas önskan genom regelbundna turer dagligen kl. 12.00, 13.00 och 14.00. Varje söndag har "Fröken Skansen" lett dessa turer. Från och med mitten av maj fram till och med augusti har "Fröken Skansen" svarat för guidningarna varje timma mellan kl. 11.00 och 17.00.

Som tidigare har det varit avdelningens strävan att i samarbete med programavdelningen söka levandegöra de olika miljöerna genom att låta besökarna uppleva så många aktiviteter som möjligt i och kring hus och gårdar. Sälunda har under sammanlagt åtta sommarlördagar presenterats programpunkten »I gårdar och gränder», vilken också återkom i något mindre format under söndagarna i mars, april, oktober och november. För samproduktionerna mellan kulturhistoriska avdelningen och programavdelningen redovisas närmare under denna senare avdelnings redogörelse.

Genom medverkan av Skansens Borgerskap har det vid tjugofem tillfällen under året varit möjligt att upp-

leva verkstäderna i Stadskvarteret i full verksamhet. Detta gäller särskilt de båda hantverksdagarna i maj och september, julmarknadsdagarna, de ovan anförda programdagarna »I gårdar och gränder» samt hantverkssöndagarna under våren och hösten.

Under sommaren har Oktorpsgården fungerat som en levande bondgård med kor, häst, grisar och höns.

Som vanligt har ett stort antal hemsysslor och hantverk som vävning, spinning, kardning, nålbindning, ystning, smörkärning, korgflätning etc. visats i ett flertal gårdar under sommaren. Detta gäller i särskilt hög grad de hantverk med dalaanknytning som presenterades under »Dalaveckan» i maj. Liksom föregående år har lin odlats.

Folkets Hus, som enligt av styrelsen fastställda bestämmelser, är tillgängligt för uthyrning, har använts ett flertal gånger.

Till julmarknaden hade som vanligt ett stort antal hus smyckats och bord dukats på traditionellt vis.

Skansens kulturhistoriska miljöer har ett 70-tal gånger under året utnyttjats för filmning och fotografering samt för radio- och TV-inspelningar.

Klädkammaren

Den ökade aktiviteten på Skansen avspeglar sig i Klädkammarens arbete. Den har under året försett flera värdar, värdinnor och guider med kläder än tidigare. Detsamma gäller Klädkammarens medverkan vid den utökade programverksamheten.

Föresatsen att rusta upp folkdräktsbeståndet har fullföljts. Nysömnaden under året har huvudsakligen

gällt folkdräkter, framför allt barn-dräkter. I samband med allmogebröllopet under Dalaveckan kompletterades åtskilliga dräkter från Floda sn. För att kunna variera dräkterna på Skansen i större utsträckning än tidigare har folkdräktsdelar från skilda landsändar anskaffats. Ca 150 överdelar till kvinnliga folkdräkter från 10 olika socknar har t. ex. framställts.

Genom Klädkammarens försorg har sex 1700-talsrockar sytts upp som exakta kopior, för att användas vid Bellmansdagar och andra 1700-tals-evenemang på Skansen. Ett dussin damdräkter i eleganta material från samma tid har också anskaffats dels med tanke på Skogaholmskonserterna. Ett antal mycket arbetade 1840-talsklänningar har även sytts upp för dessa konserter.

Då Skansens interiörer från sekelskiftet fått utökad vaktpersonal har även kvinnliga vardagsplagg sytts upp, då originalklänningarna oftast är alltför festbetonade.

Klädkammaren har kunnat glädja sig åt ett ovanligt stort antal gåvor under året. Huvudsakligen har det rört sig om eleganta damklänningar, uniformer och barnkläder från sekelskiftet. Men Klädkammaren har också tagit emot många värdefulla inredningstextilier.

Uthyrningen av kläder till utomstående har skett i ungefär samma omfattning som tidigare. Dräkter har lånats ut till museer, ideella föreningar, konserter och militära parader.

Klädkammaren sammanställde i juli en dräktparad med brudklädslar som tema för »Gammelvala» i Brunskog, Värmland. Samma parad visa-

des i Rädda Barnens och De Blindas regi på Skansen i september.

De kulturhistoriska byggnadernas textila vård har ombesörjts av Klädkammaren. Några textilier har kopierats för att kunna ersätta tidigare original.

Biologiska museet

Biologiska museet har under året hållits öppet dagligen från kl. 10.00 till skymningen (dock senast kl. 17.00).

Undervisning

De kulturhistoriska anläggningarna har liksom tidigare utnyttjats för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Nordiska museets undervisningsavdelning har under året haft visningar för bl.a. Stockholms stads skolors årskurs 4 och 6 den 20 januari—1 juni och den 10 oktober—7 december i Stadskvarteret, Delsbogården, Skogaholms herrgård, Soldattorpet, Oktorgsgården och Älvrosgården. För ett stort antal klasser har dessutom hållits visningar av Skansens julbord.

Bland övriga kurser och studiebesök kan följande nämnas: Stockholms läns hemslöjdsförenings växtfärgningskurs, en korgflättningskurs i privat regi, Studieförbundets halmkurs, Handarbetets Vänners yrkeskurs för blivande textilkonsulenter, Grundskolan för konstnärlig utbildning, Grafiska yrkesskolorna, Tekniska högskolans avdelning för formlära, Nyc-kelviksskolan, Seminariet för huslig utbildning, Kursverksamheten, Konstfackskolan m.fl.

Liksom under tidigare år har studerande i ämnet folklivsforskning vid Stockholms och Uppsala universitet

haft en del av sin undervisning förlagd till Skansen.

I övrigt har avdelningen givit handledning och visningar för in- och utländska grupper.

Personal

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Arne Björnstad. Övriga tjänstemän har varit intendenten Ingemar Liman, kansliskrivaren Berit Hertzberg och förste reparatören Per Maijgren.

Fil.kand. Christina Westberg har under året varit tillfälligt anställd vid avdelningen.

ZOOLOGISKA AVDELNINGEN

Anläggningar

Tidigare påbörjade om- och nybyggnader har under året delvis färdigställts.

Moderniseringen och utökningen av djuranläggningarna har medfört en påtaglig förbättring av djurens allmänna hälsotillstånd genom större möjligheter för motion och utevistelse. Hagarna har ofta inretts på sådant sätt att djurens miljökrav så långt möjligt tillgodosetts. Förbättringarna av anläggningarna har rönt en påtaglig uppskattning från allmänhetens sida, inte minst genom möjligheterna att se djuren i en trivsam och i viss mån naturlig miljö.

Det nya tropikhusets färdigställande har fortskridit, ehuru i långsam takt. Det var vid årets utgång ännu inte klart för inflyttning. Rymliga inomhusutrymmen med stor takhöjd för tre grupper av apor är under uppförande, nämligen för schimpanser,

På Klädkammaren har under året tjänstgjort intendenten Ann Resare som konsult, assistenten Maj-Britt Hemlin, biträdet Maria Kings-Eriksson, sömmerskan Ann-Marie Skiöld, sömmerskan Berit Lindén, praktikanter Eva Thulin (januari—maj) samt tvätterskan Gerd Eriksson. Under året har dessutom fyra personer genom Arbetsmarknadsstyrelsen hänvisats till tjänstgöring vid Klädkammaren.

I Biologiska museet har tjänstgjort kassörskan Marta Arvind med fru Gertrud Beijer som tillfällig vikarie (juni—december).

larer och rhesus-makaker. Tillhörande utomhusutrymmen i form av apberg, belägna i en söderslutning, iordningställes. Rika möjligheter för klättring såväl inomhus som utomhus förbereds och anordnas på sådant sätt, att svagare individer skall kunna undkomma förföljare.

Den nya visenthagen med en yta av ca 3.500 m² blev under året i det närmaste färdigställd, ehuru djuren inte flyttas över dit förrän i början av 1973. Utformningen av hagen har av skilda anledningar kommit att avvika något från den planerade, varför bl.a. med hänsyn till risken för att besökare skulle kunna skadas av visenterna, elektriskt stängsel monterats runt anläggningen. Då det stundom kan vara nödvändigt att isolera enskilda djur, har genom en smidig anordning möjligheter getts att tillfälligt avgränsa en del av hagen.

Visenter är känsliga för parasitan-

grepp och noggrann rengöring i hus och hagar är därför en nödvändighet. Detta är inte möjligt i gräsbevuxna anläggningar, varför hagen grusbeklagts.

Den nya anläggningen för vargar om ca 2.000 m² färdigställdes och togs i bruk under sommaren. Hagen är långsträckt och grottor finns vid båda kortsidorna. Den i öster belägna utgöres av Skansens tidigare varg-grotta.

Vargarna har genom hagens storlek erhållit goda möjligheter för motion. De har också ökat påtagligt i hull och vikt.

Varganläggningen avgränsas åt sydväst av en hög betongmur och åt övriga sidor av ett ca 5 m högt nätstängsel, vilket överst är försett med tjocka plastplattor till hinder mot rymningar.

Allmänheten kan bese anläggningen från ett högre plan invid betongmuren. På grund av områdets topografi har det inte varit möjligt att anordna publikutrymmet på annat sätt, vilket får anses olyckligt för såväl djur som åskådare. Djuren oroas påtagligt av att se människor närma sig på ett högre plan och från åskådaresynpunkt kommer djuren inte till sin rätt. Bidragande till djurens oro har otvivelaktigt varit, att åskådare i oöverblickbart kastat stenar efter dem. Sedan publikutrymmet asfalterats, finns emellertid inga stenar tillgängliga i närheten av varganläggningen och detta har förbättrat förhållandena.

Den nya anläggningen för lodjur om ca 2.000 m² färdigställdes under 1972, ehuru djuren inte flyttas över dit förrän i början av 1973. Anlägg-

ningen ligger invid varghagen och alltså liksom denna i en nordsluttning. De båda hagarna har ungefär samma utformning och även lodjursanläggningen omgärdas sålunda av betongmur och nät-plast-stängsel. Invid lodjursanläggningen finns en speciell åskådareplats med tak. Marken i såväl varg- som lodjurshagen är till större delen gräsbevuxen, vilket ger ett tilltalande intryck. Ett flertal träd, såsom ekar och tallar finns i hagarna. I de fall dessa träd växer i närheten av betongmuren eller staketet, har de i lodjurshagen blockerats genom plaströr runt stammarna för att förhindra rymningar.

För att motverka tidigare nämnda olägenheter med publikutrymme på ett högre plan och i viss mån också hagens placering i ett nordläge, har ett berg med talrika soliga liggeplatser och skrymslen byggts upp i lodjurshagen. Publiken har därvid möjlighet att se djuren i jämnhöjd med barriären. I övrigt finns grottor i en särskild anläggning i lodjurshagens östra del.

Förarbeten för utökning av älg-hagen har igångsatts under året och diskussioner upptagits angående förbättringar av en del andra djuranläggningar.

Djurbeståndet

Omdaningar och moderniseringar av Skansens djuranläggningar har krävt en reducering av antalet djur och djurarter. Skansens djurbestånd utgjordes vid utgången av året av följande djur.

Rhesusapor	10 st
Makaker	50 "

Lärer	1,4	(en hane, fyra honor)
Indiska elefanter	0,2	(Gobi f. 1958, Noi f. 1964)
Visenter	1,3	(Stor-Ulf f. Skansen 13/5 1965, Stolla f. Skansen 13/6 1957, Av-Lena f. Avesta 28/8 1969, Stompan f. Skansen 3/2 1971)
Gotländska utegångsfår	1,7	(gammal behornad ras)
Älgar	1,1	
Kronhjortar	1,1	
Dovhjortar	1,5	
Renar	3,7	
Getter	1,3	
Dvärggetter	1,3	
Fjällkor	0,2	
Vildsvin	1,4	
Isbjörnar	1,4	(Rasmus ♂ f. Skansen 3/12 1952, Nor-sel ♀ f. Skansen 8/12 1951, Glader ♀ f. Skansen 14/12 1959, Mick ♀ f. Skansen 13/12 1965, Snötass ♀ f. Skansen 6/12 1970)
Brun-björnar	2,3	+ 3 årsungar (Kardemumma ♂ f. Skansen 29/12 1951, Flux ♂ f. Jokk-mokk dec. 1962, Flax ♀ f. Jokk-mokk dec. 1962, Kåra ♀ f. Danmark 1956, Trulsa ♀ f. Tomelilla dec. 1962, Tripp, Trapp, Trull f. Skansen 19/12 1971, moder Flax)
Järvar	5,2	
Grävlingar	2 st	

Lodjur	6,3
Vargar	2,3
Sjölejon	1,3
Gräsälär	6,1
Igelkottar	ett okänt antal
Marsvin	11 st
Spetsbergs-gäss	5 "
Fjällgäss	2 "
Vitkindade gäss	27 "
Tamgäss	2 "
Gravänder	3 "
Brunänder	0,1
Viggar	1,1
Humbolt-pingviner	3 st
Gultofs-pingviner	1 "
Kungs-pingviner	2 "
Påfåglar	4,2
Vita storkar	1 st
Ormvråkar	3 "
Fjällvråkar	2 "
Berguvar	3 "
Fjällugglor	0,2
Hyacintaror	1 st
Amazon-papegojor	5 "
Dvärghöns	7,8
Land-sköldpaddor	5 st
Vatten-sköldpaddor	6 "
Dessutom häckar ett 50-tal hägrar i frihet intill Skansens fågelburar och ett stort antal gräsänder häckar eller uppehåller sig på Skansen-området.	
Ett antal födslar har under året skett bland djuren.	
Bland rhesusaporna och makaker-na har ett oräknat antal födslar skett.	
Under tiden juni—juli 1972 föddes	

5 dovhjortskalvar, av vilka en dog kort efter födelsen, men övriga tillväxte normalt.

Bland renarna skedde fyra födslar, nämligen den 7/5, 18/5, 22/5 och 4/6 1972. Samtliga kalvar överlevde och utvecklades väl.

En vildsvinssugga födde den 22/5 1972 (ovanligt sent på året) 4 grisar (♂ ♀ ♀ ♀). varav en dog efter kort tid (hjärtmissbildning). Samma sugga har under en följd av år fött en kull grisar, men regelbundet bitit ihjäl dem omedelbart efter födelsen. I samband med födseln 1972 behandlades suggan med ett hormonpreparat (cyntocinon) genom sprayning i nosen. Effekten blev omedelbar och suggan tog väl hand om de nyfödda ungarna.

Isbjörnshonan Glader födde 14/12 1972 en unge av honkön vägande 0,48 kg. Honan tog sig inte an ungen, varför denna omhändertogs för artificiell uppfödning. Den dog emellertid efter några dagar i lunginflammation. Parning bland isbjörnarna iaktogs den 11/4 1972.

En lodjurshona födde den 18/6 1972 tre ungar, av vilka två (♂ ♀) överlevde och utvecklades väl.

Två par spetsbergsgäss häckade under året, men kullarna förstördes av räv.

Skansen har en ansenlig flock av vitkindade gäss, vilka flyger fritt och på hösten flyttar söderut. Flocken återkom till Skansen den 14/4 1972. Två par skred till häckning, som vanligt på stugtaken väl skyddade mot rävangrepp. Kläckning skedde den 4/6 resp. 26/6 1972 med 5 ungar i varje kull.

Fjällugglorna värpte ett antal ägg

under maj 1972, men då hane saknas (har inte gått att anskaffa), var äggen obefruktade.

Skansen har sedan länge haft två varghonor av okänt ursprung. I samband med färdigställandet av den nya varganläggningen införskaffades en varghane och en varghona, infångade i norra Finland samt dessutom en yngre varghona av svenskt ursprung. Avsikten har varit att skaffa en vargstam av nordiskt ursprung. Snart visade det sig på grund av stridigheter omöjligt att hysa samliga vargar i anläggningen, varför blott det finska paret hålls där.

Sedan elefanten Bambinas död har en viss osämja rått bland Skansen-elefanterna, varför en, nämligen Fatima måste avyttras under året. Hon försålades till Danmark. Vid ilastningen i järnvägsvagn måste lugnande medel ges och därvid prövades plegicilsirap, dock utan nämnvärd effekt. Medlet Rompun (10 %-ig lösning) tillgreps då. Sedan elefanten kommenderats att lägga sig på sidan skedde injektion i en mängd av 37 ml bakom ena örat. En påtaglig effekt erhöles och ilastning kunde därefter ske utan större svårigheter. Fatima beräknades väga omkring 4.500 kg.

Vintertid har ganska regelbundet uppträtt hårlösa fläckar på olika delar av kroppen hos rhesus och makaker. Under åren har flera olika behandlingsmetoder prövats, dock utan nämnvärt resultat. Vintern 1971—72 gavs zinksulfat, inblandat i välling i en beräknad mängd av 25 mg per apa och dag. Efter några månader hade de hårlösa fläckarna helt försvunnit och aporna var normalt behårade.

Personal

Zoologiska avdelningens föreståndare, Kai Curry-Lindahl, var under året tjänstledig för FN-uppdrag och befattningen uppehölls av professor Karl Borg med docent Nils Olof Lindgren som ersättare. Som avdelningens sekreterare tjänstgjorde fru Maj Wählin.

Förmanssysslan har innehafts av Tore Glemmefors och som vice förmän har fungerat Sven Borg och Åke

Nordh, de senare dessutom med närmaste tillsynen över elefanter, visenter och Lill-Skansen.

Förste djurvårdare har varit Roland Ackelman, Torsten Cellvander, Henry Mähl, Helmut Pinter, Ingvar Nylund och Anders Wiklund. Djurvårdare har varit Bernt Malmqvist, Ingrid Hansen och Mats Berg. Tillfällig arbetskraft har dessutom anlitats vid avdelningen, bl.a. småvårdinnor för Lill-Skansen.

PROGRAMAVDELNINGEN

Årets första program, Skansenloppet på skidor, genomfördes den 22 januari trots dålig snötillgång.

För skolungdomens vintersportlov den 13—19 februari ordnades ett program i samarbete med Svenska Korporationsidrottsförbundet med rebusjakt, skidtävlingar m. m.

Vårens övriga idrottsevenemang, Sleipners terräng, OK-dagarna och Svenska Dagbladets stafett, ägde rum den 16 april, 6 och 7 maj samt den 14 maj.

Den 29 och 30 april samt den 1 maj anordnades »Vårgalopp på Skansen» av Sällskapet Stallbröderna och Stallfåglarna. I programmet medverkade bl.a. Käbi Laretei, Kårsdraget, Lasse Berghagen, Lasse Lönndahl och Sören Christensens orkester.

Traditionen med studentsång och vartal på Valborgsmässaftonen fullföljdes även detta år. Talet till våren hölls av ledaren för studentorkestern Kårsdraget, P.O. Håkansson. Dirigent för Stockholms Studentsångarförbund var Lars Blohm.

Årets första »Skansen visar»-pro-

gram anordnades den 7 maj med aktiviteter i Stadsquartierets verkstäder och hantverk i olika gårdar. Samma dag hölls också ett sångprogram på Solliden med anledning av »Kör-sångens dag».

»Folknykerhetens dag» på Kristi Himmelsfärdsdag den 11 maj arrangerades av De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse i Stockholm med omnejd. Tal hölls av kommunalrådet Lars Danarö och avdelningsdirektör Daniel Wiklund. Vårbasar, konsert av Frälsningsarméns 7:e kår, debatt kring alkohol- och narkotikafrågor samt en sång- och musikgudstjänst i Seglora kyrka var några av programinslagen. Rytmska koraler spelades i klockstaplarna och vid Seglora kyrka av Sundbybergs Stadsmusikanter.

Norges dag firades traditionsenligt den 17 maj med barntåg och festtal av ordföranden i Det Norske Samfund, Olav Imshaug och statsrådet Olav Gjärevall, Oslo samt sång av operasångaren Björn Haugan.

Den 19—26 maj anordnades en

»Dalavecka» i samarbete med kultur-, turist- och näringsliv i Dalarna samt Dalaföreningen i Stockholm. Programmet omfattade utställningar, demonstrationer, försäljning av hantverk, hemslöjd och konsthantverk, turistinformation, filmvisningar och folkdansuppvisningar.

Vid festprogrammet på pingstaftonen den 20 maj hölls tal av landshövding Gösta Elfving och docent Nils Erik Bæhrendtz. I det rikhaltiga programmet medverkade bl.a. Rune Lindström, Busk Margit Jonsson, Dalaföreningens i Stockholm spelmanslag och folkdanslag, Dalarnes Hembygdsrings bygdedansgrupp samt dalaspelmän och en föreställning av Skinnarspelet »Den underbara pälsen» av Rune Lindström med bl.a. Per Grundén och Harriet Forssell samt Arne Domnéus orkester. Vidare visades buföring till Fäbodvallen, »Dalarapsodi», skinmode och dräktparad av Moradräkter. Jularbo gille spelade tillsammans med statsrådet Bengt O. Norling som gäst.

Pingstdagens huvudarrangemang var ett allmogebrolopp genomfört enligt ännu levande tradition i Dala-Floda.

Dalaföreningens 70-årsjubileum högtidlighölls med tal av vice ordföranden Gustav Mörk på annandag pingst. Utställningen »Från Herrarbete till Dalaförening» i Folkets Hus var iordningställd i samarbete med Nordiska museet.

Lördagen den 27 maj anordnades av Lions Club, Djurgården, ett program kallat »Mors dags-afton», med bl.a. »Kvitt eller dubbelt» på Solliden med Nils-Erik Baehrendtz som programledare.

Söndagen den 28 maj anordnades en utställning i Parisersalongen, Gubbbhyllan, med anledning av 75-årsdagen av Andrés polarfärd med ballongen »Örnen».

Fredagen den 2 juni hölls på Solliden finalen i sång- och musiktävlingen »Ungdom med ton». Tävlingsledare var Oskar Fröjd.

Den 4—18 juni arrangerades i Bragehallen i samarbete med Naturvårdsverket, Stockholms kommunstyrelses Informationskommitté och Rikskommittén Håll Sverige Rent en utställning kallad »Håll Sverige Rent». Utställningen anordnades i anslutning till miljövårdskonferensen i Stockholm. Miljövårdsdagarna på Skansen invigdes söndagen den 4 juni av H.K.H. Kronprinsen.

Samma dag, den 4 juni, arrangerades även Svenska Ungdomsringens årliga festprogram med folkdansuppvisningar med många hundra deltagare på olika håll av Skansen och ett program på Solliden.

I Oktorpsgården pågick även under samma tid (4—18 juni) en utställning om grisens historia, »Gris i trångmål», anordnad av Verkstadsgruppen, Birkagården.

Svenska Flaggans dag firades traditionsenligt med flaggutdelning av H.M. Konungen, sång av Rolf Björling och Stockholms sångarförbund under ledning av Hilding Asker, konsert av Regionmusiken i Stockholm under ledning av Marc de la Berg samt folkdansuppvisning av Svenska Ungdomsringen.

Den 7 juni var årsavslutningsdag för Stockholms kommunala musikskolor med en serie konserter av större och mindre ensembler på olika

håll av Skansen. Dagen avslutades med en festkonsert på Solliden av kör, stråkar och blåsare under ledning av dirigenterna Jan Forsmark, Uno Hurtigh och Birger Källén.

Stockholms Musikförening anordnade den 8 juni en konsert med storbandsjazz på Solliden och den 10 juni programmet »Takt och ton till tusen» med musik av större och mindre ensembler på Solliden, Bollnästorget, m. fl. platser.

Hälsinglands Turistförening arrangerade söndagen den 11 juni ett program med hambotävling, förbönder och festprogram på Solliden med bl.a. familjen Öst.

Lördagen den 17 juni arrangerades av IOGT-NTO en dag med mottot »Miljö för gemenskap». På kvällen hölls ett underhållningsprogram med bl. a. Family Four och med Pekka Langer som programvärd.

Söndagen den 18 juni hölls den årligen återkommande SL-dagen, arrangerad av Storstockholms Lokaltrafiks fritidsråd. Programmet innehöll bl.a. utställningar, idrottstävlingar, musikgissning med Rolf Björling som tävlingsledare och ett festprogram på Solliden med tal av SL-styrelsens ordförande Bertil Jonberger. På kvällen gavs ett program på Solliden kallat »Rytm och romantik» innehållande konsert av storbandsjazz och framträdande av sångerskan Britt Malmkjell samt Björlingskvartetten.

Midsommarfirandet den 23—24 juni inleddes på traditionellt sätt med majstångsresning på Tingsvallen, konserter av Stockholms Spårvägs-mäns Musikkår under ledning av Marc de la Berg, lekar och långdans. Den 24 och 25 juni framfördes

ett midsommarprogram kallat »I Midsommartid» med Mia Marianne och Per Filip, Skansens folkdanslag, ringleksbarn och spelmän i regi av Else Fisher.

I samband med ett flottbesök i Stockholm av den sovjetiska Östersjöflottan framträdde tisdagen den 27 juni en sång- och dansgrupp ur besättningen på Sollidenscenen.

Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst hölls måndagen den 3 juli med tal av general Erik Wickberg.

Lördagen den 8 juli och söndagen den 9 juli uppfördes på Solliden sångspelet »Värmlänningarna» av F. A. Dahlgren av teatersällskapet »Wermlänningarne» från Arvika. På lördagen framträdde även Jössehäringsarnas folkdanslag och på söndagen konserterade Värmländska KFUM-kören från Karlstad.

Ett program med anknytning till Uppland med Kjell Danielsson som programvärd anordnades söndagen den 23 juli i samarbete med Tierps kommuns turistnämnd.

Lördagen den 29 juli gjorde den holländska barncirkusen Santelli ett gästframträdande på Solliden.

Bellmansdagen firades söndagen den 30 juli. I Nya Balderslunden serverades helstekt lamm och trubadurerna Pierre Ström och Torgny Björk underhöll med sång. På planen framför Skogaholms herrgård dansades française under ledning av Erik Bergh, i Bergsmansgårdens trädgård sjöngs Bellmanssånger av sällskapet »Stormstakarna», i Skogaholms herrgård framfördes ett promenaddivertissement kallat »I Kungens park 1790» av sånggruppen Fonofon. »Höga Besöket», ett Bellmansdivertisse-

ment av Ragnar Falck framfördes på Sollidens scen av Den Bacchanaliska Teatern, sällskapet Par Bricole.

Svensk-amerikanarnas dag firades söndagen den 6 augusti med ett festprogram på Solliden. Generalkonsul Tore Tallroth hälsningstalade, grevinnan Estelle Bernadotte överlämnade »Den gyllene plaketten» till årets svensk-amerikan, Gerhard T. Rooth, SAS manskör samt Sveriges och USA:s Jenny Lind-stipendiater, Anita Soldh och Krystyn Maria Hanson sjöng.

Den 12 och 13 augusti ägde spelmansstämma rum på Skansen, arrangerad av Stockholms Spelmansgille.

Lördagen den 19 augusti hölls ett program på Solliden om »Bondkomik i ord och toner» med Uno »Myggan» Ericson som programvärd.

Stockholms Fackliga Centralorganisations årliga folkfest ägde rum söndagen den 20 augusti. Talare var statsminister Olof Palme. I festprogrammet på Solliden ingick även en konsert av Stockholms Filharmoniska orkester under ledning av Styrbjörn Lindedahl och med Rut Jakobsson och Tonny Landy som solister. Övriga medverkande var Pia Rylander med trio samt Daugava Volkstanz-gruppe från Lettland.

Barnens dag anordnades lördagen den 26 och söndagen den 27 augusti. I programmet ingick lekar, tävlingar och glada upptåg för barnen, talangtävlingen »Nya ansikten» samt underhållning på Solliden med Stig Järrel och Bosse Parnevik.

Pensionärernas dag anordnades av Stockholms kommuns fritidsverksamhet för pensionärer den 2 september

med underhållning av olika slag. Tal hölls av borgarrådet Sören Carlson.

Kyrkornas dag arrangerades även detta år gemensamt av Stiftsrådet i Stockholms stift och Frikyrkorådet den 3 september med gudstjänster, stugmöten, gårdsmöten och väckelsemöten under dagen. Ett program på Solliden om människan i nutid »Omkring oss» leddes av Hasse Nordström och deltagare var bl.a. Alvar Arenlid och Ludvig Jönsson. På Solliden hölls ett sångprogram under ledning av Kjell Lönnå, »Sjung upp» med deltagande av bl.a. Shalom Singers. Ett program kring och för ungdom i alla åldrar, »Sensommarkväll» med bl.a. Jan Sparring, Ingemar Ström och Amazing Brass avslutade dagen.

De Blindas dag arrangerade i år sitt program i samarbete med Stockholms östra lokalförening av Rädda Barnen lördagen den 9 och söndagen den 10 september. Operans balettelevskola och solister dansade på Sollidens scen på lördagen och i söndagens underhållningsprogram på Solliden medverkade Lill Lindfors, Rolf Bengtsson, Rolf Björling och Stig Järrel.

Söndagen den 17 september anordnades ett program på Solliden kallat »Familjen och hunden» med en hundutställning arrangerad av Svenska Terrierklubben. Presentatör var Pekka Langer.

Programmet »Skansen visar» på söndagen den 24 september bjöd som vanligt på aktiviteter och underhållning i gårdar och gränder i Stads-kvarteret och i övriga kulturhistoriska hus och byggnader. WÄLF-kvartetten medverkade i Stads-kvarteret. Samma dag arrangerade Röda

Korset en auktion på Sollidenscenen med Lennart Swahn och Karl-Erik Eriksson som auktionsutropare, och på Bollnästorget och i Folkets Hus anordnade tidningen LAND ett program med underhållning av bl.a. Gunde Johansson och Anders Fugelstad.

»Korpens dag» arrangerades den 1 oktober av Stockholms Korporations-idrottsförbund med olika idrottsaktiviteter, konditionstestning, m.m. för allmänheten samt ett festprogram på Solliden med tal av generaldirektör Bror Rexed och landstingsrådet Wilhelm Forsberg, sång av Stockholms Allmänna Sångförening och musik av Sveriges Jazzband.

Den 7 oktober anordnades en frimärksutställning i Posthuset.

Stockholms Trafiksäkerhetsförening, Stockholms Läns Trafiksäkerhetsförening, Stockholmsavdelningen av Riksföreningen för Trafik- och Polioskadade, Leg. optiker i Stockholms Län samt Trafiksäkerhetsverket anordnade söndagen den 15 oktober ett program kring trafiksäkerhetsfrågor kallat »Se och ses». Utställningar, trafikpromenad, syntest och festprogram på Solliden ingick i arrangemanget. Talare på Solliden var Trafiksäkerhetsverkets direktör, Per-Olov Tjällgren, och ordföranden i Stockholms Trafiksäkerhetskommitté, Harry Rådö.

Söndagen den 22 oktober anordnade Stockholms Sparbank sin sedvanliga familjesöndag med bl.a. familjepromenad, barnkalas och pensionärsträff.

Från mitten av juni till slutet av augusti har nedanstående seriepro-

gram ägt rum under veckans olika dagar.

På måndagarna har för fjortonde året i följd och under ledning av musikdirektör Karl-Erik Andersson givits 8 st Skogaholmskonserter under tiden 19/6—14/8. »Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö» bestod liksom tidigare av verk från 17- och 1800-talen och de medverkande uppträdde i kostym. Följande solister och ensembler medverkade: Gunilla von Bahr, Einar Bergh, Erik Bergh, Lars Billengren, Hans Brinck, Bengt Christiansson, Barbro Dahlman, Jan Eyron, Inger Grudin-Brandt, Krystyn Maria Hanson, Claes Hellmans trio, Herrgårdskvartetten, Anders Kimby, Josef Köstlinger, Inger Lindholm-Bark, Solweig Lindström, Ilona Maros, Musica Sveciae, Gunnar Nilsson, Kjell Nilsson, Prescha Novović, Ann-Catrin Palme, Hubert Reinholdsson, Lennart Rönnlund, Anita Soldh, Pia Stenius, Tommy Swanström, Bo Sydow och Sonja Söderqvist.

På tisdagarna återkom, efter ett par års uppehåll, popprogrammet »Oppopoppa». Det sändes direkt i P3 9 gånger under tiden 4/7—29/8 och spelades samtidigt in av TV 2 för sändning på fredagarna. Programvärdar var Claes af Geijerstam och Kisa Magnusson, husband var Lasse Samuelssons Alarm och dessutom medverkade i varje program sångkören Dolls. Bland de medverkande artisterna och grupperna kan nämnas: Robert Karl Oskar Broberg, Tony Christie, Leslie Duncan, Hoola Bandoola Band, Fläsket Brinner, Tommy Körberg, Thomas Ledin, M. A. Numminen, Tom Paxton, »Peps»

Persson, Savage Rose, Solar Plexus, Bernt Staf, Tasavallan Presidentti samt Jerry Williams.

På onsdagarna direktsändes 11 gånger under tiden 14 juni—23 augusti programmet »Auktion!» i TV 1. I programmet utauktionerades skänkta föremål till förmån för Radiohjälpen. Auktionsutropare var Karl-Erik Eriksson, Högvalta och sakkunnig bisittare var Lena Larsson. TV-tittare hade möjlighet att tack vare en förhandsvisning i TV under veckan delta i budgivningen per telefon.

»Happy Jazz på Skansen» med Ove Linds kvintett anordnades för fjärde året i följd på torsdagarna under tiden 29/6—24/8. Programvärd var Leif »Smoke rings» Andersson. Ove Linds kvintett bestod av Lars Erstrand, vibrafon, Arne Wilhelmsson, bas, Rolf Larsson, piano, Egil Johansen, trummor och Ove Lind, klarinett. Följande gästsolister medverkade: Jan Allan, Rolf Berg, Georg »Jojjen» Björklund, Richard Boone, Bosse Broberg, Chris Dane, Roffe Ericson, Dexter Gordon, Anders Lindskog, Bjarne Nerem, Gunnar »Silja-bloo» Nilsson, Torgny Nilsson, Nannie Porres, Bernie Privin, Arne Ryskog, Alice »Babs» Sjöblom, Clark Terry, Jesper Thilo samt Nicke Vöhrman.

»Skansenträff med Lasse Holmquist» hette ett direktsänt radioprogram i P 3 med Lasse Holmquist som programvärd. Programmet sändes 10 gånger under tiden 16 juni—25 augusti. Varje program hade ett musikaliskt tema och i programmet uppträdde även »tyckare» för och emot kvällens musiktema. Sånggruppen Dolls och Jan Boquists orkester medverkade i varje program och gästar-

tister var: Olle Adolphson, Laila Andersson, Lily Berglund, Rolf Björling, Britt-Inger Bergström, »Christians», Lasse Dahlquist, Artur Eriksson, Carl-Axel Hallgren, Merit Hemmingson, Rolf Jupither, Margareta Kjellberg, Lennart Kjellgren, Kvintetten Ohlsson, Lena Marie, Lill Lindfors, Lars Lönndahl, Magdebургarna, Moonlighters, Gunnar »Silja-bloo» Nilsson, Marie Selander, Björn Skifs, Skansens spelmanslag, Björn Ståbi, Jeja Sundström, Elisabeth Söderström, Margit Teimar, Kjell Westling samt Cornelis Vreeswijk. »Tyckare» i de olika programmen var bl.a. Carl-Eiwar Carlsson, Arne Domnérus, Nils Fläcke, Oscar Hedlund, Peter Himmelstrand, Rolf Leandersson, Lars Resberg, Jurgen Schildt, Leif Söderström, m.fl.

På lördagarna anordnades under tiden 1/7—19/8 ett serieprogram kallat »Dixieland och blues» med olika orkestrar som dels inledde programmet med en konsert, dels spelade till dans under kvällen. Medverkande var Albrechts Swing band, Cave Stompers, Dixie Group -62, Gugge Hedrenius' orkester, Jazz Doctors, Kustbandet, Purple Rose Orchestra, Sumpens Double Swingsters, samt Zeke's Dixie Wolfgang.

»I gårdar och gränder», en dag med hantverk och aktiviteter i Stads-kvarteret och i Skansens hus och gårdar och med underhållning av vandrande musikanter, hölls varje lördag under tiden 1 juli till 19 augusti.

Gratis dans på Bollnästorget för allmänheten har varit anordnad onsdagar, fredagar och lördagar under maj månad, samt onsdagar t.o.m sön-

dagar under juni, juli och augusti. För dansmusiken svarade Axel Andereds kapell, »Bamses», dvs Bosse Peterssons orkester, samt »Magdeburgarna». På dansbanan vid Sollidsterassen har dans anordnats på fredagarna till Thore Swaneruds orkester i anslutning till programmet »Skansensträff med Lasse Holmquist». På dansbanan på Galejan har dans anordnats endast på Valborgsmässöaftonen den 30 april till Leif Kronlunds orkester samt den 30 augusti i samband med en TV-inspelning av Thore Ehrlings storband.

Skansens folkdanslag och spelmän har under tiden maj t.o.m augusti dagligen visat folkdanser, resp. spelat folkmusik och ringleksbarnen har uppträtt under juni och augusti alla lör- och söndagar samt även under söndagarna i september. För danslaget har svarat rustmästare Nils Nilsson och ringleksbarnen har letts av Astrid Selking och Thorbjörn Attersand. Axel Myrman har svarat för spelmännen. Folkdanslaget har även gjort dagliga uppvisningar på restaurang Solliden under sommaren.

Gästande folkdanslag under sommaren har varit: Dalarnes Hembygdsrings bygdedansgrupp, Dalaföreningens i Stockholm folkdanslag, Daga-va Volkstanzgruppe från Lettland, Gagnefs folkdanslag, IOGT-NTO folkdanslag, Jössehäringarnas folkdanslag, Karlsruhe Volkstanzkreis, Spårvägens folkdanslag, Strömsbergs folkdansgille, Våmhus lilla ungdomsdanslag, samt Västbergaringens folkdanslag.

Bland övriga arrangemang under sommaren kan nämnas demonstration av biodling vid Vaktstugan un-

der juni, juli och augusti samt den 9 och 10 september. Arrangör har varit Sveriges Biodlares riksförbund och avsikten har varit att belysa binas stora betydelse för naturvärden och öka intresset för svensk biodling. Invigning skedde den 30 maj av Skansenchefen Nils Erik Bæhrendtz.

Julmarknaden ägde rum tre söndagar i följd, nämligen den 26 november, den 3 och 10 december, med de traditionella arrangemangen. Auktionsförrättare var i år Hilding Bielkhammar från Ringarum de två första söndagarna och Pekka Langer den sista söndagen. I Delsbogården berättade »Lill-Stintan», Birgit Leander, historier från Hälsingland, Hai & Topsy och Douglas Heffer underhöll i Stadskvarteret och i gårdarna och i Väla skola läste Tant Lillemor sagor för barn. I Seglora kyrka musicerade ungdomar från olika distrikt av Stockholms kommunala musikskola.

Skansens stjärngossar, i år medlemmar ur Stockholms Gosskör under ledning av musikdirektör Roland Nilsson, har uppträtt i olika gårdar under sön- och helgdagar fr.o.m. Annandag Jul t.o.m. Trettondagen och den 7 januari.

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag, varvid huvudsakligen präster från Stockholms stift officierat. Fr.o.m. den 18 maj t.o.m. den 31 augusti har i samarbete med Stockholms kyrkobrödrakår aftonbön hållits varje dag. Ansvar för genomförandet av dessa aftonböner har åvilat kantor Gustaf Hellblom och klockare Haquin Tiderman. I medeltal har 55 personer deltagit i aftonböerna per kväll. 71 vigslar har under året ägt rum i kyr-

kan. Under sommaren har kyrkan upplåtit 6 söndagar för eftermiddagsgudstjänster i Stockholms frikyrkoråds regi, som också svarat för konventiklar i Bollnässtugan den 11, 18 och 25 juni och samtliga söndagar i juli och augusti.

Stockholms Parkteater gästspelade med tre pjäser under sommaren, nämligen den 3 juni »Ebberöds bank» av Axel Breidal och Axel Frische, den 11 juni »Allemans rätt», en revy om bruk och missbruk av vår natur av och med Fria Teatern samt den 6 augusti »Babels torn» av Lajós Szecsi, en revy på minst tio språk med sång och musik av Invandrar-teatern.

För barnen har under sommaren spelats Kasperteater på Bollnässtorget fr.o.m. den 30 april t.o.m. den 31 oktober. Kasper har varit Ulf Håkan Jansson. På Orsakullen har spelats »Noaks Ark» av Per Edström, ett barnprogram där barnen själva får vara med och spela djur, under tiden 1 maj t.o.m. 1 oktober. Gubben, resp. Gumman Noak har spelats av Ulf Håkan Jansson och Ing-Margret Lackne resp. Britt Örnehed. I Bragehallen har under tiden 5 juli t.o.m. 31 juli spelats en pjäs av Siv Widerberg kallad »Klara, färdiga, spring...» i regi av Leif Sundberg, och fr. o. m. den 1 augusti t. o. m. den 26 augusti »Storstadskarusellen» av Cannie Möller i Vi-teaterns produktion.

Fr.o.m. den 2 september t.o.m. den 1 oktober har Stockholms Stadsteater gästspelat i Bragehallen med en pjäs av Gustaf af Geijerstam kallad »Lars-Anders, Jan-Anders och deras

barn» i regi av Lars Edström och med musik av Bengt Ernryd.

Ett mindre antal interna arrangemang har hållits på Skansen. Sålunda har Pensionärernas förening i Stockholm haft sin sedvanliga dag den 18 maj, Sveriges Ingenjörsförening har anordnat ett program i samband med sin kongress den 20 juni och den 8 oktober anordnade Volvo-Bilia en familjesöndag på Skansen med bl.a. underhållning av studentorkestern Kårsdraget på Solliden och en fotbollsmatch på Tingsvallen med Skansenchefen Nils Erik Bæhrendtz som domare.

Utöver de tidigare nämnda artisterna, körerna, musikkåren och ensemblerna har även medverkat Borlänge skolors musikkår, Ebba Falcks barnbalett, Falu Musikskolas blåsorkester och Falu stadspipare. Hasse Funck och Minifunkarna, Berit Hedebý, »Herr T och hans spelemän», Härnösands musikskolas paradorkester, Insjöns ungdomsspelmanslag, Jökerteatret från Köpenhamn, Ludvika Musikkår, Mora musikkår och högstadiekör, Mora lilla spelmanslag, Norrtäljebaletten, Näckens Showband, Pelle Näver, Rättviks lilla spelmanslag, Jörgen Rörby, Sandvikens Storband, Sibley High School Choir, Stig Sjödin, Jan Sparring, Spåmans orkester från Rättvik, Sätters stads-musikanter, The Symphonic Wind Orchestra från New Jersey, USA, Vätterstads ABF:s orkester och Sigurd Ågrens blåsoktett.

Personal

Olle Björklund har under tiden 15 maj—31 augusti varit anställd som programvärd på Skansen.

Skansens guideverksamhet har skötts av följande guider: Britt-Marie Öhlin, Birgitta Persson, Edithe Curry-Lindahl, Suzanne Wikström och Cecilia Östman. Ingen »Fröken Skansen» har utsetts i år. I informationskiosken har dessutom Beatrice Öhrnberg arbetat på halvtid. Som semestervikarie har Britt-Marie Remmets, ordinarie guide förra sommaren, arbetat en månad.

Tiden 13 maj–31 augusti utgick turer för allmänheten från Bollnästorget dagligen kl. 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00 och 17.00. Tiden 1–12 maj och 1–30 september utgick turerna från Seglora kyrka kl. 12.00, 13.00 och 14.00. Samtliga turer har varit kostnadsfria och utförts på svenska, engelska, tyska och franska. Guiderna har dessutom tjänstgjort i två informationskiosker samt haft ett

stort antal beställda turer mot extra avgift. Två guider har arbetat 1–12 maj, fem guider 13 maj–31 augusti och en guide under september.

För anordnandet av ovan relaterade program har närmast svarat intendent Margareta Tullander, assistent Kristina Gareby och intendent Sten Blomquist. Fru Britt Stern har svarat för reklam och PR-verksamhet.

Alla program med kulturhistorisk anknytning, såsom allmogebröllopet, Bellmansfesten, »I gårdar och gränder», m.m., har genomförts i samarbete med kulturhistoriska avdelningen.

Fru Anna-Greta Rickan har förestått varulagret för julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

Nils Erik Bærendtz

UTGIVNA SKRIFTER

Förste intendenten Biörnstad:

Skansenprogrammen och tidsandan (tills. med intendenten Liman), i Fataburen, s. 97–112.

Förste intendenten Curry-Lindahl:

Conservation for survival. An ecological strategy. New York och London. 335 s.

Let them live. A worldwide survey of animals threatened with extinction. New York. 394 s.

National parks of the world. 1–2 (tills. med Jean-Paul Harroy). New York. 457 s.

Ecological research and management in national parks, i World national parks, progress and opportunities, utg. av Jean-Paul Harroy, s. 197–213. Bryssel.

Ecology and conservation of three Scandinavian seals, *Halichoerus grypus*, *Phoca vitulina* and *Phoca hispida*, in the Baltic Sea. Sammanfattning tryckt vid The Symposium on the biology of the seal. University of Guelph, Canada, 14–17 August 1972, s. 1–2.

Ecosystems and national parks in Africa, i Bulletin of the Unesco Field Science Office for Africa, VII: 4, s. 28–32.

ICBP – Internationella fågelskyddsrådet, i Sveriges Natur, årg. 63, s. 187–189.

UNESCO, i Sveriges Natur, årg. 63, s. 193–195.

IUCN – Internationella naturvårdsunionen, i Sveriges Natur, årg. 63, s. 178–183.

La valeur et le rôle des parcs nationaux, i Conférence internationale sur la conservation de la nature et de ses ressource à Madagascar. Tananarive, Madagascar. 7–11 octobre 1970. Publications UINC Nouvelle Série. Document supplémentaire. 36, s. 100–102.

National parks, habitats, biomes and ecosystems, i World national parks, progress and opportunities, utg. av Jean-Paul Harroy, s. 105–118. Bryssel.

Projecting the future in the worldwide national parks movement, i Second world conference on National parks. Yellowstone and Grand Teton National Parks, September 18–27, 1972, s. 1–15. (Även tryckt på franska och spanska.)

Some comments on national parks and surrounding human populations in Africa, i World national parks, progress and opportunities, utg. av Jean-Paul Harroy, s. 370–371. Bryssel.

Trésors vivant, i C. Zuber, Trésors vivants, s. 145–148. Paris.

The brown bear (*Ursus arctos*) in Europe: decline, present distribution, biology and ecology, i Bears – their biology and management. Papers and proceedings of the international conference on bear research and management, Calgary, Canada, 6–9 November 1970. IUCN Publications New Series 23, s. 74–80.

Världens nationalparker, i Sveriges Natur, årg. 63, s. 109–128.

War and white rhinos, i Oryx. XI, s. 263–267.

Le potentiel touristique du Delta du Danube, i Ocrotirea Naturii, vol. 16, s. 67–68.

Recension: Analysis of temperate forest ecosystems, utg. av David E. Reichle, i Journal of wildlife management, årg. 36, s. 670–672.

Intendenten Liman:

Skansenprogrammen och tidsandan (tills. med förste intendenten Biörnstad), i Fataburen, s. 97–112.

Förste djurvårdaren Pinter:

Akvaristiska reseintyck från Tjeckoslovakien, i Akvariet, vol. 46, s. 263–264.

Der Natur ins Handwerk gepfuscht . . . Ein Zuchtprodukt: Der schwarze Schwertträger, i Aquarien Magazin, vol. 7, s. 486–487.

Fische die es in der Natur nicht gibt,
Farbmutationen und Kreuzungsfor-
men, i Das Aquarium, vol. 6, s. 970-
976.

Geophagus jurupari, en annorlunda
munruvare, i Akvariet, vol. 46, s. 420-
421.

Papagojplaty, Xiphophorus maculatus, i
Akvariet, vol. 46, s. 532-533.

Rationelle Zucht freilaichender südame-
rikanischer Salmier, i Aquarien Terra-
rien, vol. 19, s. 364-365, 404-405.

Zuchtformen und Kreuzungszuchten, i
Aquarien Magazin, vol. 7, s. 363-367.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

Verkställande direktör, docent Nils Erik
Bährendtz, 69

Sekreterare Maj Bouchette, 69

Ekonomidirektör, tillika vice verkst. di-
rektör, jur. kand. Karl-Erik Nygren,
62

Sekreterare Margit Wohlin, 64

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent fil. lic. Arne Biörnstad,
52

Intendent fil. lic. Ingemar Liman, 66

Amanuens Christina Westberg, 72

Kansliskrivare Berit Hertzberg, 65

Förste reparatör Per Majgren, 71

Gårdsvärd K.-E. Appell, 67

Gårdsvärd Gustaf Jansson, 67

Gårdsvärdinna Edith Bondesson, 55

Gårdsvärdinna Alice Hammarström, 55

Gårdsvärdinna Elsa Kamf, 56

Gårdsvärdinna Elsa Bertilsson, 67

Gårdsvärdinna Valborg Uhlén, 55

Gårdsvärdinna Borghild Kristoffersson,
59

Klädkammaren

Intendent fil. kand. Ann Resare (deltid),
71

Assistent Maj-Britt Hemlin, 60

Biträde Maria Kings-Eriksson, 42

Biträde Ann-Marie Schiöld, 70

Biträde Berit Lindén, 69

Tvätterska Gerd Eriksson, 71

Biologiska museet

Kassörska Marta Arvind, 71

ZOOLOGISKA AVDELNINGEN

Förste intendent Kai Curry-Lindahl,
(tjänstledig), 54

Professor Karl Borg (deltid), 54

Djurvårdarförman Tore Glemmefors, 32

Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32

Vice djurvårdarförman Sven Åke Nord,
54

Förste djurvårdare Roland Ackelman, 38

Förste djurvårdare Torsten Cellvander,
38

Förste djurvårdare Helmuth Pinter, 58

Förste djurvårdare Anders Wiklund, 57

Förste djurvårdare Henry Mähl, 65

Förste djurvårdare Ingvar Nylund, 66

Djurvårdare Bernt Malmqvist, 65

Djurvårdare Ingrid Hansen, 65

Djurvårdare Mats Berg, 71

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 1, PROGRAM- VERKSAMHET ETC.

Intendent Margareta Tullander, 37

Assistent Kristina Gareby, 71

Försäljningsbiträde Anna-Greta Rickan,
71

Press och reklam: Britt Stern, 63

Kontorsbiträde Anna-Maria Gnista, 72

Seglora kyrka: kantor Gustaf Hellblom,
51

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 2, VAKTHÅLLNING ETC.

Intendent Sten Blomquist, 66
Vaktförman Tore Bergsten, 41
Förste vaktmästare Don Karlström, 70
Förste vaktmästare Leif Färlén, 71
Förste vaktmästare Karl-Erik Andersson, 56
Förste vaktmästare Sven Hörnfeldt, 63
Förste vaktmästare Rune Kirsch, 64
Förste vaktmästare Folke Boqvist, 66
Förste vaktmästare Sten Carlsson, 66
Förste vaktmästare Bengt Krantz, 66
Förste vaktmästare Åke Nilsson, 57
Förste vaktmästare Kjell Mattsson, 69
Vaktstugan: Karin Persson, 55
Stallförman P. O. Södergren, 66
Stallelev Gunilla Söderlund, 71

ADMINISTRATIONS- OCH EKONOMIAVDELNINGEN

Kamrer Åke Johnson, 72

Kassa och bokföring

Kassör Inga-Stina Landström, 66
Kontorsskrivare Inga-Lisa Kjell, 42
Kontorsskrivare Elsa Forsman, 54
Kansliskrivare Karin Frisk, 56
Kansliskrivare Gunvor Adamsson, 71
Kansliskrivare Kersten Röckner, 72

Kansli

Assistent Karin Hagelin, 27
Kontorsbiträde Karin Björkman, 68

Avlöning och statistik

Förste kontorsskrivare Sune Berg, 36
Kansliskrivare Ulla Mähl, 70

Årskortsexpedition

Kontorsbiträde Margit Land, 66

Inköp och förråd

Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31

Telefonväxel

Telefonist Birgit Lindström, 39
Telefonist Inez Mattsson, 68

BYGGNADSAVDELNINGEN

Anläggningsarbeten

Byggmästare Bo Kumerius, 67
Verkmästare Lars Mattsson, 72
Hantverkare Helge Sjöberg, 30
Hantverkare Erik Gjers, 32
Hantverkare John Gjers, 36
Hantverkare Helge Hafström, 63
Hantverkare John Ahlström, 37
Hantverkare Simon Renemar, 66
Hantverkare Åke Degerman, 72
Hantverkare Hans Markeryd, 72

Park och trädgård

Trädgårdsmästare Leif Johansson, 66
Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37
Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56
Trädgårdsarbetare Yngve Hopstadius, 66
Trädgårdsarbetare Pekka Hirvonen, 72

Elverkstaden

El. verkmästare Rune Sagström, 70
Montör Philip Lundin, 31
Elektriker Börje L. Boman, 62

Värme, vatten, avlopp och pumpavdelning

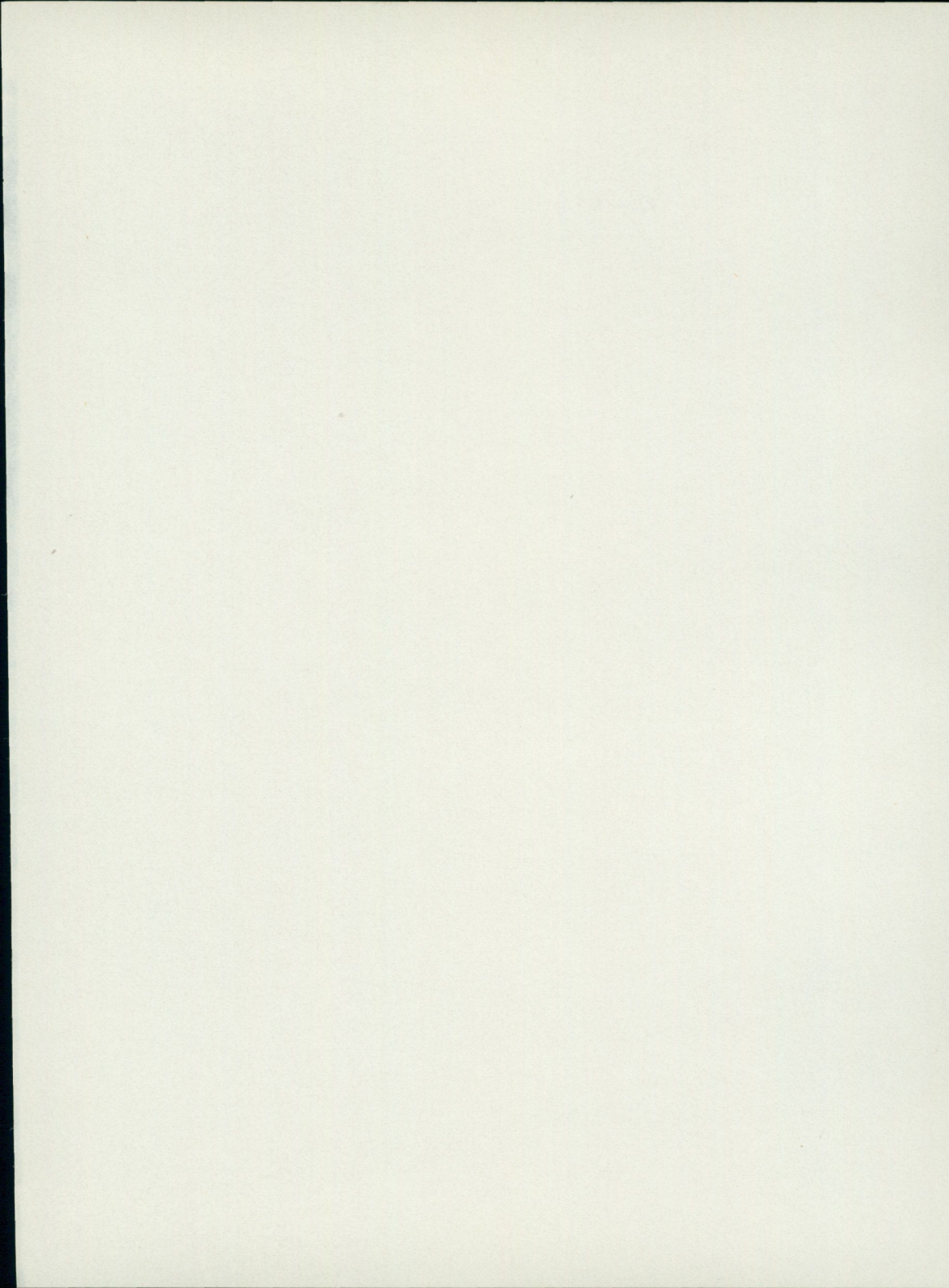
Maskinist Ola Landin, 67

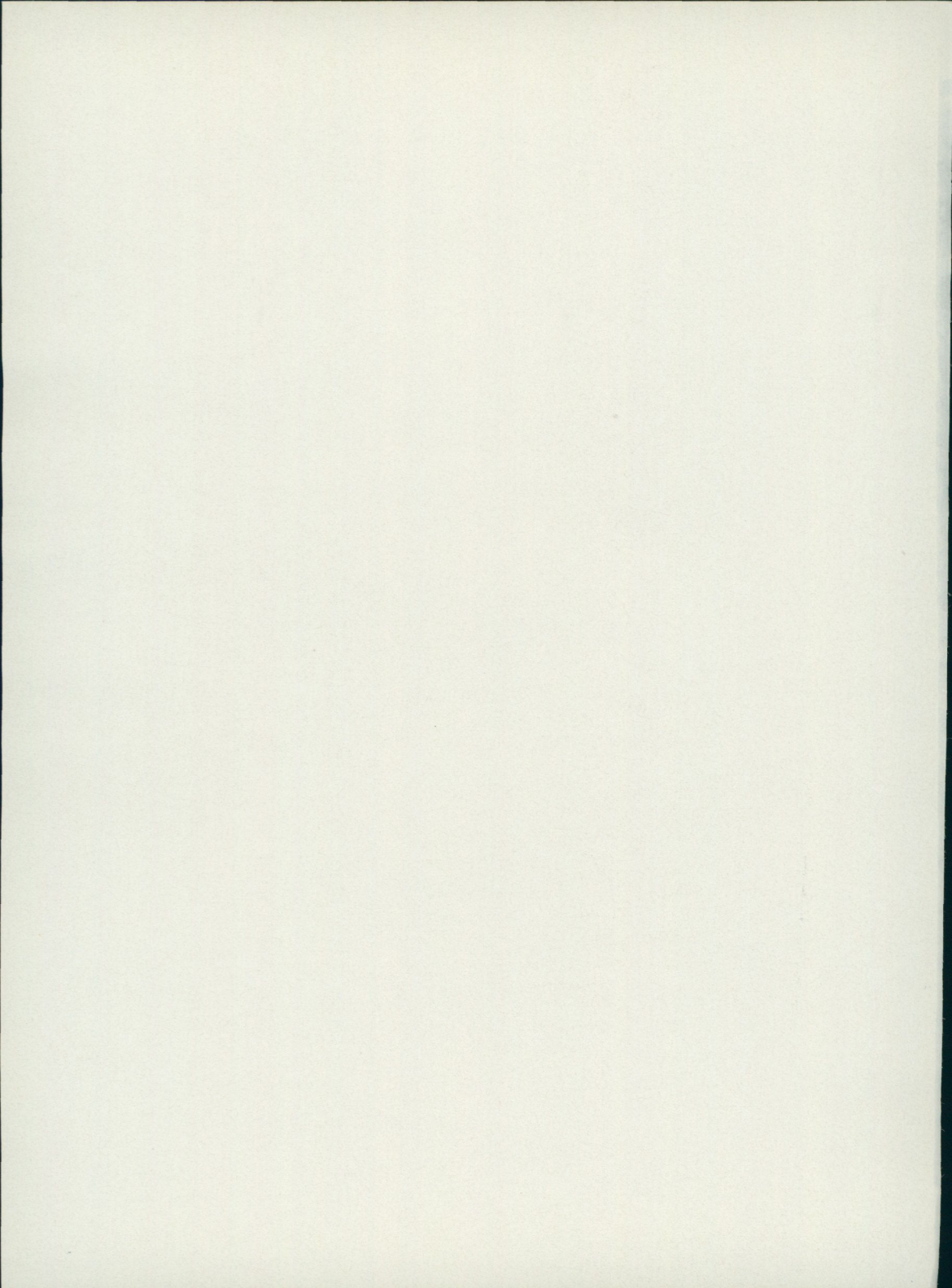
Målarverkstad

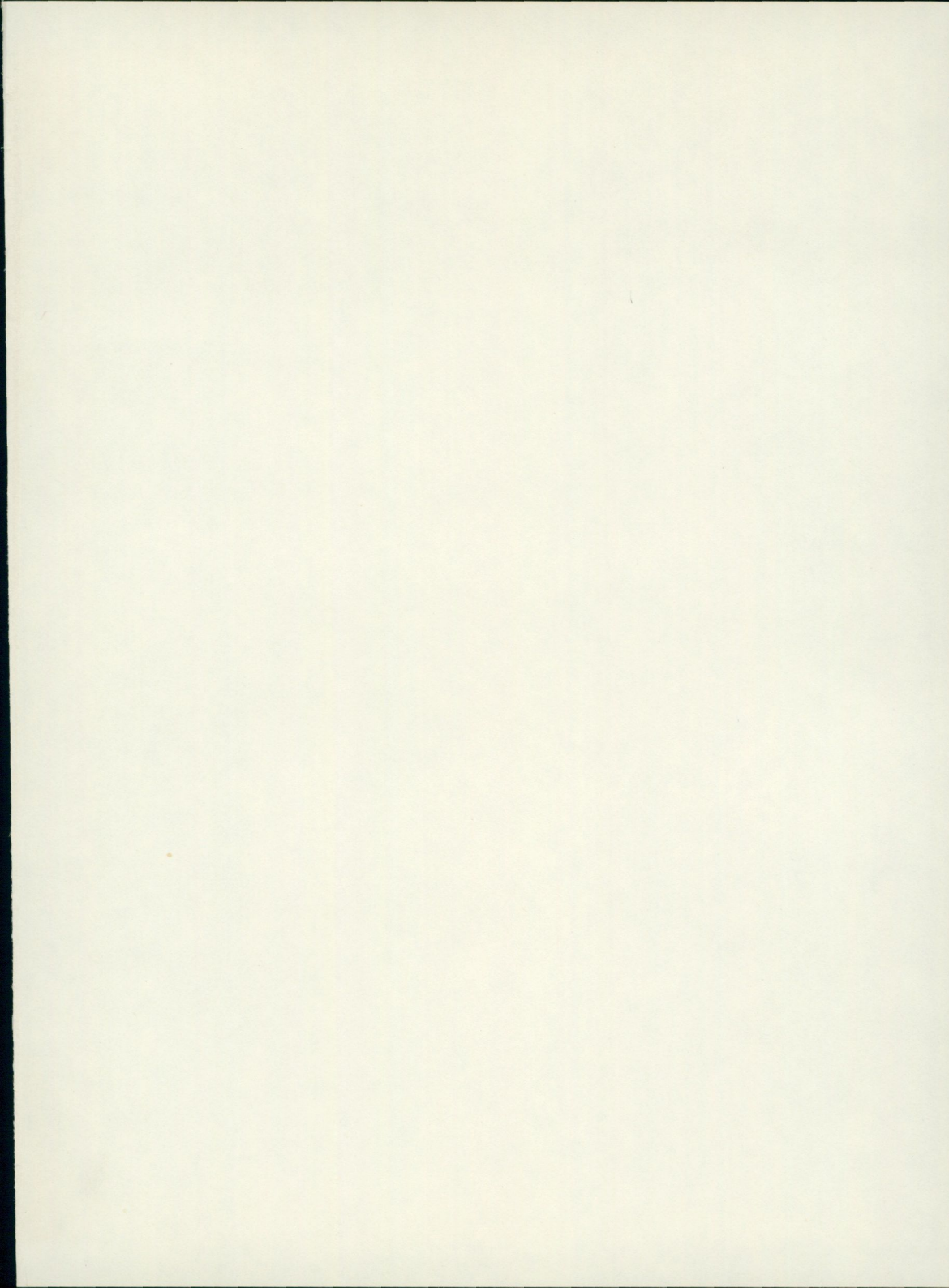
Textare Vitalis Andersson, 25

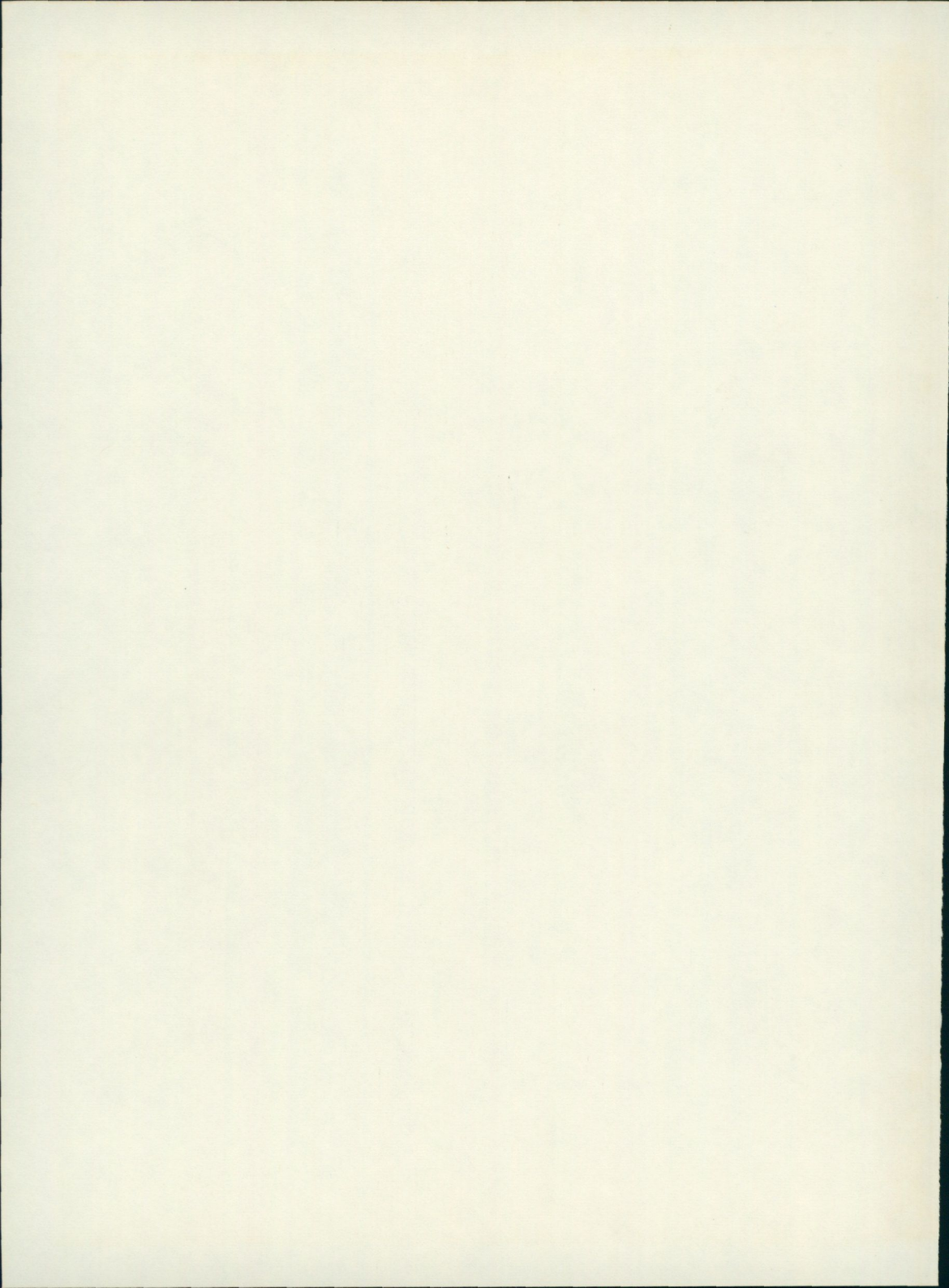
Diverselaget

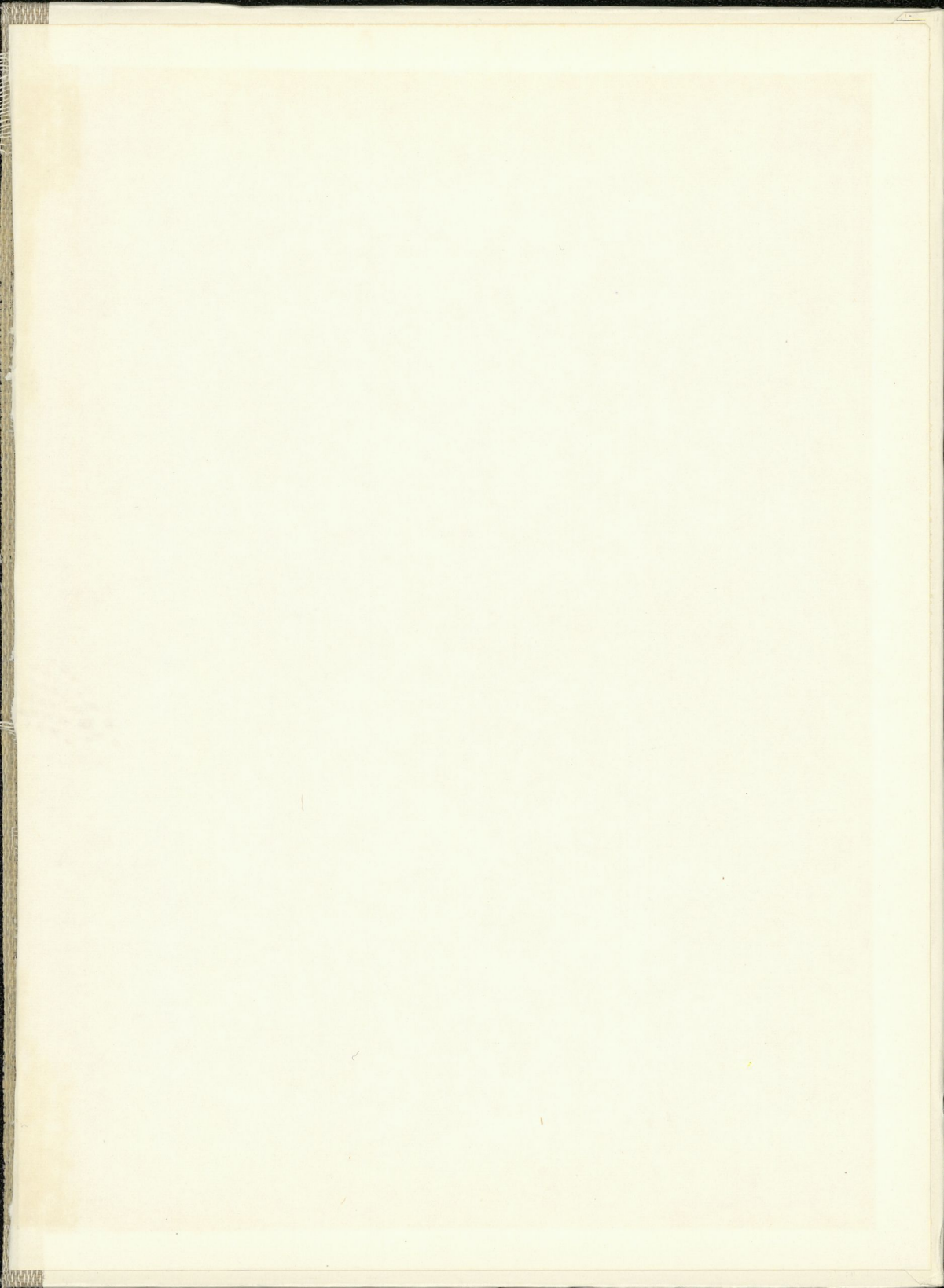
Parkarbetare Karl Otto Kimbratt, 67
Parkarbetare Bernt Lindqvist, 68
Parkarbetare Erik Cronesand, 68
Parkarbetare Lennart Ählén, 68
Parkarbetare Erik Larsson, 72
Parkarbetare Georg Karlsson, 69
Parkarbetare Per Livendal, 63
Traktorförare Lars Pettersson, 59
Chaufför Anders Thonberg, 66
Städförman Inga Johansson, 69
Städerska Lisa Andersson, 58
Städerska Edith Helén, 69
Städerska Sigrid Larsson, 70
Städerska Marg. Larsson, 71

Folket i Norden berättar

Elling i Vendsyssel — Kontiolahti i Nordkarelen — Myrdalur på Syd-
island — Alstahaug på Helgeland — Almedal i Örgryte . . .

För att fånga vårt öra skall ett ortnamn vara främmande nog att ha
det obekantas lockelse och nog bekant för att ändå angå oss. Samma
villkor gäller för berättelser om andra människor och andra tider —
balans mellan välbekant och okänt fordras för att vårt intresse skall
väckas.

I detta avseende är vi nordbor lyckligt lottade. Gemensamma kultur-
traditioner ger oss förutsättning att leva med vidsträckta intresseområden
i rum och tid.

I föreliggande skrift presenteras tio olika folklivsskildringar från olika
tider och platser inom Norden. Nästan alla är hämtade ur olika museers
samlingar av uppteckningsmaterial. Tio olika personer berättar om sig
själva och sina livsförhållanden. Ehuru från de mest olikartade miljöer
har de många gemensamma drag som gör att läsaren hela tiden har
lagom nära till igenkännandets glädje.

NORDISKA MUSEET

ISBN 91 7108 068 6

